

V. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

Kongresuko artikulu-bilduma

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

2023ko maiatzaren 17, 18 eta 19
DONOSTIA, EUSKAL HERRIA

(c) 2023 Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU), Deustuko Unibertsitatea (UD), Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP), Mondragon Unibertsitatea (MU), Nafarroako Unibertsitatea (UNAV), Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitatea (UPPA), Urrutiko Hezkuntzarako Unibertsitate Nazionala (UNED), Eusko Jaurlaritza, Udalbiltza, Gipuzkoako Foru Aldundia eta Donostiako Udala laguntzaileak izan dira edizio honetan.

(c) Egileak

Editoreak:

Olatz Arbelaitz Gallego, Ainhoa Latatu Nuñez, Elixabete Perez-Gaztelu

Artikuluak *Creative Commons Aitortu-PartekatuBerdin 3.0* lizentziapean daude

ISBNa: 978-84-8438-862-3 Lan osorako

ISBNa: 978-84-8438-863-0 1. liburukia

DOI: <https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.2023.01>

Harremanetarako: argitalpenak@ueu.eus

UEU. Erribera 14 1 D. 48005 Bilbo. Tel.: 94 679 05 46

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

Aurkibidea

Hitzaurrea.....	5
Batzordeak, laguntzaileak eta hizlariak.....	7
Lizeoan Ahozko Handia lantzeko sekuentzia didaktiko eleaniztun baten esperimentazioa, <i>Amaia Rodríguez Aguirre</i>	11
Egun on, <i>señoras y señores parlamentarios</i> . Hizkuntzen alternantzia Eusko Legebiltzarrean, <i>Claudia María Torralba Rubinos</i>	19
Gipuzkoa erdialdeko testu zaharrak erkatzen, <i>Olatz Leturiaga Angoitia</i>	27
Easy-to-Read Language: baliabide linguistikoaren eta testuen egokitzapena eta tresna automatikoen garapena, <i>Margot Madina, Itziar Gonzalez-Dios eta Melanie Siegel</i>	35
Gasteizko guraso euskal hiztunen Familia Hizkuntza Politikak seme-alaben sozializazio eleaniztunerako, <i>Anne Egaña Asensio</i>	43
Joseba Sarrionandiaren poesiako molde zarratuak, <i>Ane Arandia Morgaetxebarria</i>	51
Adberbioak aztergai: kategoriaren auzia argitzeko zenbait gogoeta, <i>Cecilia Fernández Altonaga</i>	59
Kode-alternantziaren erabilera euskara-gaztelania gazte elebidunengan, <i>Mikel Pérez González</i>	67
Inés Medinaren sorkuntza garaikidea historiaratzeko estrategiak, <i>Maite Luengo Aguirre</i>	75
Hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna afasiologian, <i>Monike Egia Zabala</i>	81
Sentsorialtasuna eta eszenografia tenplu barrokoan. Madrilgo San Isidroren kaperaren kasua, <i>Ander Prieto de Garay</i>	89
Genero-markarik gabeko elementuen itzulpena euskara-gaztelania hizkuntza-konbinaketan: <i>Eider Rodríguez Bihotz handiegia, Ane Irizar Melero</i>	101
Arabako Lautadako herrietan arien zirkulazioa, erabilera eta autoretza XVIII. mendean. <i>Alegria-Dulantziko kasua, Irantzu Martinitz-Xil Beldarrain</i>	109
Ebaluazio meta-enpirikoa unibertsoaren hasierako iruditegian. Inflazio kosmikoaren bideragarritasuna, <i>Beñat Monfort Urkizu</i>	115
Euskarazko lekuzko adposizio- <i>e-tan barna</i> , aldakortasuna sailkatzeko proposamen berri bat, <i>Jürgen Etxebarria Gonzalez</i>	121
Hizkuntza nahasmenduaren adierazle bila euskaraz: kasu-marka eta aditzaren komuntadura, <i>Ainhoa Leyaristi Oñederra</i>	129

IKERGAZTE 2023

Nazioarteko Ikerketa Euskaraz

HITZAURREA

UEUk 50 urte bete berri dituen honetan euskal komunitate zientifiko-intelektuala trinkotzea du oraindik bere helburu garrantzitsuenetako bat. Horren erakuslea da, azken urteotan UEUren jardunaren ikurra izan den #ElkarEkin lelo eta traola. Elkar ezagutzea eta elkarlana ezinbestekoa da ezagutzak aurrera egin dezan, elkarrengandik ikasiz eta elkarrekin eraikiz.

Ildo horretatik, UEUk hainbat arlotako aditu, aritu eta ikertzaileak biltzen ditu ezagutza-arlo desberdinen inguruan antolatutako zenbait topaketa eta mintegitan: Informatikari Euskaldunen Bilkurak (12 edizio), Historialari Euskaldunen Topaketak (6 edizio), Hizkuntzalari Euskaldunen Topaketak (5 edizio), Matematikari Euskaldunen Bilkura (5 edizio), Osasun Zientzietako ikertzaileen topaketak (3 edizio) eta Natur Zientzietako ikertzaileen bilkurak (4 edizio), besteak beste, horren adibide argiak dira.

Bilkura horiei guztiei IkerGazte kongresua gehitu zitzaion 2015eko maiatzean. Ikerketa, euskara, gazteak eta diziplinartekotasuna izan ziren bilgune haren osagai nagusiak. Durangon hasitako bideak jarraipena izan zuen 2017an Iruñean, 2019an Baionan eta 2021ean Gasteizen. Aurten Donostian beteko du bosgarren edizioa, Kursaal Jauregian, maiatzaren 17, 18 eta 19an. IkerGazteren bosgarren ediziora inoiz baino artikulu gehiago aurkeztu dira, horrek erakusten du kongresu honen beharra eta eraikitzen ari den erreferentzialtasuna.

“IkerGazte2023: Nazioarteko Ikerketa Euskaraz” goiburu duen kongresuaren artikulu-bilduma dugu hau. Izenburuan *ikerketa*, *euskara* eta *gaztetasuna* bildu nahi izan ditugu. Ikusgarri egin nahi dugu Euskal Herriko ikertzaile gazteek egiten duten nazioarteko mailako ikerketa. Maiz nazioartean erakutsi eta aurkezten dira lan horiek, Euskal Herrian eta euskaraz aurkezteko aukera izan gabe. Kongresu honen helburua da komunitate zientifiko euskalduneko ikertzaileak bildu eta elkarren berri izatea, arlo guztiak jorratuz; hasi humanitateetatik eta gizarte-zientzietatik, eta zientzia zehatz, natur zientzia, ingeniari, arkitektura eta osasun-arloetako gaietaraino. Nazioartean ingelesez argitaratu ohi diren lanak euskaraz ere argitaratzeko eta zabaltzeko aukeraren aldeko apustua da.

Honelako kongresu bat aurrera eramateko ezinbestekoa da bai norbanakoen lan eskerga, baita erakunde publiko eta pribatu ugariaren laguntza ere: UEUko lantaldeak hasita, UEUkideak, IkerGazteren Batzorde Zientifikoko ikertzaileak eta Batzorde Dinamizatzaileko ikertzaile gazteak, baita babesleak, laguntzaileak (unibertsitateak, ikerketa-taldeak zein aldizkari zientifikoak) eta komunikabideak ere. Horiez gain, aurten Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntza izan dugu kongresuaren antolaketan, eta, bestalde, Donostiako Udalak eta Udalbiltzak sariak babestu dituzte. IkerGazte kongresuko 5. edizio honetan Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila izan dugu laguntzaile, kongresu eta bilera zientifikoak antolatzeko dirulaguntzaren bitartez. Horrez gain, IkerGazteren ibilbidean hainbat pertsonak erakutsitako atxikimendua ere aipatu nahi dugu. Esker mila, guztiei.

Bosgarren edizioa du aurtengoan IkerGaztek, eta aurreko edizioa osasun-krisi betean antolatu ondoren, nolabaiteko normaltasuna berreskuratzeko asmoz ekin diogu kongresuaren antolaketari.

Presentzialtasunak, elkargune formal eta informalak, saio paraleloek eta posterren guneak ohiko formatura itzuli garela erakusten digute, baina aurreko ediziotik ikasitakoa gogoan. Diziplinartekotasuna edo jakintza-arloen mugak gainditzeko asmoz ikertzaileentzat saio plenario ugari eta era askotakoak antolatu ditugu: mikroaurkezpenak, hitzaldi-saioak edo taldetan aritzeko dinamikak.

Aurretik esan bezala, inoiz baino komunikazio gehiago jaso ditugu, 172. Ebaluazio-prozeduraren ondoren, aurreko edizioako kopuruetatik oso gertu gelditu da onartutako komunikazio-kopurua, 155 komunikaziorikin. Prozesu osoa amaituta, ordea, IkerGazte kongresuan, 52 lan ahoz eta 99 poster moduan aurkeztuko dira.

Jakintza-arloei dagokienez hauek dira zenbakiak:

Giza Zientziak eta Arteak	16
Gizarte Zientziak eta Zuzenbidea	32
Ingeniaritza eta Arkitektura	29
Osasun Zientziak	22
Zientzia Zehatzak eta Natur Zientziak	52

Diziplinena ez ezik, unibertsitate eta ikerguneen topalekua ere bada IkerGazte eta bateko eta besteko ekarriak biltzen dituzte aurkezten ari garen lanok. Ikertzaileen filiazioari dagokionez, aurreko edizioetakoari eusten dio. Bost liburu hauetako gehienak Euskal Herriko Unibertsitatekoak (UPV/EHU) dira, 116 ekarpen (% 74,8). Mondragon Unibertsitateko ikertzaileek 8 ekarpen egin dituzte, aurreko edizioan baino 3 gutxiago. Deustuko Unibertsitateak 5 lan aurkeztu ditu; aurreko edizioan baino 4 lan gehiago. Nafarroako Unibertsitateak 4 komunikazio eta Nafarroako Unibertsitate Publikoak 3 lan aurkeztu ditu. CNRS-IKER zentroaren ekarpen bakarra jasoko da.

Honako unibertsitate hauetatik ere ekarpenak jaso dira: Universidad Complutense de Madridetik 3 ekarpen, eta Universitat Politècnica de Catalunya (UPC) eta Darmstadt University of Applied Sciencesetik komunikazio bana.

Ekarpen askotan unibertsitatei atxikitako ikerketa-zentroak eta taldeak aipatzen dira; besteak beste, Plentziako Itsas Estazioa (PIE), NU-Cima, NU-Tecnun, BioDonostia, BioAraba eta BioCruces Osasun Ikerketa Institutuak, BCMaterials, Polymat, CSIC, MU-Ikerlan, Achucarro Basque Center for Neuroscience edo CIC-energyGUNE. Beste ikerketa-zentro hauek ere parte hartu dute edizio honetan: Aranzadi Zientzi Elkarteak, AZTI zentro zientifiko eta teknologikoa, BC3 ikerketa-zentroa, CEIT zentro teknologikoa, Institut de Recerca Germans Trias i Pujol, ICIQ – Institut Català d'Investigació Química eta Osasunbidea, beste batzuen artean.

Bost edizio betetzera goaz 2023ko edizio honetan, eta badugu oraindik ere zertan eragin. Bi urtean behin errepikatzeari eutsiko diogu. Beraz, adi, IkerGazte2025 etorriko da-eta!

Olatz Arbelaitz Gallego, Ainhoa Latatu Nuñez eta Elixabete Perez-Gaztelu

BATZORDEAK, LAGUNTZAILEAK ETA HIZLARIAK

Batzorde Zientifikoa

Batzordeburuak: Olatz Arbelaitz (UPV/EHU, UEU)
Elixabete Perez-Gaztelu (Deustuko Unibertsitatea)
Koordinatzailea: Ainhoa Latatu (UEU)
Idazkaria: Ane Garetxana (UEU)

Giza Zientziak eta Arteak

- Itziar Aduriz (Bartzelonako Unibertsitatea, UEU)
- Agustin Arrieta (UPV/EHU)
- Haizea Barcenilla (UPV/EHU)
- K. Josu Bijuesca (Deustuko Unibertsitatea)
- Urtzi Etxeberria (CNRS-IKER Euskara eta euskal testuen ikerketa-zentroa)
- Aritz Irurtzun (CNRS-IKER, UEU)
- Kepa Korta (UPV/EHU)
- Elizabete Manterola (UPV/EHU, UEU)
- Ismael Manterola (UPV/EHU, UEU)
- Elixabete Perez Gaztelu (Deustuko Unibertsitatea)
- Blanca Urgell (UPV/EHU)

Gizarte Zientziak eta Zuzenbidea

- Luzia Alberro (Deustuko Unibertsitatea, UEU)
- Josu Amezaga (UPV/EHU, UEU)
- Amaia Arroyo (MU, UEU)
- Aitor Bengoetxea (UPV/EHU, UEU)
- Eneko Bidegain (MU, UEU)
- Lore Erriondo (UPV/EHU, UEU)
- Javier Esteban (UPV/EHU)
- Rakel Gamito (UPV/EHU, UEU)
- Elixabete Imaz (UPV/EHU)
- Mikel Iruskietak (UPV/EHU, UEU)
- Xabier Landabidea (Deustuko Unibertsitatea, UEU)
- Libe Mimenza (UPV/EHU, UEU)
- Bea Narbaiza (UPV/EHU)
- Ixusko Ordeñana (UPV/EHU)
- Josune Saenz (Deustuko Unibertsitatea)
- Eguzki Urteaga (UPV/EHU)

Zientzia Zehatzak eta Natura Zientziak

- Noelia Aldai (UPV/EHU)
- Arantza Aldezabal (UPV/EHU, UEU)
- Estibaliz Apiñaniz (UPV/EHU, UEU)
- Itziar Aretxaga (INAOE)
- Gorka Elordi (UPV/EHU)
- Arturo Elozegi (UPV/EHU, UEU)
- Nestor Etxebarria (UPV/EHU, UEU)
- Kizkitza Insausti (NUP)
- Natxo Irigoien (NUP)

- Josu Jugo (UPV/EHU, UEU)
- Ainhoa Latatu (GOI, UEU)
- Josu Lopez Gazpio (GOI, UEU)
- Ane Sarasola (UPV/EHU)
- Jone Uria Albizuri (BCAM)

Ingeniaritza eta Arkitektura

- Olatz Arbelaitz (UPV/EHU, UEU)
- Gorka Azkune (UPV/EHU)
- Ander Goikoetxea (MU)
- Enkarni Gomez (UPV/EHU)
- Mari Luz Guenaga (Deustuko Unibertsitatea)
- Miren Larrion (UPV/EHU, UEU)
- Diego Lopez de Ipiña (Deustuko Unibertsitatea)
- Iñigo Martinez de Alegria (UPV/EHU)
- Igor Peñalba (UPV/EHU)
- Olatz Perez de Viñaspre (UPV/EHU, UEU)
- Maialen Sagarna (UPV/EHU)
- Arkaitz Zubiaga (University of Warwick)

Osasun Zientziak

- Rafael Aldabe (CIMA, UNAV)
- Mikel Azkargorta (CIC Biogune)
- Nekane Balluerka (UPV/EHU, UEU)
- Jose Ramon Bilbao (UPV/EHU, Gurutzetako Ospitalea)
- Koldo Callado (UPV/EHU, UEU)
- Izaskun Elezgarai (UPV/EHU, UEU)
- Iraia Garcia (UPV/EHU)
- Jone Mitxelena (UPV/EHU)
- Miren Josu Omaetxebarria (UPV/EHU, UEU)
- Nerea Osinalde (UPV/EHU)
- Jose Antonio Rodriguez (UPV/EHU)
- Izortze Santin (UPV/EHU)

Beste gainbegirale batzuk

- Mila Amurrio (UPV/EHU, UEU)
- Eneritz Anakabe (UPV/EHU, UEU)
- Iñaki Antigüedad (UPV/EHU, UEU)
- Sonia Arrasate (UPV/EHU, UEU)
- Ainhoa Azurmendi (UPV/EHU)
- Ibon Cancio (UPV/EHU, UEU)
- Joserra Diez (UPV/EHU, UEU)
- Maia Duguine (CNRS-IKER, UEU)
- Mari Luz Esteban (UPV/EHU, UEU)
- Enekoitz Etxezarreta (UPV/EHU, UEU)
- Koldo Garcia (Biodonostia OII, UEU)
- Karlos Ibarguren Olalde (Osakidetza, UEU)
- Amaia Irazusta (UPV/EHU)
- Ander Iturriotz (UPV/EHU, UEU)
- Maider Iturrondobeitia (UPV/EHU)

- Amaia Irazusta (UPV/EHU)
- Maider Iturrondobeitia (UPV/EHU)
- Xabier Lopez (UPV/EHU)
- Eduardo Ogando (UPV/EHU)
- Maitane Olivares (UPV/EHU)
- Monika Ortueta (UPV/EHU)
- Maria Paulis (UPV/EHU)
- Iratxe Retolaza (UEU)
- Oihane Sanz (UPV/EHU)
- Maialen Sistiaga (UEU)
- Itziar Villafañez (UPV/EHU)
- Iker Villanueva (Deustuko Unibertsitatea, UEU)
- Ane Zabaleta (UPV/EHU, UEU)
- Beñat Zaldibar (UPV/EHU)
- Idoia Zarrazquin (UPV/EHU)
- LuisMari Zulaika (UPV/EHU)

Batzorde Dinamizatzailea

- Begoña Altuna (UPV/EHU, UEU)
- Maitane Basasoro (UPV/EHU, UEU)
- Aitor Cevitanes (Neiker, UEU)
- Jon Egaña (UPV/EHU)
- Unai Lertxundi (Nafarroako Unibertsitatea)

Batzorde Teknikoa

- Ander Altuna (hizkuntza-zuzentzailea)
- Emilio Delgado (IKT arduraduna)
- Ane Garetxana (koordinazio teknikoa)
- Idoia Torregerai (komunikazio-arduraduna)
- Ane Sarasua (UEUko idazkari nagusia)

Ikerketa-talde laguntzaileak

- Aholab Signal Processing Laboratory ikerketa-taldea: HiTZ Zentroa: UPV/EHUko ahotsaren tratamendu automatikoaren inguruko ikerketa-taldea.
- Antropologia Feminista Ikerketa Taldea (AFIT-UPV/EHU).
- Catalysis and sustainable polymers ikerketa-taldea (Polymat-UPV/EHU).
- ELEBILAB. UPV/EHUren Elebitasunaren Laborategia.
- FisioKlima-AgroSosT ikerketa-taldea (UPV-EHU).
- Gaixotasun immuneen genetika funtzionala Ikerketa Taldea @FunImmune: UPV/EHUko ikerketa-taldea.
- IKER Ikerketa Zentroa. Euskara eta Euskal Testuen Ikerketa Zentroa, Ikerketa Zientifikoaren Erakunde Nazionalaren (CNRS), Bordele Montaigne Unibertsitatearen eta Paueko eta Aturri Herrialdeetako Unibertsitatearen (UPPA) gerizpeko ikerketa-gune mistoa da (UMR).
- Ikerketa eta Berrikuntza Analitikoa (IBeA). (Zientzia eta Teknologia Fakultatea UPV/EHU).
- IXA Ikerketa Taldea: HiTZ Zentroa: UPV/EHUko hizkuntzaren tratamendu automatikoaren inguruko ikerketa-taldea.
- Jokabide-Ekologia eta Eboluzioa Saguzarretan Ikerketa Taldea. UPV/EHU.
- KoLaborategia Ikerketa Taldea: HUHEZI-MUko Gizarte Digitalerako Hezkuntza eta Komunikazioaren Laborategia.

- Lactiker Ikerketa Taldea : UPV/EHUko ikerketa-taldea.
- Materialen ezaugarri termofisikoen ikerketa-taldea: UPV/EHUko ikerketa-taldea.
- Minbiziaren Biologia Molekularra Ikerketa Taldea (MOLBIOL-CANCER): UPV/EHUko ikerketa-taldea.
- Neuropsikofarmakologia Ikerketa Taldea: UPV/EHUko ikerketa-taldea.
- NOR Ikerketa Taldea: UPV/EHUko Ikus-entzunezko Komunikazio eta Publizitate Saileko ikerketa-taldea.
- Parte Hartuz Ikerketa Taldea. UPV/EHUko Gizarte Zientzien esparruko ikerketa-taldea.

Aldizkari zientifiko laguntzaileak

- BAT. Soziolinguistikari eta glotopolitikan espezializatutako aldizkaria.
- EKAIA. Euskal Herriko Unibertsitateko zientzia- eta teknologia-aldizkaria da.
- ELHUYAR ZIENTZIA ETA TEKNOLOGIA aldizkaria.
- JAKIN. Giza eta gizarte zientzien alorreko kultur aldizkaria.
- OSAGAIZ. Osasun-zientzien aldizkaria
- TANTAK. Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntza eta Pedagogiaren arloko aldizkaria.
- UZTARO. UEUK kudeatzen duen giza eta gizarte-zientziei buruzko aldizkaria.

Hizlari gonbidatuak

- Maia Duguine. Hizkuntzalaritza doktorea, CNRSko ikertzailea da Baionako IKER laborategian. Ikertzailea izan zen Cambridgeko Unibertsitatean, baita irakaslea UPV/EHUko Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Sailean. UEUKidea ere bada.
- Mari Luz Esteban. UPV/EHUko irakaslea eta ikertzailea izateaz gain, Ikasketa Feministak eta Generokoak Doktorego Programa eta AFIT-Antropologia Feminista Ikerketa Taldea koordinatzen ditu. UEUKidea ere bada.
- Unai Pascual. Ekonomia Ekologikoan doktorea, Ikerbasqueko ikertzailea da Klima Aldaketari buruzko Euskal Zentroan (BC3), eta Bernako Unibertsitateko (Suitza) Garapen eta Ingurumen Saileko kidea da.
- Sophie Scott. CBE University College London-eko Neurozientzia Kognitiboko zuzendaria da.

Hitzaldi-saioak eta hizlariak

- CLARIAH-EUS: Ikertzeko molde berrien azpiegitura.
Hizlariak: Nayla Escibano (Ixa Taldea, HiTZ Zentroa, UPV/EHU), Xabier Sarasola (Orai NLP Teknologia) eta Begoña Altuna (Ixa Taldea, HiTZ Zentroa, UPV/EHU eta UEU).
- “Argitaratutako ikerketa baten arabera”: makulu-hitzen garaiko komeriak.
Hizlaria: Uxune Martinez (Euskanpus Fundazioa eta UEU).
- Ikertzaileen osasun mentala: gakoak eta konponbideak.
Hizlariak: Beñat Garaio (freelance ikertzailea (Bizierri IGB) eta Koldo Mitxelena sariduna) eta Eider Saragueta (UPV/EHUko ikertzaile eta irakaslea).
- IkerGazte kongresuaren produkzioa.
Hizlariak: Marije Bidaguren (UEU), Aitzol Astigarraga (UEU-GOI) eta David Lindemann (UPV/EHU eta UEU).

Lizeoan Ahozko Handia lantzeko sekuentzia didaktiko eleaniztun baten esperimentazioa

Amaia Rodriguez-Aguirre

IKER-UMR 5478 (Université Bordeaux Montaigne) eta ELEBILAB (EHU)

amaiaro4@gmail.com

Laburpena

Artikulu honetan euskarazko eta frantsesezko ahozko diskurtsoa lantzeko sekuentzia didaktiko eleaniztun bat aurkeztuko dugu, hizkuntzen trataera bateratuari jarraiki diseinatu eta esperimentatuko dena. Ikerketa hau Ipar Euskal Herrian gaur egun euskarazko murgiltze eredu jarraitzen duen lizeo bakarrean egingen da, “Ahozko Handia” Baxoko azterketaren prestakuntzaren baitan. Proiektu honetan hizkuntzen irakaskuntza bateratuari jarraiki diseinatutako ariketak sortuko dira, sekuentzia didaktiko baten baitan antolatuta eta hizkuntzak modu kontrolatu batean txandakatuko dituztenak. Helburua ahozko gaitasun eleaniztuna garatzen laguntzen duten tresna didaktikoak identifikatzea da, bai eta hizkuntza gutxituaren komunitate diskurtsiboa indartzeko bideak identifikatzea ere.

Hitz gakoak: hizkuntzen trataera bateratua, euskara, eleaniztasuna, ahozko gaitasuna

Abstract

This article is focusing on the experimentation of a multilingual approach to learning oral discourse in Basque and French, following the principles of integrated language teaching. The study will be held in a Basque language immersion high school, as part of the preparation for the bilingual “Grand Oral” assessment activity. Our project foresees the creation of school activities following a multilingual and integrated perspective. These activities will be sequenced switching languages, in an attempt to identify the didactic tools likely to optimize the acquisition of oral skills. The aim is to show that this didactic sequence can foster the development of multilingual oral explanatory skills, while reinforcing the creation of a discursive community in the minority language.

Keywords: integrated language teaching, basque language, multilingualism, oral skills

1. Sarrera eta motibazioa

Testuinguru eleaniztunak errealitate linguistiko nagusia diren garai honetan, eskolak oro har eta hizkuntzen irakaskuntzak bereziki, eleaniztasunaren erronkari erantzuteko baliabide eleaniztunak behar ditu. Are gehiago, euskara bezalako hizkuntza gutxitu bat barne hartzen duten testuinguruetan.

Lan honen ardatz nagusia errepertorio eleaniztuna duten ikasleak izango dira, Ipar Euskal Herrian euskarazko murgiltze eredu jarraitzen duen lizeo bakarreko ikasleak, hain zuzen ere. Ikasle horiekin “Ahozko Handia” froga prestatuko dugu, Baxoan modalitate elebidunean pasako dutena eta ahozko adierazpena eta argudiaketa ebaluatzen dituen.

Azterketa horren baitan den testu generoa aztertuko dugu eta ikasleen ekoizpenetatik abiatuta Sekuentzia Didaktiko bat diseinatuko dugu, erretorikaren eta ahozko adierazpenaren ezaugarri pertinenteenak ikuspegi eleaniztun bati jarraituz lantzeko, hau da, ikasleen hizkuntza errepertorioa aintzat harturik eta hizkuntzen trataera bateratuak eskaintzen dituen aukerak baliatuz.

Ikerketa lan hau hizkuntzen irakaskuntza eraginkor eta ekologikoago baterako grinatik sortu da, bai eta ahozkoaren irakaskuntzak euskararen biziberritzeari eta bereziki erabilerari egin diezaioketen ekarpena aztertzen jarraitzeko motibaziotik ere.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1 Arloko egoera

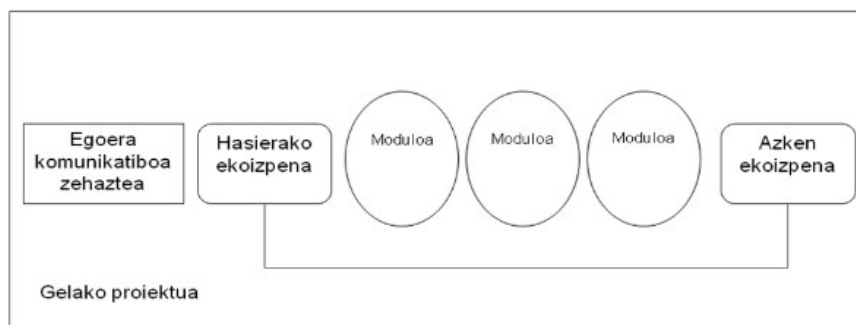
Azken urteetan ugaritu egin dira testuinguru eleaniztunetan *translanguaging* fenomenoan oinarritutako ikerlanak (García eta Wei, 2014) eta bide horretatik Hizkuntzen Trataera Bateratuaren onurak azpimarratzen eta frogatzen dituztenak (Aldekoa et al., 2020; Dolz-Mestre, 2019). Halere, gaur egun oraindik hizkuntzen irakaskuntza maiz ikuspegi elebakarrari jarraiki egin ohi da, hau da, ikasleek eskola berean hizkuntza bat baino gehiago ikasten badute ere, hizkuntza bakoitza irakasle batek, ordu kopuru jakin batean eta modu isolatuan irakasten du. Ondorioz, ikuspegi “elebakar” horretan, ikasleen hizkuntza errepertorioak ez dira balioan emanak eta baliatuak (Cummins, 2008, 2017; Gajo, 2022). Hain zuzen ere, trataera bateratuak, ikuspegi eleaniztuna den aldetik, hizkuntzen arteko transferentziak modu programatu eta eraginkorrean baliatzeko proposamena egiten du (Candelier et al., 2007) ikasleek dagoeneko beste hizkuntzetan dituzten gaitasunak mobilizatu eta hizkuntza berriaren ikas-irakaskuntzan horiek baliatzeko (Cenoz eta Gorter, 2019; Cummins, 2017).

Hala, ikerketa honen muina den hizkuntzen irakaskuntza eleaniztuna programatzeko eta ikertzeko, hizkuntzaren funtzionamendua ulertzeko oinarriak proposatzen dituen marko teoriko bati helduko diogu: Bronckarten (1996) Interakzio Sozio Diskurtsiboaren markoa. Teorizazio horrek hizkuntzaren funtzionamendua ulertzeko oinarriak proposatzen ditu: hasteko, hizkuntzaren forma eta agerraldi anitz eta amaigabeak aztertu ahal izateko, testua komunikazio unitate oso eta beregain gisa definitzen du.

Abiapuntu hori hartuta, alde batetik testuaren barne egitura edo arkitektura deskribatzen du eta bestetik, testuen aniztasuna testu generoen bidez sailkatzeko proposamena egiten du. Hain zuzen ere, testu generoek hizkuntzen didaktikarako aukera baliagarri bat eskaintzen dute. Izan ere, testu generoen bidezko lanketari esker, ikasleekin bizitza errealean izan ditzaketen hizkuntza egoerei aurre egiteko tresnak landu daitezke. Gainera, teoria horretan erakusten da testuaren barne egituraren zenbait ezaugarri amankomunak direla hizkuntzen artean (Bronckart, 2013), nahiz eta arkitekturaren baitako zenbait mailetan hizkuntza bakoitzak bere-bereak dituen mekanismo lexikal eta morfosintaktikoak baliatu ditzakeen.

Lan horretan aitzinatu ahala Bronckartek irakaskuntza eleaniztunerako proposamena egiten du: testu generoak Sekuentzia Didaktikoen bidez lantzea. 1. irudian Genevako eskolako autoreek sortu (Dolz-Mestre et al., 2001) eta Aldekoak (2020, or. 45) egokitu eta itzulitako eskema ikus dezakegu, Sekuentzia Didaktikoen egitura eta osagaiak azaltzen dituen:

1. irudia. Sekuentzia Didaktikoak

Lanketa eredu horretan, abiapuntua ikasleen hasierako ekoizpenak dira. Horiek aztertu eta aitzin-jakiteak aintzat hartuz, moduluaren generoaren alderdi ezberdinak lantzea proposatzen da. Ondotik, azken ekoizpen bat egiten dute ikasleek, eta lehen ekoizpenarekin alderatzen da, lanketak hasierako produkzioetan esperotako eragina ote duen ikusteko. Zenbait autorek, Sekuentzia Didaktikoen bidezko irakaskuntzaren ikerketari Ingeniaritza Didaktikoa deitu izan diote (García Azkoaga eta Idiazabal, 2015) argudiatuz, hizkuntzen irakaskuntza horrek badituela ingeniariak hain berezkoak dituen zenbait ezaugarri: helburuen zehaztasuna, teknologiaren zorrotasuna eta emaitzen kontrola.

Lan honen testuinguru soziolinguistikoa Ipar Euskal Herria izanen da. Zehatzago, Baionako Bernat Etxepare Lizeoan kokatuko dugu ikerketa. Lizeo hori bakarra da Frantziako Hezkunde Nazionalaren programaren menpe egonik ere, euskarazko murgilketa eredu jarraitzen duena, nahiz eta gaur egun Iparraldeko hezkuntza sisteman euskararen irakaskuntzak eta murgiltze ereduak goranzko joera bat bizi duten (Urteaga, 2021). Testuinguru orokor horrek eta Bernat Etxepare lizeokoak zehatzago, eleaniztasunaren trataera berezitu bat eskatzen du, tartean hizkuntza gutxitu baten irakaskuntza hartzen duelako (Castellotti, 2010; García Azkoaga eta Idiazabal, 2015).

Hain zuzen ere, lan honetan Hezkunde Nazionalak antolatutako froga ofizialen artean eredu elebidunean egin daitekeen froga bakarra izanen dugu aztergai: Ahozko Handia. Izan ere, terminaleko zikloan ikasle guztiek espezialitateko bi irakasgai lantzen dituen ahozko froga bat pasa behar dute, Ahozko Handia deritzona, baina frantses hutsean. Aldiz, Euskara Bereztasuna espezialitateko irakasgaia (LLCER) hautatzen duten ikasleek, froga horren zati bat euskaraz osatzeko eskubidea dute (Ministère de l'Éducation Nationale et de la Jeunesse, 2020). Azterketa ofizial horren irakaskuntzan, aukera bat ikusi dugu Ingeniaritza Didaktikoaren ikuspegitik testu genero elebidun erreal baten lanketa egiteko. Era berean, gaur egun oraindik idatziaren irakaskuntzaren itzalean egon ohi den ahozko hizkuntzaren didaktikan sakontzeko aukera ematen digu (Dolz eta Schneuwly, 2016). Izan ere, Ahozko Handia frogaren oinarrian dauden helburuak dira besteak beste norbere ahotsaren eraikuntza eta hitzaren demokratizazioa (Chiron, 2018) eta horiek euskaraz lantzeak aukera ematen digu bide batez hizkuntza minorizatu bateko ikasleak hizkuntza horren erabileran trebatzeko (Dolz-Mestre, 2019).

2.2 Ikerketaren helburuak

Helburu nagusia da erakustea ikuspegi eleaniztunaren arabera diseinatutako sekuentzia didaktiko batek lizeoko ikasleen ahozko gaitasunak hobetu ditzakeela. Zehatzago, ikasleen hizkuntzak (euskara, frantsesa, ingelesa eta gaztelania) txandakatzen dituzten ariketek Ahozko Handia azalpen eta argudiozko testuaren lanketan ikasleen hizkuntza gaitasunen garapenari laguntzen diotela.

Helburu nagusi hori honako azpi-helburuetan deklinatu dezakegu:

1. Ahozko Handiaren produkzioan ikasleen gaitasun eleaniztunen bilakaera deskribatuko duten testu mailako eta diskurtso mailako aztarnak identifikatzea, euskaraz eta frantsesez.
2. Sekuentzia Didaktiko baten baitan ikasleek Ahozko Handia sortzeko dituzten hasierako eta bukaerako gaitasunak aztertzea, talde kontrolaren eta talde esperimentalaren ekoizpenak konparatuz.
3. Talde esperimentaleko ikasleei Sekuentzia Didaktikoaren hasieran antzemandako zailtasun diskurtsibo, testual eta gramatikalak gainditzen lagunduko dieten jarduerak sortzea.
4. Sekuentzia Didaktikoko jarduerak aplikatuko dituzten irakasleen formakuntza egitea, hizkuntza bakoitzaren lanketak aurreikusitako helburuak bete ditzan.

Orokorrean, lan honen helburua Ipar Euskal Herriko euskarazko murgiltze ereduaren testuinguruan hizkuntzen irakas-ikaskuntza eleaniztunerako sekuentzia didaktikoak sortzeko irizpideak identifikatzen laguntzea da.

3. Ikerketaren muina

3.1 Testuingurua eta parte hartzaileak

Aipatu bezala, ikerketa Baionako Bernat Etxepare lizeoan egingen da. Lizeo hori Seaska ikastolen federazioaren lizeo bakarra da gaur egun eta beraz, Frantziar Estatuan euskarazko murgiltze eredu eskaintzen duen bakarra.

Ikasleek euskara haien eskola ibilbide osoan zehar ikasten dute eta irakaskuntza hizkuntza nagusia da. Era berean, frantsesa irakasgai gisa jasotzen dute 6-7 urtetik aurrera eta kolegiara iritsitakoan (11-12 urterekin) ingelesa edo espainola hautatu behar dute atzerriko hizkuntza gisa.

Kolegioko lehen urtean bi orduz jasoko dute hizkuntza hori astero eta bigarren urtetik aurrera hiru edo lau orduz. Ondotik, 12-13 urterekin dagoeneko hautatu ez duten hizkuntzan (ingelesa edo espainola) astean bi orduz eskolak jasoko dituzte.

Ikerketan parte hartuko duten ikasleak lizeoko terminal mailan izanen diren ikasleak dira (17-18 urte), zehazki Euskara Tokiko Hizkuntza eta Literatura espezialitateko gaia hautatu duten ikasleak. Aurten (2022-2023 ikasturtean) talde hori 22 ikaslek osatzen badute ere, estimatzen da ikerketa gauzatuko den urtean 15-17 ikasle artean izanen direla, ikasleek hiru berezitasunetako bat utzi behar dutelako lehen urtetik terminal urterako pasaian.

3.2 Datu bilketa

Talde hori bi zatitan banatuko dugu gure ikerketarako beharrezkoak diren talde esperimentalak eta talde kontrolak osatzeko.

Hala, Sekuentzia Didaktikoaren lehen atal batean, ikasle guztiei Ahozko Handiari buruzko aurkezpen saio bat eginen zaie eta euskara berezitasuneko gaian landu dituzten dokumentuetatik abiatuz, problematika bat hautatu eta lantzeko proposamena eginen zaie. Saio horren ondotik, ikasle bakoitzak Ahozko Handiaren simulazio bat eginen du eta ikasleen ekoizpenak filmatu eginen dira. Lehen fase horri “aurre-testuaren dispositiboa” deituko diogu.

Jarraian, ikasle guztien ekoizpenak transkribatu eta aztertuko ditugu, diskurtso eta testu mailan izan ditzaketan zailtasun edo hobetzeko alderdiak identifikatzeko. Lanketa horretatik abiatuz, Sekuentzia Didaktikoaren muina izanen diren ariketak diseinatuko ditugu, testu generoaren alderdi ezberdinen lanketa bat proposatzeko. Lanketa hori talde esperimentalarekin baino ez da eginen, izan ere, lanketa horren ondotik “ondo-testuaren dispositiboa” deituko dugun fasean, ikasle guztiek berriz ere Ahozko Handiaren erreproduzio bat egin beharko dute, berriz ere filmatuko ditugu banakako ekoizpen horiek eta “aurre-testu” ekoizpenekin alderatuko ditugu, talde esperimentalaren eta kontrolaren artean egon daitezkeen ezberdintasunak eta beraz gure Sekuentzia Didaktikoaren eragina ikusteko.

Ikasleen ahozko ekoizpenak filmatu, transkribatu eta kodifikatu eginen ditugu eta ekoizpen horiek osatuko dute ikerketa honen korpusa. Analisi testuala eta diskurtsiboa eginen dugu, bai eta analisi gramatikal kontrastiboa ere.

3.3 Sekuentzia Didaktikoa

Dagoeneko aipatu dugunez, Sekuentzia Didaktikoa hiru atal nagusi izanen ditu (Dolz eta Schneuwly, 2016): “Aurre-testua” (bi taldeen hasierako ekoizpenak), lanketa moduluak (talde esperimentalari proposatutako ariketak) eta “ondo-testua” (bi taldeen bukaerako ekoizpenak).

Ariketen baitan, ikasleek ikasten dituzten lau hizkuntzak baliatuko dira, nahiz eta euskaraz eginen diren jarduera gehienak. Edonola ere, frantsesa, gaztelania eta ingelesa baliatuko dira tarteka, ikasleen gaitasun eleaniztunei etekina ateratzeko helburuarekin (Aldekoa et al., 2020).

Hizkuntza bakoitzaren pisua eta lekua hasierako ekoizpenen azterketa egin ondotik finkatuko da eta aintzat hartuko da horien egoera soziolinguistikoa. Hala, sekuentziaren iraupen osoa 50 minutuko 8 saiotan estimatua da, lizeoarekin adosturik. Plangintza hori irakasleekin eginen da eta aurreikusten da parte hartuko duten irakasleen formakuntza bat egitea, ikerketaren nondik norakoen berri izan dezaten.

3.4 Ahozko Handia: frogaren deskribapena

Sekuentzia didaktiko esperimental honek proposatuko duen hizkuntza ariketa Ahozko Handia frogan oinarritzen da.

Aipatu dugunez, euskara berezitasuna hautatu duten ikasleek frogara zati bat euskaraz egiteko aukera dute. Jarraian frogaren atalak aipatuko ditugu, euskaraz egin daitezkeenak zehaztuz.

Froga horretarako, ikasle bakoitzak bere berezitasuneko bi gaietarako dagozkien bi problematika prestatu behar ditu (adb. Euskara eta Biologia). Problematika edo galdera horiek bi modutara planteatu daitezke : gaiak modu isolatuan tratatuz edo bi espezialitateak uztartuz. Galdera horiek berezitasunetako irakasleek eta ikastetxeak ikuskatu eta onartu behar dituzte ahozko froga baino lehen.

Hala, azterketa momentuan, ikasleak bi problematika aurkeztuko dizkio epaimahaiari eta segidan, haiek bi horietatik bakar bat hautatuko dute. Ondotik, ikasleak 20 minutuko tarte bat izanen du bere azalpena prestatzeko, aparteko gela batean. Prestaketa denbora horretan, oharrak hartzeko aukera izanen du, horretarako berariaz prestatutako orri ofizial batean. Aldiz, orri hori epaimahaiari eman beharko dio eta ezin izango du bere aurkezpenean esku artean izan.

Prestaketarako 20 minutuak igaro ondotik, ikaslea epaimahaiaren aitzinera joanen da. Epaimahai hori bi irakasleek osatuko dute ; batetik, ikaslearen espezialitateko gaietako batean aditua den irakasle bat izanen da eta bestetik, bestelako gai batean aritua den irakasle bat, hau da, berezitasuneko gaien jakintza espezializaturik ez duena.

Hala, ikasleak jarraitu beharreko froga hiru ataletan banatzen da (Ministère de l'Éducation Nationale et de la Jeunesse, 2020):

a) Lehenengo atala : ikasleak 5 minutu ditu bere problematika aurkeztu, garatu eta erantzuteko. Galdera bat pausatu beharko du lehenik, berezitasuneko gai bati edo biei lotua, jarraian bere argudioak emango ditu eta azkenik galderari erantzungo dio.

b) Bigarren atala : epaimahaiak, ikaslearen azalpena entzun ondotik, galderak eta oharrak eginen dizkio 10 minutuz, zehaztasun edo zuzenketak egin ditzan.

c) Hirugarren atala : frogaren azken 5 minutuetan ikaslearen orientazio proiektua izanen da mintzagai. Espero da ikasleak bere ibilbide akademikoaren berri ematea, aukeratutako gaietarako eta jarraitutako ikastaroei dagokienez.

4. Ondorioak

Artikulu honetan aurkeztu eta deskribatu dugun ikerketa lana abian da idazketa gauzatzen dugun momentu honetan. Izan ere, ikerketaren testuinguru den doktorego tesia 2022ko irailean abiatu zen eta Sekuentzia Didaktikoaren inplementazio fasea 2023ko maiatzean hasiko da.

Beraz, momentu honetan lanaren ondorioak aurkeztea ezinezko bazaigu ere, atal hau hipotesiak aurkezteko baliatu nahi genuke.

Hala, garatu nahi dugun hipotesi nagusia da ikasleen hizkuntzak eta horien testuinguru soziolinguistikoa aintzat hartu eta txandakatzen dituen Sekuentzia Didaktiko batek hobetu egin dezakeela euskarazko murgilketa ereduaren ikasten duten lizeoko ikasleen ahozko gaitasunen garapena, Ahozko Handia euskaraz eta frantsesez ekoizterako orduan.

Hipotesi nagusi hori arestian zeharka aipatu dugun Aldekoaren (2020) tesitik eratorritako ondorioetan oinarritzen da. Izan ere, Aldekoak Bilbo inguruko D ereduko ikastetxe batean Sekuentzia Didaktiko hirueledun bat aplikatu zuen, ahozko azalpena lantzeko, horretarako berariaz sortutako proiektu baten baitan. Ingeniaritza Didaktikoko lan horren emaitzek erakutsi zuten besteak-beste:

- Ahozko gaitasun eleaniztunak hobetu egin daitezkeela ingeniaritza didaktikoaren printzipioei jarraituz diseinatutako Sekuentzia Didaktiko eleaniztun baten lanketaren ondotik.
- Euskararen egoera soziolinguistikoa eta ikasleen hizkuntza errepertorioa aintzat harturik diseinatutako Sekuentzia Didaktiko eleaniztun batek onurak izan ditzakeela ahozko gaitasun eleaniztunetan.
- Hizkuntzen Trataera Bateratuak hizkuntzen artean transferentzia diskurtsiboak gertatzeko aukerak handitzen dituela.

Halere, gure lanean jorratuko dugun testuinguruak baditu zenbait ezberdintasun Aldekoaren lanari dagokionez, hala nola:

- Landuko den testu generoa azterketa ofizial bat izatea. Horrek aurre- eta ondo-testuen egituraren esku-hartzeko aukerak mugatzen ditu, baina ikasleentzat erabat esanguratsua den egoera bat sortzen du.
- Ipar Euskal Herriko errealitate soziolinguistikoaren eta hezkuntza sistemaren berezko ezaugarriak.

5. Etorkizuna

Proiektu honek ingeniari-tza didaktiko eleaniztunaren garapenari ekarpena egin nahiko lioke, izan ere, ikerketaren munduan Hizkuntzen Trataera Bateratuak babes sendoa badu ere, gutxi dira oraindik eredu horri jarraika gauzatzen diren hezkuntza proposamenak (Aldekoa et al., 2020; Apraiz et al., 2012; Garro et al., 2013; Leonet et al., 2017).

Era berean, aztertu nahi genuke zein eragin duen ahozko hizkuntzaren lanketa sistematizatuak hizkuntza gutxituen komunitatearen diskurtso eraketan. Nahiz eta ikerketa honen testuinguruaren zehaztasuna muga izan daitekeen eragin horren dimentsioak neurtzeko, bide horretan ikerketa ildoak sakontzeko balio dezakeela uste dugu, euskararen erabilera atakan eta begi-bistan jarrita dagoen honetan.

Azken muturrean, murgiltze ereduari ibilbide osoa gauzatu eta azterketa ofizialak frantsesez osatzeko egoeran aurkitzen diren ikasleek, haien irakaskuntza hizkuntza nagusian lanketa egin eta menperatzen dituzte gainerako hizkuntzetara gaitasunen transferentziak nola egiten diren ikertzeko lehen urratsa izan liteke ikerketa hau.

6. Erreferentziak

- Aldekoa, A. (2020): *Hizkuntzen irakaskuntza bateraturantz: Ahozko azalpenaren didaktika eleaniztuna derrigorrezko bigarren hezkuntzan*, UPV-EHU, Vitoria-Gasteiz.
- Aldekoa, A., Idiazabal, I., & Manterola, I. (2020). A trilingual teaching sequence for oral presentation skills in Basque, Spanish and English. *The Language Learning Journal*, 48(3), 259–271.
- Apraiz, M. V., Pérez Gómez, M., & Ruiz Pérez, T. (2012). La enseñanza integrada de las lenguas en la escuela plurilingüe. *Revista Iberoamericana de Educación*, 59, 119–137. <https://doi.org/10.35362/rie590459>
- Bronckart, J.-P. (1996): *Activité langagière, textes et discours: Pour un interactionisme socio-discursif*. Delachaux et Niestlé, Laussane.
- Bronckart, J.-P. (2013). Una didáctica de las lenguas para una enseñanza bilingüe. In I. Idiazabal & J. Dolz (Arg.), *Enseñar (lenguas) en contextos multilingües* (or. 31–50), EHUko Argitalpen Zerbitzua, Leioa.
- Candelier, M., Camilleri-Grima, A., Castellotti, V., de Pietro, J.-F., Lörincz, I., Meissner, F.-J., Schröder-Sura, A., & Noguero, A. (2007): *Cadre de Référence pour les Approches Plurielles des Langues et des Cultures*.
- Castellotti, V. (2010). Attention! Un plurilinguisme peut en cacher un autre. Enjeux théoriques et didactiques de la notion de pluralité. *Recherches en didactique des langues et des cultures*, 7(1). <https://doi.org/10.4000/rdlc.2056>
- Cenoz, J., & Gorter, D. (2019). Multilingualism, Translanguaging, and Minority Languages in SLA. *The Modern Language Journal*, 103, 130–135. <https://doi.org/10.1111/modl.12529>
- Chiron, P. (2018): *Manuel de rhétorique, ou, Comment faire de l'élève un citoyen*. Les Belles Lettres, Paris.
- Cummins, J. (2008). Teaching for transfer: Challenging the two solitudes assumption in bilingual education. In J. Cummins & N. H. Hornberger (Arg.), *Encyclopedia of Language and Education: Libk. 5: Bilingual Education* (2. arg., or. 65–75). Springer Science Business Media LLC.

- Cummins, J. (2017). Teaching for transfer in multilingual school contexts. In O. Garcia, A. Lin, & S. May (Arg.), *Translanguaging: Language, bilingualism and education* (Libk. 3, or. 103–115). Springer International Publishing.
- Dolz, J., & Schneuwly, B. (2016): *Pour un enseignement de l'oral: Initiation aux genres formels à l'école* (6e éd). ESF éditeur, Paris.
- Dolz-Mestre, J. (2019). La règle du sept de la sociodidactique des langues. In B. El Barkani & Z. Meksem (Arg.), *Plaidoyer sur la variation. Mélanges en hommage à Marielle Rispail* (EME éditions, or. 21–49). Caen. <http://archive-ouverte.unige.ch/unige:116535>
- Dolz-Mestre, J., Noverraz, M., & Schneuwly, B. (2001): *S'exprimer en français: Séquences didactiques pour l'oral et pour l'écrit: Libk. Vol. 1: 1ère, 2e*. De Boeck, Bruxelles. <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:34882>
- Gajo, L. (2022). Des arguments monolingues pour une éducation plurilingue ? La Lettre de l'AIRDF, DOSSIER: la question des normes dans l'enseignement et l'apprentissage des langues (70), 24–29.
- García Azkoaga, I. M., & Idiazabal, I. (Arg.). (2015): *Para una ingeniería didáctica de la educación plurilingüe*. UPV-EHU, Bilbo.
- García, O., & Wei, L. (2014): *Translanguaging: Language, bilingualism and education*. Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Garro, E., Pedrosa, B., Perez, K., & Sagasta, M. P. (2013). El reto del plurilingüismo aditivo: Una planificación lingüística en los estudios de grado de Educación Infantil y Educación Primaria. In *Enseñar (lenguas) en contextos multilingües* (or. 315–332), EHUko Argitalpen Zerbitzua, Leioa.
- Leonet, O., Cenoz, J., & Gorter, D. (2017). Challenging Minority Language Isolation: Translanguaging in a Trilingual School in the Basque Country. *Journal of Language, Identity & Education*, 16(4), 216–227. <https://doi.org/10.1080/15348458.2017.1328281>
- Ministère de l'Education Nationale et de la Jeunesse. (2020). Épreuve orale dite « Grand oral » de la classe de terminale de la voie générale à compter de la session 2021 de l'examen du baccalauréat. Ministère de l'Education Nationale et de la Jeunesse. <https://www.education.gouv.fr/bo/20/Special2/MENE2002780N.htm>
- Urteaga, E. (2021). Irakaskuntza elebiduna Ipar Euskal Herrian: Ahulguneak eta indarguneak. *Euskera*, 66, 211- 246.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau Université Bordeaux Montaigne-k finantziatutako eta Euskal Herriko Unibertsitatearekin kotutoretzan gauzatzen ari den doktorego tesi baten baitan kokatzen da. Tesiaren zuzendariak diren Ibon Manterolari eta Jon Casenave-i nire eskerrik beroenak nire lanaren egunerokoan eta bide honen urrats bakoitzean ematen didaten laguntza, sustengu eta babesagatik.

Eskerrak baita ere IKER (UMR 5478) eta ELEBILAB laborategiko eta Bernat Etxepare Lizeoko zuzendari zein lankideei, haien sustengua, jakintza eta baliabideak lan honen zerbitzura jartzeagatik.

Azkenik, milesker handi bat Université Bordeaux Montaigne-ko Doktorego Eskolari tesi-lan hau diruztatzeagatik eta EHU-ko Doktorego Eskolari eta bereziki Euskal Ikasketak eta Hizkuntzalaritza Sailari nire proiektua onartu eta babesteagatik.

Egun on, señoras y señores parlamentarios. Hizkuntzen alternantzia Eusko Legebiltzarrean

Claudia María Torralba-Rubinos

UPV/EHU

claudiamaria.torralba@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honek euskararen eta gaztelaniaren arteko hizkuntzen alternantzia du aztergai, gutxi ikertutako testuinguru batean: Eusko Legebiltzarreko interbentzioetan. Azterketa egiteko, 15 hizlariaren 30 ahozko ekoizpen aztertu dira, hizkuntza nolako maiztasunarekin aldatzen den eta aldaketa hori mintzaldiaren zein unetan eta zertarako gertatzen den jakiteko. Emaitzek erakutsi dutenez, fenomenoak ohikoak da aztertutako parlamentarien artean, eta batez ere diskurtsoen erdialdean gertatzen da. Gainera, horren atzean egon daitezkeen zazpi funtzio pragmatiko identifikatu dira.

Hitz gakoak: elebitasuna, hizkuntzen alternantzia, euskara, gaztelania Eusko Legebiltzarra

Abstract

This article addresses the language switching between Basque and Spanish in a little studied context: the interventions at the Basque Parliament. A corpus of 30 interventions from 15 speakers has been analysed in order to determine how often, where and what for is language switching used. The results show that this is a common phenomenon among the analysed Basque politicians, particularly in the central part of the text. In addition, seven pragmatic functions that are potentially linked to the parliamentary interventions have also been detected.

Keywords: bilingualism, language switching, Basque, Spanish, Basque Parliament

1. Sarrera eta motibazioa

Euskal gizartea gero eta anitzagoa –eta eleanitzagoa– den honetan, inor ez da harrizten euskarak hezkuntza-arloan, administrazioan eta bestelako erabilera-eremuetan izan beharko lukeen presentziaren inguruko titularrak irakurtzean (“Zupiria: Espainiako sistema judiziala huts nabarmena egiten ari da hizkuntza aniztasuna zaintzeko orduan”¹; “Espainiatik eta Frantziatik euskararen normalizazioa sustatzen duten arauen kontrako ebazpenak iritsi dira”², etab.).

EAEra begira jarrita, Eusko Jaurlaritzaren Prospekzio Soziologikoen Kabineteak (2022) eman ditu euskararen ezagutzari eta euskararekiko iritzi eta jarrerari buruzko azken datuak, iazko abenduan argitaratutako “Euskarari buruzko iritziak” azterlanean. Euskara lehentasunez zein eremutan sustatu beharko litzatekeen galdetuta, hau erantzun zuten inkestatutako herritarrek: ikastetxeak (8,6 puntu 10etik), administrazio publikoa (7,8 puntu 10etik), ekintza kulturalak (7,4 puntu 10etik), hedabideak (7,4 puntu 10etik) eta osasun-zentroak (7,3 puntu 10etik).

Testuinguru horretan kokatu behar dugu azterlan honen garrantzia, lehentasunezko bost eremu horietako bi uztartzen baitituzte aztergai dauzkagun Eusko Legebiltzarreko interbentzioek. Zergatik, bada? Batetik, Legebiltzarra arau propioak dituen administrazio publiko berezia delako (Lozano, 2006) eta, bestetik, Legebiltzarrean ematen diren hitzaldiak hedabideen bitartez zabaltzen direlako. Horretaz kontziente, aztergai dugun testu-generoaren berezitasunetako bat da, hain zuzen, hitzaldiek hartzaile bikoitza dutela: Legebiltzarrean fisikoki presente dauden entzuleak eta hedabideen bitartez esandakoaren berri jasoko duten hautesle potentzialak (Van Dijk eta Rodrigo-Mendizábal, 1999). Testuinguru horretan, beraz,

¹ <https://www.eitb.eus/eu/albisteak/gizartea/osoak/9088096/bingen-zupiria-eusko-jaurlaritzako-bozeramaileari-elkarrizketa-2023ko-urtarrilaren-26an-radio-euskadin/>

² <https://www.eitb.eus/eu/telebista/programak/biba-zuek/bideoak/osoak/9077896/espainiatik-eta-frantziatik-euskararen-normalizazioa-sustatzen-duten-arauen-kontrako-ebazpenak-iritsi-Dira/>

interesgarria da euskal politikariek Eusko Legebiltzarrean euskaraz egiten dituzten hitzaldiak aztertzea, euskara noiz eta nola erabiltzen duten jakiteko.

Puntu honetara iritsita, garrantzitsua da aipatzea euskara edo gaztelania hutsean egindako diskurtsoez gain, euskara eta gaztelania tartekatzen dituzten diskurtso elebidunak ere ohikoak direla Eusko Legebiltzarrean. Hala ere, hizkuntza biak txandakatzea ez da testuinguru horretan gertatzen den fenomeno isolatua: gizartean gertatzen denaren isla da, hizkuntza bat baino gehiago hitz egiten duten komunitateetan oso ohikoak baitira diskurtso elebidun edo eleaniztunak. Hizkuntzalaritzaren arloan, hizkuntzen alternantzia edo kode-alternantzia deritza hizlari bakarraren diskurtsoan bi hizkuntzetako perpausak edo perpaus-zatiak erabiltzeari (Poplack, 1980).

Bada, administrazio publikoetan egin eta hedabideen bitartez zabaltzen diren diskurtso elebidunak aztertzea biziki interesgarria da, gizarteak ispiluak eta erreferente linguistikoak bilatzen dituelako diskurtso horietan. Nahita edo nahi gabe, euskararen eta gaztelaniaren erabilera jakin bat egiten dute lider politikoeak, eta gizartearentzako eredu bilakatzen dira. Hortaz, euskara eta gaztelania txandakatzen dituztenean hizkuntza bakoitza noiz eta zertarako erabiltzen duten analizatzeak aukeratutako hizkuntzaren bidez gizarteari ematen zaizkion mezu inplizituak aztertzeko aukera ere ematen du (Irazabalbeitia, 2017).

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Hizkuntzen alternantziaren gaineko ikerketa ez da berria euskal komunitatean, eta guk aztergai dugun euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantzia hainbat ikuspegitatik aztertua izan da. Ikuspegi sintaktikotik, adibidez, adina kontuan hartuta aztertu izan dute adituek, zehazki, helduetan (Etxebarria, 2004; Manterola eta Almgren, 2015), gazteetan (Etxabe, 2005; Ibarra, 2011 eta 2013; Perez-Gaztelu eta Zulaika, 2014; Perez-Gaztelu, 2017), umeetan (Ezeizabarrena eta Manterola, 2004; Ezeizabarrena eta Munarriz, 2012) eta belaunaldi artean (Igartzabal, 2014).

Ikuspegi pragmatikotik ere heldu izan zaio gaiari, adin eta jatorri ezberdinetako hiztunekin. Adibidez, Muñoak (1997) Donostiako gazte eta helduen hizketak izan zituen aztergai, Ibarra (2014) Nafarroako gazteenak eta Lantok (2015) Bilbo Handiko hiztunenak, adina zehaztu gabe.

Beste mota batzuetako lanak ere egin izan dira euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantzia aztertzeko. Adibidez, arestian aipatutako ikuspegi pragmatikotik abiatuta eta datu-bilketa berririk egin gabe, Camposek (2017) kode-alternantziaren funtzio pragmatikoen izendapenak bateratzeko proposamena egin zuen.

Horretarako, lehenik, ikuspegi pragmatikotik mugarri diren zenbait ikerketatan identifikatutako 13 funtzio pragmatikoren izendapenak bateratu zituen. Gero, ordura arte Muñoak (1997), Ibarra (2011, 2013 eta 2014) eta Lantok (2015) euskara-gaztelania konbinazioan identifikatutako funtzioak izendapen horien arabera sailkatu zituen, eta guztira 6 funtzio pragmatiko etorri ziren bat nazioarteko ikerketetan aurkitutakoekin (konnotazio bat gehitzea, parentesi bat txertatzea, aipu bat sartzea, enfasia ematea, hutsune lexikalak betetzea eta kulturalki markatutako formak mantentzea). Hala ere, sailkapen horretatik kanpo geratu ziren euskara-gaztelania konbinazioan aurkitutako beste 3 funtzio pragmatiko hauek: elkarrizketaren garapena negoziatzea, errepikatzea eta beste hizkuntza batean izandako pentsamendua erreproduzitzea.

Funtzio pragmatikoen ildoarekin jarraituta, Etxabek (2005) beste bi funtzio zituen aurretik identifikatuta Getariako gazteen solasaldietan: esapideak sartzea eta informaltasuna adieraztea. Gauzak horrela, guztira, 11 funtzio pragmatiko identifikatu izan dira orain arteko azterketetan: (1) konnotazio bat gehitzea, (2) parentesi bat txertatzea, (3) aipu bat sartzea, (4) enfasia ematea, (5) hutsune lexikalak betetzea, (6) kulturalki markatutako formak mantentzea, (7) elkarrizketaren garapena negoziatzea, (8) errepikatzea, (9) beste hizkuntza batean izandako pentsamendua erreproduzitzea, (10) esapideak sartzea eta (11) informaltasuna adieraztea.

Aipatu beharreko beste ekarpen garrantzitsu bat Uriak, Alegriak eta Corralek (2017) egindakoa da. Izan ere, hizkuntzalaritza konputazionalaz baliatu ziren Twitterreko 424 erabiltzailearen 1765 txiotako hizkuntzen alternantzia aztertzeko. Mugarri da, hain zuzen, lehen aldiz baliatu zutelako corpus masibo bat euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantzia aztertzeko.

Testu-generoari erreparatuta, orain arte aipatutako ikerketa gehienak ahozko solasaldi informal eta espontaneoetan oinarritutakoak dira. Salbuespen dira Perez-Gazteluk eta Zulaikak (2014) eta Perez-Gazteluk (2017), batetik, eta Uriak, Alegriak eta Corralek (2017), bestetik, egindako lanak, horietan sare sozialetan idatzitako mezuak izan baitzituzten aztergai.

Ikusten denez, ez dira gutxi ahozko solasaldi informaletako hizkuntzen alternantzia aztertu duten ikerketak, eta bidea hasita dago, halaber, sare sozialen bidez zabaltzen diren mezuetan, corpus txiki zein masiboak erabilia. Nolanahi ere, orain arte, guk dakigula, hizkuntzen alternantzia hori ez da aztertu testuinguru formaletan, nahiz eta Aldekoak (2020) adierazi bezala, kongresu zientifikoetan, biltzarretan eta testuinguru akademikoetan ohikoa den hizkuntzak txandakatzea.

Gauzak horrela, aztertu gabeko esparru horretan kokatzen den testu-genero bat du lan honek aztergai: Legebiltzarreko interbentzioak. Testu-genero berezia da, gainera, planifikazio-maila handia izaten duten hitzaldiak direlako (Fuentes-Rodríguez eta Alcaide-Lara, 2002). Horregatik, interesgarria izango da orain arteko emaitzak espontaneotasun askoz ere txikiagoa duen corpus bateko emaitzekin alderatzea. Horretarako, aurretik beste egile batzuek egin izan duten bezala, hizkuntzen alternantziaren atzean dauden funtzio diskurtsiboetan jarriko da arreta.

Xede hori buruan, Legebiltzarrean egindako euskarazko interbentzioen corpus bat bildu eta aztertu da, bi helbururekin: batetik, corpusean hizkuntzen alternantzia zer-nolako maiztasunarekin eta diskurtsoaren zein ataletan agertzen den ikustea eta, bestetik, hizkuntzen alternantziak testuinguru horretan dituen funtzio pragmatikoetarako lehen hurbilpen bat egitea.

3. Ikerketaren muina

3.1 Corpusaren deskribapena

Azterketa hau egiteko baliatuko dugun corpora Eusko Legebiltzarrean euskaraz egindako 30 interbentzioen transkribapenez osatuta dago. Alde batera utzi dira gaztelaniazkoak, testu horietan ez baitago euskararen presentziarik. Laginak 2019 eta 2021 artean bildu ziren, eta Eusko Legebiltzarrean webgunean³ eskuragarri dauden bideoetatik transkribatu. Guztira, 15 hizlarik ekoizitako testuak dira.

3.2 Metodologia

Lehenik eta behin, hizkuntzen alternantziaren maiztasuna aztertuko da. Horretarako, corpuseko testuetan hizkuntza zenbat aldiz aldatzen den zenbatuko da. Hori eginda, posible izango da, beharbada, hizlariaren eta hizkuntzen alternantziaren maiztasunaren arteko korrelazio bat ezartzea.

Bigarrenik, alternantzia hori testuaren zein zatitan (hasieran, erdialdean edo amaieran) agertzen den zehaztuko da, joera orokorrik dagoen ikusteko.

Hirugarrenik, hizkuntza aldatzeko arrazoi pragmatikoak zein izan daitezkeen analizatuko da. Horretarako, orain arte euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantzia duten ahozko solasaldi informaletan identifikatutako funtzioak bilatuko ditugu gure corpusean, horietatik zenbat agertzen diren ikusteko. Zehazki, hauek dira erreferentzia gisa hartuko ditugun funtzioak: (1) konnotazio bat gehitzea, (2) parentesi bat txertatzea, (3) aipu bat sartzea, (4) enfasia ematea, (5) hutsune lexikalak betetzea, (6) kulturalki markatutako formak mantentzea, (7) elkarrizketaren

³ https://www.legebiltzarra.eus/ultimos/e_ultimos_pleno.html

garapena negoziatzea, (8) errepikatzea, (9) beste hizkuntza batean izandako pentsamendua erreproduzitzea, (10) esapideak sartzea eta (11) informaltasuna adieraztea.

Azkenik, Legebiltzarreko interbentzioen testuinguru formalean hizkuntzen alternantziak izan ditzakeen bestelako funtzio pragmatiko bereizgarri batzuk bilatuko dira.

3.3 Emaitzak

1. taula. Hizkuntzen alternantziaren maiztasuna eta txandakatzearen kokapena diskurtsoan, hizlariaren eta interbentzioaren arabera.

Hizlaria	Interbentzioak	Maiztasuna	Guztira	Hasieran	Erdian	Amaieran
1. hizlaria	2. interbentzioa	8	8	-	8	-
2. hizlaria	4. interbentzioa	6	6	-	6	-
3. hizlaria	1. interbentzioa	-	3	-	-	-
	3. interbentzioa	-		-	-	-
	5. interbentzioa	1		-	-	1
	6. interbentzioa	-		-	-	-
	12. interbentzioa	-		-	-	-
	19. interbentzioa	-		-	-	-
	26. interbentzioa	2		-	-	2
	28. interbentzioa	-		-	-	-
4. hizlaria	7. interbentzioa	16	46	-	15	1
	11. interbentzioa	10		1	8	1
	22. interbentzioa	20		-	20	-
5. hizlaria	8. interbentzioa	6	6	-	8	-
6. hizlaria	10. interbentzioa	9	15	1	8	-
	25. interbentzioa	6		-	5	1
7. hizlaria	13. interbentzioa	4	4	-	4	-
8. hizlaria	14. interbentzioa	8	20	-	8	-
	16. interbentzioa	12		-	12	-
9. hizlaria	15. interbentzioa	2	4	-	2	-
	27. interbentzioa	2		-	1	-
10. hizlaria	20. interbentzioa	4	4	-	3	1
11. hizlaria	21. interbentzioa	2	2	-	2	-
12. hizlaria	23. interbentzioa	4	4	-	4	-
13. hizlaria	24. interbentzioa	6	6	-	6	-
14. hizlaria	29. interbentzioa	2	5	-	1	1
	30. interbentzioa	3		1	2	1
15. hizlaria	17. interbentzioa	-	0			
	18. interbentzioa	-				
Guztira			133	3	125	7

Lagin kopurua mugatua bada ere, taulan ikusten da hizkuntzen alternantzia oso maiz egiten dela (133 aldiz guztira, eta 15 hizlartik 14k egin dute). Gainera, agerikoa da hizlari batzuek hizkuntzen alternantziarako joera handiagoa daukatela beste batzuek baino. Horrek iradokitzen du hizkuntzen alternantzia hizlariaren ezaugarri pertsonalei lotuta egon daitekeen fenomeno linguistikoa dela.

Hizkuntzen alternantzia duten 22 diskurtsoak aldaketa non gertatzen den ikusteko aztertu dira, eta bi datu interesgarri ateratu dira analisi horretatik: batetik, alternantzia ia guztiak (125/133tik) egiten dira testuaren erdigunean, eta bestetik, ia testu guztiak (20/22tik) hasi eta bukatzen dira euskaraz. Bi salbuespen daude: 5. eta 10. interbentzioak (gaztelaniaz bukatu eta hasten dira, hurrenez hurren).

Edonola ere, emaitzek iradokitzen dute hizlari batzuek euskaraz hasi eta bukatzeko saiakera kontzientea egiten dutela. Izan ere, eta arestian ikusi dugun bezala, testu bakarrean egiten da agurra gaztelaniaz (10. interbentzioa), eta 22 hitzalditik 7tan gaztelaniatik euskarara aldatzen da azken hitzak esateko (amaierako aldaketa). Horrenbestez, badirudi azken hitzak euskaraz esatea izan daitekeela Eusko Legebiltzarreko hizkuntzen alternantziak daukan funtzio pragmatiko bereizgarrietako bat. Hona hemen adibide bat:

- Hitzaldia euskaraz amaitzea

(1) son / los hijos / y las hijas / los nietos / y las nietas / de gudarís / de nacionalistas / abertzales / de republicanos / de aquellos / que masacraron / como en Sartaguda / de aquellas / que no tuvieron / otro remedio / que seguir viviendo / humilladas / con miedo / solas / de aquellas que supieron organizarse / dentro / y fuera de la cárcel / aquellas que empezaron ya entonces / con la cultura de las visitas / a los presos / 90 años después / aquí seguimos / *guzti hoiei / da / gaurko / gure omenaldia / euren balioei eutsi / eta eurek hasitako bidearekin jarraitzea da / gaur / egin dezakegun / omenaldirik onena / eskerrik asko*

Hala ere, taulan argi ikusten da alternantzia gehienak testuen erdialdean gertatzen direla, eta, gainera, aldea oso handia dela. Horrek pentsarazten du, hortaz, hizkuntzen alternantziaren gainerako funtzio pragmatikoak argumentazioaren lotuta egon daitezkeela.

Funtzio pragmatikoei helduta, lehenago ere euskararen eta gaztelaniaren arteko hizkuntzen alternantzia azaltzeko identifikatu diren 11 funtzio pragmatikoak (konnotazio bat gehitzea, parentesi bat txertatzea, aipu bat sartzea, enfasia ematea, hutsune lexikalak betetzea, kulturalki markatutako formak mantentzea, elkarrizketaren garapena negoziatzea, errepikatzea, beste hizkuntza batean izandako pentsamendua erreproduzitzea, esapideak sartzea eta informaltasuna adieraztea) gure corpusean bilatu dira, eta 5 hauek aurkitu: aipu bat sartzea, hutsune lexikalak betetzea, kulturalki markatutako formak mantentzea, errepikatzea eta esapideak sartzea. Gainerakoak ez dira aurkitu. Edonola ere, beste funtzio pragmatiko potentzial batzuk identifikatu dira corpusaren azterketan, eta funtzio berri horietan jarriko dugu arreta:

- Aurkari politikoaren irudia gaztelaniaren bitartez eraikitzea (endotaldea, gu, euskaraz egiten dugunak, eta exotaldea, zuek, gaztelaniaz egiten duzuenak, kontrajartzea)

(2) argi geratu da gizarte-zerbitzuen euskal sistemak duen lekua Iñigo Urkullu / Urkulluren Gobernuaren lehenaren artean / baina momentu batez bueltatu gaitezen gure erkidegoan dugun erramintari / gizarte-zerbitzuen euskal sistema garatzeko / funtsa / alegia / uste dut lehen argi eta garbi geratu dela bere zuzkidura ez dela nahikoa / baina zer gertatu da bere helburuarekin? / hau da / zertarako / zertarako / erabili dira dagoeneko bideratu diren larogeita hamar milioi euroekin? / Euskal Herria Bilduk bere interesa agertu zuen / eta Berdintasun / Justizia eta Gizarte Politikatako Sailari galdetu zion / ba / itzulinguruz beteriko bi orrialde / ideiarik ere ez dagoela aitortzeko / *quien ostenta la coordinación / general del Sistema Vasco de Servicios Sociales / desconoce / a día de hoy / en qué se han invertido los últimos años ma / noventa millones de euros / noventa millones de euros cuyo destino era el despliegue del Sistema Vasco de Servicios Sociales / bravo / aunque / seamos justos / el Departamento de Igualdad / Justicia y Políticas Sociales no es el único que tiene una relación / digamos / un tanto azarosa / con los fondos finalistas / procedente del fondo COVID-19 aprobado por el Gobierno del Reino de España*

- Espainiarekin edo nazioarteko erakundeekin zerikusia duten gaiei buruz gaztelaniaz hitz egitea eta euskarara aldatzea Euskal Herriari eragiten dietenei buruz hitz egiteko

(3) son herramientas / el déficit y la deuda / son herramientas / y no deben ser el objetivo principal de las políticas públicas / deben servir / para responder a los retos económicos y a los retos sociales / *oinarrizko diren printzipio hauek gurean ere guztiz aplikagarriak dira / gure ekonomiak aukerak ditu / euskal gizarteak etorkizun hobe bat izan dezake / eta horretarako politika publikoek bidea egin behar dute / jarduera publikoak tresna ekonomiko guztiak erabili behar ditu / guzti hori ahalbidetzeko*

- Gaztelaniaz hitz egin duen hizlari bati erantzutea euskarazko hitzaldi baten erdian

(4) tamalez / hori da garena / baina ez / izan / nahi / duguna / horregatik aurkeztu dugu osoko / zuzenketa / monarkiari ezetz esan / eta euskal errepublikaren alde egiteko / libre / izan / nahi / dugulako / *usted / señor Hernández / nos habla / de reconocer la historia / nosotras / le hablamos / de hacer / historia / precisamente / por respeto / a quien / a quienes dieron su vida / por esos valores / que aún siguen vigentes / y que también / compartimos /* demokrazia nahi dugulako / erabakitze eskubidea / estaturik gabeko nazioek / errepublika bat sortzeko duten eskubidea / guk ere / izan nahi dugulako / gure etorkizunaren jabe izango garen euskal errepublika batean / bizi nahi dugu

- Beste talde politiko batzuek gaztelaniaz egindako proposamenak analizatzea

(5) hala ere / gu ez gara eroriko kritika errazan / legez besteko proposamen hau berandu datorrela edo jada zentzurik ez duela esanez / dena den / gure iritziz / eztabaida interesgarria da / baina / esan dudan moduan / ez dugu uste orain gizarte bezala ditugun erronken aurrean lehentasunezkoa denik / baina / eztabaidara ekarri denez / ba gure iritzi eta ikuspegi emango dugu / *la señora Gorrotxategi nos propone su primer punto / entre otras cuestiones / que se adopten medidas necesarias para impedir que los miembros del Gobierno / en el ejercicio de su cargo / muestren vínculo alguno con una determinada confesión religiosa*

- Ideia nagusia adieraztea

(6) gogoratu behar dut ez dela neurri hauek planteatzen ditugun lehenengo aldia / izan ere / martxoaren hamaseian / apirilaren hamazazpian eta maiatzaren hamahiruan antzeko neurriak proposatu zituela Euskal Herria Bilduk / orduan / isiltasuna / edo kontrako jarrera jaso genituen bakarrik / eta bidean / tamalez / sei hilabete galdu ditugu / era berean / gaurko eztabaidara ekar ditzaket egoitzak protagonista izan dituzten portada tristeak / hau / adibidez / baina ez / gaur ez dut atzera begiratu / *Euskal Herria Bildu no sube hoy esta tribuna a buscar culpables de lo ocurrido / pero tampoco vamos a permitir que se siga mirando hacia otro lado / gaur hona ekartzen ditugun neurrien defentsa / Osasun sailburu berriaren lehen esku-hartze publikoarekin hasiko dut*

- Euskara eta gaztelania neurri berean erabiltzea

(7) Legebiltzarburu andrea / legebiltzarkideok / sailburuok / jaun-andreok / egun on / inork uste al du / munduko agintariren batek / baietz erantzun diezaiokeela galdera honi / Iriarte andrea? / munduko edozein agintarik / zailtasunak ditu / eta izango ditu / behin eta berriz ezezagun / agertzen zaigun pandemia honi behar bezala erantzuteko / erronka berriei / eta aurreikusi gabeko arazoei / aurre egin behar diegu / señora Iriarte / *trabajamos / tratando de extraer*

aprendizajes / analizando todas las prácticas internacionales / adoptando decisiones que varían / en función de la incidencia de las diversas variantes / de la misma manera que / en Alemania / Francia / Italia / Austria / Reino Unido / China / Taiwán / Corea del Sur o Nueva Zelanda / por referencias utilizadas / se adoptan decisiones que modifican las anteriores / ¿hay alguien que cree / que tiene / certezas absolutas? / no hay / certezas absolutas / y en cada reunión / profesionales / de diversas disciplinas y responsables políticos / nos preguntamos / qué podemos mejorar / y encontramos / margen de mejora / todos los días / zentzu honetan / Iriarte andrea / bai / pandemiari emandako erantzuna / ahalik eta egokiena izaten ari da / egokiena / egunetik egunera hobetzen ari garelako / eskerrik asko

4. Ondorioak

Egiatzatu da corpuseko hitzaldi gehienetan euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantzia maiz egiten dela, batez ere, testuaren erdialdean. Hala ere, azterketaren emaitzek erakutsi dute hizlari batzuentzat garrantzitsua izan daitekeela beren hitzaldia euskaraz hasi eta amaitzea. Hori izan daiteke, hain zuzen, Legebiltzarreko testuetan identifikatu dugun hizkuntzen alternantziaren funtzio pragmatiko bereizgarrietako bat.

Horrez gain, ahozko solasaldi informaletan identifikatutako 5 funtzio ere aurkitu dira interbentzioetan: aipu bat sartzea, hutsune lexikalak betetzea, kulturalki markatutako formak mantentzea, errepikatzea eta esapideak sartzea. Beraz, badirudi hizkuntzen alternantziarako zenbait funtzio komun daudela espontaneotasun-maila handi zein txikiko testuetan.

Dena den, aurrekarietan identifikatu diren beste 6 funtzio ez dira corpus honetan aurkitu: konnotazio bat gehitzea, parentesi bat txertatzea, enfasia ematea, elkarrizketaren garapena negoziatzea, beste hizkuntza batean izandako pentsamendua erreproduzitzea eta informaltasuna adieraztea. Pentsatzekoa da horietako batzuk testu-generoen arteko aldeei estuki lotuta egongo direla. Adibidez, logikoa dirudi Legebiltzarreko hitzaldi batean elkarrizketaren hizkuntza negoziatzeko funtzio pragmatikoa ezin aurkitzea, ez baitago, berez, elkarrizketarik. Hala ere, eta berehala ikusiko dugun bezala, azterketa sakonagoa beharko genuke funtzio pragmatiko horiek aurkitu ez izanari azalpen argudiatu bat emateko.

Aurrekarietan identifikatutako funtzio pragmatikoak alde batera utzita, hainbat funtzio berri ere identifikatu dira: (1) hitzaldia euskaraz amaitzea, (2) aurkari politikoaren irudia gaztelaniaren bitartez eraikitzea, (3) Espainiarekin edo nazioarteko erakundeekin zerikusia duten gaiei buruz gaztelaniaz hitz egitea eta euskarara aldatzea Euskal Herriari eragiten dietenei buruz hitz egiteko, (4) aurretik gaztelaniaz hitz egin duen hizlari bati erantzutea euskarazko diskurtso baten erdian, (5) beste talde politiko batzuek gaztelaniaz egindako proposamenak analizatzea, (6) ideia nagusia adieraztea eta (7) euskara eta gaztelania neurri berean erabiltzea.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Azterketa hau euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantzia Legebiltzarreko interbentzioetan aztertzeko lehen saiakera izan da, eta beraz, bide luzea dago oraindik urratzeke. Besteak beste, ezinbestekoa da corpusean identifikatutako funtzioak berrikustea eta adibide guztiak xeheki aztertea, tipologia zehatz bat proposatu aurretik.

Gainera, azterketan gehiago sakondu beharko litzateke, alternantziaren funtzio pragmatikoen eta espontaneotasun- eta formaltasun-mailen artean zer harreman dagoen ikusteko. Modu horretan, posible izango da, agian, aurrekarietan identifikatutako funtzio pragmatikoen presentzia edo absentzia azaltzea. Horrela, gainera, testu-generoen arteko erkaketa ere ahalbidetuko litzateke, eta ikerketa-ildo horri berria zabalduko litzateke euskararen eta gaztelaniaren arteko alternantziari buruzko lanetan, guk dakigula, mota horretako konparaketarik ez baita egin oraindik.

6. Erreferentziak

- Aldekoa, A. (2020). Hizkuntzen irakaskuntza bateraturantz: ahozko azalpenaren didaktika eleaniztuna derrigorrezko bigarren hezkuntzan. Doktore-tesia. UPV/EHU.
- Campos, J. (2017). Propuesta de unificación terminológica para las funciones pragmáticas del code-switching. Gradu Amaierako Lana. UPV/EHU.
- Etxabe, A. (2005). *Kode alternantzia lagun arteko gazte-hizkera*. Hiznet Plangintza ikastaroa.
- Etxebarria, M. (2004) Bilingüismo y code-switching en el País Vasco. In *Las lenguas en la Europa Comunitaria II*. Rodopi arg.
- Ezeizabarrena, M.J. & Manterola, J. (2004). La mezcla de códigos (euskera-castellano) en el habla infantil. In *EUROSLA2004*.
- Ezeizabarrena, M.J. & Munarriz, A. (2012). Orden de las palabras en los enunciados mixtos (euskera-castellano) de bilingües típicos y atípicos. In *Actas del XVI Congreso Internacional de la ALFAL*. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá arg.
- Fuentes-Rodríguez, C. & Alcaide-Lara, E.R. (2002). *Mecanismos lingüísticos de la persuasión*. Arco/Libros arg.
- Ibarra, O. (2011). Sobre estrategias discursivas de los jóvenes vascohablantes: causas que motivan el cambio de código. *Oihenart Cuadernos de Lengua y Literatura*, 26, *Terceras jornadas de Lingüística vasco-románica: teoría y análisis*, 277-298.
- Ibarra, O. (2013). El code switching vasco-castellano en oraciones atributivas de hablantes jóvenes (The Basque-Castilian code switching in attributive sentences by young speakers. *Oihenart Cuadernos de Lengua y Literatura*, 28, 115-130.
- Ibarra, O. (2014). Tipología y pragmática del code-switching vasco-castellano en el habla informal de los jóvenes bilingües. *Lapurdum: Euskal Ikerketen Aldizkaria*, 18, 23-40.
- Igartzabal, I. (2014). Kode-aternantzia eta hizkuntza-ohiturak Gabiriako bi belaunalditan. *BAT: Soziolinguistik aldizkaria*, 92-93, 229-251.
- Irabazabalbeitia, I. (2017). Mezuez eta lidergoez. *Hermes*, 57, 96-99.
- Lantto, H. (2015). *Code-switching in Greater Bilbao: A bilingual variety of colloquial Basque*. Doktore-tesia. University of Helsinki.
- Lozano, J. (2006). La administración parlamentaria: una visión comparada a nivel autonómico. In *Organización y funcionamiento de los parlamentos autonómicos*. Tirant lo Blanc arg.
- Manterola, I. & Almgrem, M. (2015). Quelques traits du développement du Basque L2 en contexte de revitalisation de la langue à travers l'immersion scolaire. *Revue Suisse des Sciences de L'éducation*, 37 (1), 24-42.
- Muñoa, I. (1997). Pragmatic Functions of Code-Switching among Basque-Spanish Bilinguals. In *Actas del I Simposio Internacional sobre el Bilingüismo*. Universidad de Vigo arg.
- Perez-Gaztelu, E. (2017). CS metaforikoen eginkizun pragmatiko-diskurtsiboak euskaldun "zahar" gazteen txat mintzaidatzietan. Hizkuntzalari Euskaldunen III. Topaketa. UEU Baiona.
- Perez-Gaztelu, E. & Zulaika, E. (2014). Gazteak lagrntn idztn: Mintzi-datzien antolamentua. In *Euskal hizkuntzalaritzaren egungo zenbait ikerlerro*. Aduriz, I. & Urizar, R. arg.
- Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: towards a typology of code-switching". *Linguistics*, 18, 581-618.
- Prospekzio Soziologikoen Kabinetea. (2022). Euskarari buruzko iritziak. https://www.euskadi.eus/contenidos/documentacion/o_22tef7/es_def/adjuntos/22tef7.pdf
- Uria, L., Alegria I. & Corral, A. (2017). Kode-alternantzia aztertzekeo hizkuntza-teknologiengatik. *BAT Soziolinguistik Aldizkaria*, 104, 159-178.
- Van Dijk, T.A. & Rodrigo-Mendizábal, I. (1999). *Análisis del discurso social y político*. Abya-Yala arg.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau doktore-tesi baten baitan kokatzen da, eta Eusko Jaurlaritzak ELEBILAB ikerketa talde finkatuari IT1627-22 proiekturako emandako laguntzari esker gauzatu da.

Gipuzkoa erdialdeko testu zaharrak erkatzen

Olatz Leturiaga Angoitia

UPV/EHU

olatz.leturiaga@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honetan Gipuzkoa erdialdeko testu zahar dialektal batzuk erkatu ditut, zer hizkuntza-ezaugarritan bat datozen eta zertan ezberdintzen diren ezagutzeko. Saio honen helburuak honako hauek dira: Gipuzkoako Urola, Goierri, Tolosaldea eta Beterri eskualdeetan iraganean egon diren hizkuntza-ezaugarrien sailak bereiztea; horietako bakoitza zein berrikuntzak definitzen duen zehaztea; eta berrikuntzok iker-eremuaren barrenean noraino hedatu/mugatu diren jakitea. Lau sail bereizi ditut behin-behinean. Zenbait zalantza eta zailtasun ere adierazi ditut, testu zaharrak erabiltzerakoan sortu ohi direnak.

Hitz gakoak: dialektologia historikoa; Gipuzkoa erdialdea; testuak; berrikuntza.

Abstract

In this paper I compare some old dialectal texts from central Gipuzkoa, in order to find out in which linguistic properties they coincide and in which they differ. These are the goals of the paper: to distinguish the linguistic areas that have existed in the Urola, Goierri, Tolosaldea and Beterri regions of Gipuzkoa; to determine which innovations define each linguistic area; and to know where those innovations have expanded/limited within the geographical area under research. Provisionally, four linguistic areas have been recognized. Also, I indicate some doubts and difficulties, which often arise when working with old texts.

Keywords: historical dialectology; central Gipuzkoa; texts; innovation.

1. Sarrera eta motibazioa

Gaur egun ezagutzen ditugun euskalkiak ez dira betidanikoak. Egoera linguistiko bateratuago batetik datozela uste zuen Koldo Mitxelena hizkuntzalariak (1981), eta, denbora pasatu ahala, hizkuntza bateratuago hori zatituz joan dela, gaur egun ditugun dialektoetara iristeraino.¹ Ikuspegi horri jarraitu diote euskal dialektologialari eta diakronista nagusi gehienek, eta azken urteotan, bereziki, ugaritu egin dira euskalkien historian eta garapenean sakontzea helburu duten ikerketak. Dialektalki ezberdinago diren mendebaleko eta ekialdeko muturrak izan dira ikergai, batik bat. Aitzitik, Euskal Herriko erdialdeko hizkerak, eta, zehatzago esateko, Gipuzkoa erdialdeko hizkerak aztertu dituen lan historiko-dialektologikorik ez da egin oraindik.

Beste herrialde batzuetako dialektologia-lanen ildo beretik, euskal dialektologiako zenbait lanetan ere aldarrikatu da, hizkerak aztertzerakoan, alderdi bat baino gehiago hartu behar direla kontuan, ez alderdi geografikoa bakarrik (*zer*, *non*). Argi laburbiltzen du Zuloagak (2022: 8) jakintza-arlo honetako lanek zer bilatu behar luketen:

Dialektologiaren ikerlanetan, beraz, *zer* & *non* binomioa osatu egin behar da: interpretazio geolinguistikoan sartu eta *nondik* & *norantz* galderak gehitu behar dira; ikuspuntu kronologikotik baitezpadakoa da *zer* & *noiz* & *noiztik* & *noiz arte* galdetzea, eta ikuspuntu soziolinguistikotik *nork* & *nori* & *zer* & *nola* esan dion ikertu behar da. Horiei guztiei *zergatik* gehitu behar zaie azalpen osoagoa lortzeko [...]. Geografiaren, kronologiaren eta hiztunen/idazleen jokamoldeen azterketa uztartzen dituen dialektologiak errealitate linguistikoaren ikuspegi osoagoa erdiesten du.

“Ikuspegi osoago” horretatik Gipuzkoa erdialdeko euskarari buruz ikertu den gutxia, beste hizkera batzuk aztertzerakoan ikertu da, zeharka. Horregatik, beharrezkoa da eremu honetako euskara berariaz jorratzea, aipatutako alderdi horiek guztiak aintzat hartuta. Horixe da nire tesiaren helburu orokorra: Gipuzkoako Urola, Goierri, Tolosaldea eta Beterri eskualdeek osatzen duten *Gipuzkoa erdialdea* ikuspegi historiko-linguistikotik aztertzea: *zer*, *nondik*, *nora* eta (ahal den neurrian) *noiz* iritsi den jakitea; izan ere, Euskal Herriko erdialdean egon diren hizkuntza-dinamikak eta -loturak argitzen lagun dezake, eta hala, euskararen eta euskal dialektoen historia argitzen. Horretarako, ondo ezagutu behar dira bertako nahiz ondoko

¹ *Éuskaro* deitu zion antzinako egoera bateratuago horri (Mitxelena, 1981: 307); orain, *Euskara Batu Zaharra* (EBZ) esaten diogu.

eskualdeetako idazki zaharrak, iraganeko hizkuntza-egoeraren berri izan nahi dugunean, horiek izan ohi direlako lanerako iturri (Schneider, 2013: 57): poemak eta bertsoak, kantuak, gutunak, udal-aginduak, apaizek idatzitako kristau-dotrina zaharrak, etab. Lan-ildo horri jarraituko zaio saio honetan ere.

2. Ikerketaren helburuak

Ikerketa txiki asko egin behar dira eremu edo eskualde jakin bateko iraganeko hizkuntza-dinamikak ezagutzeko: hizkera hori(ek) definitzen d(it)u(z)ten ezaugarrien sorrera eta ibilbidea ikertu behar da; horretarako, tasun esanguratsu horiek leku nahiz garai bakoitzean duten agerpenari erreparatu behar zaio testuz testu, eta bertako datuak ondoko eskualdeetakoekin alderatu. Haatik, lagungarri da nolabaiteko ikuspegi orokor bat izatea ere. Hori da, hain zuzen, lan honen xedea: testu zaharretan oinarrituta, Gipuzkoa erdialdeko iraganeko euskara definitzen duten *hizkuntza-ezaugarrien sailak*² bereiztea, eta horiek osatzen dituzten tasunak (berrikuntzak) zehazten hastea. Honako galdera hauek izan ditut abiapuntu:

- Zer ezaugarri partekatzen dituzte Gipuzkoa erdialdeko eskualdeek ondoko lurraldeekin, eta, horien geografia-hedaduraren arabera, zer hizkuntza-ezaugarri sail bereiz daitezke? Nora hedatzen/mugatzen da horietako bakoitza aztergai den alderdian?
- Iker-eremuaren barrena begira, *Gipuzkoa erdialdea* dei diezaiokegun eremu linguistiko bat ere badago? Zer ezaugarrik batzen (eta ondoko eskualdeetatik bereizten) du eremu hau?

Ikergai diren eskualdeetan izandako lotura historiko-linguistikoaren erakusgarri lirateke sailok, eta etorkizunean har ditzakedan bidezidorrak bilatzen lagun diezadakete. Lan honen mugak tarteko, beste baterako utziko dut ezaugarri bakoitzaz orain arte dakiguna xehetasunez biltzeko —eta gehiago ikertzeko— zeregina, eta ikuspegi orokorra baizik ez dut eskainiko. Bestalde, lanerako idazki zaharrez baliatzean, hainbat galdera, zalantza eta zailtasun sortzen dira; adibide batzuk emango ditut, jardungaiak dituen mugez eta aukerez hausnartzen laguntzen baitute.

3. Ikerketaren muina

3.1 Corpora

Gipuzkoa erdialdeko eskualde bakoitzetik (Urola-Goierri-Tolosaldea-Beterri) testu batzuk hautatu ditut lehen ondorio batzuk ateratzeko. Idazkietako datuak, ordea, ezin dira nolahi interpretatu, eta gogoan izan behar dira —jakin ahal diren neurrian, behintzat—, bai egileari buruzko datuak (Nevalainen, 2018: 6), baita testu-genero eta komunikazio-ekintza bakoitzaren ezaugarriak ere (Schneider, 2013: 60-61; Werner, 2021: 549). Hori horrela izanik, saio hau egiteko erabili dudana corpusaren oinarritzko datu batzuk dakartzat 1. taulan.

1. taula. Saio honetako corpusaren ezaugarriak, Camino (2016: 93)-ko taulan oinarrituta.

Testua, erreferentzia eta erabilitako laburdura	Testuaren egilea	Nongo hizkera	Fidagarritasun dialektala
Urola			
Azkoitiko 1614ko <i>Sumario brevia</i> (Urkizu, 2009): SumBrev	Ezezaguna	Azkoitikoa	Bai, herri-hizkera du
Errezilgo 1622ko gutunak (Sarasola, 1983): ErrezilGut	M. Arzallus, Azpeitiko abadesa errezildarra	Azpeitia edo Errezil ingurukoa	Bai, herri-hizkera du
Azpeitiko altzagatar familiaren 1740 inguruko gutunak (Madariaga et al., 2009): AzpGut	Maria Josefa Alzaga (1. eta 2. gutunak) eta Ignazio Bertiz (3. gutuna)	Azpeitiko Elosiaga auzokoa (1. eta 2. gutunak); ez dakigu ziur (3. gutuna)	Bai, herri-hizkera du
Goierri			

² Honela deitu diet aztergai den eremua alderdi geografiko jakin batekin lotzen duten ezaugarrien multzoei.

Otxoa Arinen 1713ko dotrina (mikrofilma): OArin	Jose Otxoa Arin	Ordiziakoa	Bai, baina landu-kutsua du
Zegamako 1741eko dotrina (Ondarra, 1984): ZegDot	Ez dakigu ziur, baina Martin de Urteaga izan daiteke itzultzailea	Zegamakoa izan daiteke	Bai, baina ezaugarri batzuetan zalantza
Tolosaldea			
Elduaingo 1619ko bertso iraingarriak (Bilbao, 2014): EldBerts	Joan Olaondo izan daiteke	Elduain ingurukoa	Bai, herri-hizkera du
Irazustaren 1739ko dotrina (Leturiaga, 2022): Iraz	Juan Irazusta	Alkiza ingurukoa	Bai, baina ezaugarri batzuetan zalantza
Berteri			
Lasarteko 1716ko bertso-sorta (Satrustegi, 1983a): LasBerts	Juan Etxeberria dela uste da	Lasartekoa izan daiteke	Bai, baina ezaugarri batzuetan zalantza
Donostiako maitaleen 1761eko gutunak (Satrustegi, 1983b): DonostiaGut	Pepe eta Maria Josefa Agirre	Donostiakoak	Bai, herri-hizkera du

Hautatu ditudan baino testu gehiago ezagutzen ditugu, berez. Alde batera utzi ditut, besteak beste, XVIII. mendearen erdialdetik aurrera hedatutako literatur joerekin —*literatur gipuzkerarekin*— bat egiten duten idazki jasoagoak, eta *testu dialektalei* eman diet lehentasuna: hots, “idazlea edo testua bera zehazki nongoa den dakigun heinean, bertako hizkerarekin bat egiten duketen ezaugarriak biltzen ditu[zt]en[ei]” (Ulibarri, 2015: 59-60).³ Herri-hizkera islatzen duten idazkien artean ere, bakoitzari buruz daukagun informazioa ez da berdina: batzuetan horien kokagune zehatza dakigu, egilea nor den (eta nongoa den) badakigulako edo testuan bertan esaten delako; beste batzuetan zailagoa da hori zehaztea, egilea ez dugulako ezagutzen eta hizkuntza-ezaugarrien bidez nongoa izan daitekeen jakitea ere zail delako. Kokagune gutxi gorabehera jakina dutenak erabili ditut saio honetarako, horiek baitira “dialekto jakin batek garai batean zein hizkuntza-ezaugarri baliatzen zuen ezagutzeko hein batean balio digute[nak]” (Camino, 2009: 311).

3.2 Bereizitako hizkuntza-ezaugarrien sailak

Hizkuntza-ezaugarriak zaharrak edo berriak izan daitezke. Atal honetan, berrikuntzei eman diet lehentasuna: horiek dira dialektoaren funtsa, berriztatzearen bidez osatzen baitira dialektoak (Camino, 2009: 388).

1) Lehenengo saila

Aztergai den eremua Euskal Herriko mendebalarekin lotzen dute berrikuntza batzuek: egungo Araban, Bizkaian, Gipuzkoako zati batean eta (batzuk) Nafarroa Garaiko mendebaleko ibar batzuetan ageri dira.⁴ Hedadura geografikoa aintzat hartuta, Araban sortutakoak eta handik zabaldukotakoak dirudite gehienek (Zuazo, 2012; Urgell, 2020; Zuloaga, 2022; Ondartza, 2022), nahiz eta guztien jatorria ez dagoen hain argi. Teorian, zaharrak edo aspaldi gertatutakoak lirarteke, hedadura zabala dutelako. Zehazteko dago berrikuntza hauetako bakoitza Gipuzkoa erdialdean noraino hedatu (izan) den eta nora ez: jarraian aipatuko ditudanak Urolako eta Goierriko testuetan bildu ditut, batik bat, eta badirudi Tolosaldean ere badagoela hauetariko batzuen arrastorik.

- Izenetako $a + a > ea$ disimilazioa: Urolan *kulpea* ‘kulpa’ (SumBrev 15. agindua) eta *doktrinea* ‘dotrina’ (SumBrev 12. agindua); Goierriin *fortalezeta* (gazt. *fortaleza*) ‘indarra’ (OArin 101. or.) eta *napurretea* ‘lapurreta’ (OArin 163. or.), *esperancea* ‘esperantza’ (ZegDot 50r or.) eta

³ Nolanahi ere, literatur hizkuntzaren eragina nabari den testu jasoagoetatik ere atera daitezke datu dialektalak (Ulibarri, 2015: 62).

⁴ Beraz, *Mendebaleko Euskara Zaharra* (MEZ) deitu izan zaion makrodialektoaren bereizgarriak lirarteke (Lakarra, 2011/2014).

aitearen ‘aitaren’ (ZegDot 1r or.), etab. Beraz, Urola eta Goierri eskualdeak hartzen ditu mendebaleko berrikuntza honek. Tolosaldean eta Beterrin, aldiz, ez dago bilakabide hau, ez testu zaharretan ezta gaur egun ere.

- Erdarazko aditzetako *-adu/-idu* partizipioak:⁵ Urolan *konfesadu* ‘konfesatu’ (SumBrev 4. agindua) eta *kumplidu* ‘konplitu’ (SumBrev 6. agindua), *rrecibidu* ‘errezibitu’ (ErrezilGut 33. lerroa); Goierriin *apartadu* ‘apartatu’ (OArin 34. or.) eta *descubridu* ‘deskubritu’ (OArin 136. or.), *salvadu* ‘salbatu’ (ZegDot 30r or.) eta *vencidu* ‘irabazi’ (ZegDot 15r or.), etab. Hortaz, mendebaleko berrikuntza hau ere Urolan eta Goierriin dago; Tolosaldeko eta Beterriko testuetan, berriz, *-atu/-itu* partizipio-markak soilik daude, gaur egun bezala.
- Indikatibotik kanpoko Nor-Nork adizkietako *egin* laguntzailea: Urolan *erakusi egizu* ‘ezazu’ (SumBrev 2. agindua) eta *eskribidu eragin dagizan* ‘ditzan’ (SumBrev 16. agindua); Goierriin *esan eguiztzu* ‘itzazu’ (OArin 63. or.) eta *serbitu ceguian* ‘zezan’ (OArin 11. or.); Tolosaldean *jan eguic* ‘ezak’ (EldBerts 2/16. lerroa), etab. Beraz, Urolako eta Goierriko testuetan ez ezik, adibide bat dago Tolosaldeko Elduaingo bertsoetan ere. Aitzitik, Beterrin **ezan* laguntzaile zaharra soilik bildu dut (cf. *zasu*, *desala*, *nesaqueana* DonostiaGut), eta gaur egun ere hori bera erabiltzen dute.

2) Bigarren saila

Sail honek ere mendebalarekin izandako lotura erakusten du, baina aurrekoek baino hedadura geografiko zabalagoa dute beste berrikuntza hauek: egungo Araban, Bizkaian eta Nafarroa Garaiko mendebaleko ibar batzuetan ageri dira, eta, Gipuzkoa erdialdean, hego-mendebaleko Urolan eta Goierriin ez ezik, iparralderagoko Tolosaldean eta Beterrin ere badaude. Pentsa daiteke lehenengo sailean sartu ditudanek ere hauek bezainbateko hedadura izan zezaketela noizbait, eta geroago galdu edo murriztu egin zela (Urgell, 2020; Zuloaga, 2022). Dena dela, frogatzeko dago ezaugarri berri hauek guztiak mendebaletik etorri diren, aurrekoen moduan.

- **edin* laguntzaile adizkietako *-edi-* > *-idi-* asimiliazioa:⁶ Urolan *akorda vidi* ‘bedi’ (SumBrev 20. agindua), *yzan didila* ‘dadila’ (AzpGut 2. gutuna); Goierriin *izan didin* ‘dadin’ (OArin 129. or.), *santifica bidi* (ZegDot 40v or.); Tolosaldean *izan didin* (Iraz 40. or.); Beterrin *manea bidi* (LasBerts 14. bertsoa), etab. Beraz, aztergai den eskualde guztietako testuetan daude adibideak, hau da, Urolan, Goierriin, Tolosaldean nahiz Beterrin.
- Indikatibotik kanpoko Nor-Nori-Nork adizkietako *egin* laguntzailea: Urolan *enkargadu deigion* ‘diezaion’ (SumBrev 13. agindua), *escribi deguicudala* ‘diezazudala’ (ErrezilGut 31.-32. lerroak), *enterga eguizcozu* ‘iezazkiozu’ (AzpGut 1. gutuna); Goierriin *esan eguidazu* ‘iezadazu’ (OArin 20. or.), *barca eguizguzu* ‘iezazkiguzu’ (ZegDot 41v or.); Tolosaldean *ez deguigula utci* ‘diezagula’ (Iraz 24. or.), etab. Hortaz, Urolan, Goierriin eta Tolosaldean daude adibideak. Aztertutako testuetan, **ezan* laguntzaile zaharra soilik dago Beterrin (cf. *zarazu* ‘iezadazu’ DonostiaGut), baina, XVIII. mendearen bigarren erditik aurrera, *egin* ere badarabilte idazle batzuek: Larramendik, Kardaberatzek eta (herri-hizkeraren kutsua duen) Etxagaraik, besteak beste.

3) Hirugarren saila

Euskal Herriko erdialdearekin ere lotura ikus daiteke: egungo Nafarroa Garaiko, Lapurdiko eta Gipuzkoako eremu gehieneko testuetan ageri diren berrikuntzak daude. Araba (ekialdean) ere badaude adibide batzuk. Hori horrela izanik, aukera bat da pentsatzea Gipuzkoan sor zitezkeela, eta, ondoren, ezker-eskuin hedatu zirela; zaila da hori ziurtatzea, ordea, Gipuzkoako testu gehiago izan gabe. Bestalde, argitzeko dago ea hirugarren sail honetako berrikuntzak aurretik aipatutakoak baino lehenagokoak edo geroagokoak diren aztergai den eremuan, baita eskualde guztietan oparotasun bera duten ere; banan-banan ikusi beharko da hori.

⁵ Zuloagak dioenez (2022: 170-172), hau ere MEZaren berrikuntza bat da, baina ez dirudi zaharrenetarikoa, ezta Gasteiztik hedatutakoa ere; *-adu* & *-idu* partizipioak gaztelaniatik sartuak diren neurrian, hizkuntza-ukipenaren kontuak aintzat hartu behar lirateke, ohiko difusio-ereduetan pentsatu baino lehen.

⁶ Utergako Joan Beriainek ere baditu halakoak: *ezpadidi* (1626: 153), *eztidila* (1621: 44r), *ezpalidi* (1621: 70v), *apud* Camino (2022: 435. orrialdeko oin-oharra). Beraz, mendebaleko ibarretatik kanpo ere badira agerraldi gutxi batzuk Nafarroa Garaian.

- *Nere, gere* gisako izenordain genitiboak: Urolan *guerequin* ‘gurekin’ (ErrezilGut 2. lerroa), *nere* ‘nire’ (AzpGut 1. gutuna); Goierrin *nere* (OArin 170. or.), *guere* ‘gure’ (ZegDot 4v or.); Tolosaldean *nere* (Iraz 49. or.) eta *gueren* ‘gure’ (Iraz 3. or.); Beterrin *neresatt* ‘niretzat’ (LasBerts 9. bertsoa), *nerequin* ‘nirekin’ (DonostiaGut 2/7. lerroa), etab. Beraz, Gipuzkoa erdialdeko eskualde guztietan bildu ditut halakoak, eta gaur egun ere erabiltzen dira.
- *Neronek/zeronek, neroni/zeroni* ‘neu/zeu’ gisako izenordain indartuak: Goierrin *neuronec* ‘neronek/neuk’ (OArin 170. or.), *cerorren* ‘zerorren/zeure’ (ZegDot 10v or.); Beterrin *neronec* ‘neronek/neuk’ (DonostiaGut 1/5. lerroa), *zeronec* ‘zerorrek/zeuk’ (DonostiaGut 1/6. lerroa) eta *seroni* ‘zerori/zeu’ (DonostiaGut 2/8. lerroa), etab. Hortaz, Goierrin eta, batez ere, Beterrin ageri dira halakoak; Tolosaldeko testuetan ez dut adibiderik bildu, nahiz eta gaur egun erabiltzen diren. Urola gehienez, berriz, *neuk/zeuk, neu/zeu* dira nagusi testu zaharretatik gaur egun arte.
- *Izandu, egondu, bizitu* gisako partizipio analogikoak: Urolan *bidaldu* ‘bidali’ (ErrezilGut 43. lerroa); Goierrin *deseguindu* ‘desegin’ (OArin 23. or.), *izandu* ‘izan’ (ZegDot 11v or.); Tolosaldean *egondu* ‘egon’ (EldBerts 2/11. lerroa), *izandu* (Iraz 18. or.); Beterrin *ysandu* (LasBerts 5. bertsoa), *jaquindu* ‘jakin’ (DonostiaGut 2/27. lerroa), etab. Honenbestez, Gipuzkoa erdialdeko eskualde guztietan bildu ditut adibideak. Gaur egun, Gipuzkoan, ipar-ekialdeko eremuan entzuten dira halakoak gehien bat.

4) Laugarren saila

Gipuzkoa erdialdeak Euskal Herriko mendebalarekin eta erdialdearekin izandako harremana erakusten dute orain arteko sailek. Alabaina, interesgarri da nire iker-eremua Gipuzkoako beste eskualdeetatik zertan ezberdintzen zen ikustea ere, *Gipuzkoa erdialdea* dei diezaiokegun eremu linguistiko bat (ere) badagoen jakiteko. Ildo horretatik, badira Debarroko eta Oiartzualdeko idazkietan ez dauden berrikuntza batzuk. Ez dira berrikuntza eskusiboak, Arabako edo/eta Nafarroa Garaiko testuren batean ere ageri baitira (Reguero, 2019; Ondartza, 2022). Honenbestez, beste lurraldeekin izandako lotura erakuts dezakete hauek ere (Goierrri → Araba; Goierrri/Tolosaldea/Beterrri → Nafarroa Garaia), baina, era berean, Gipuzkoako Debarrotik (iparraldea salbu) eta Oiartzualdetik bereizten dute eta nolabaiteko batasuna ematen diote iker-eremuari. Aztertu beharko da berrikuntzok benetan ez zeuden alboetako Gipuzkoako eskualdeetan edo testu faltagatik den, baita bertako berrikuntza eskusiborik baden ere. Ikertzeko gelditzen da sail hau, beraz.

- *Izan* laguntzaileadun adizkietako *gera, zera* gisakoak: Urolan *zeraden* ‘zaren’ (SumBrev 2. agindua), *çera* ‘zara’ (ErrezilGut 40. lerroa), *zera* (AzpGut 2. gutuna); Goierrin *guerade* ‘gara’ (OArin 64. or.), *guerala* ‘garela’ (ZegDot 38v or.); Tolosaldean *gueraden* ‘garen’ (Iraz 37. or.); Beterrin *serade* ‘zara’ (LasBerts 3. bertsoa), *zerala* ‘zarela’ (DonostiaGut 1/28. lerroa), etab. Beraz, Gipuzkoa erdialdeko eskualde guztietan bildu ditut halakoak; Debarro gehieneko nahiz Oiartzualdeko *zara, gara* gisakoetatik bereizten dira.⁷
- 1. eta 2. pertsonako *edun* laguntzaileadun adizkietan *-e-*: Urolan *det* ‘dut’ (ErrezilGut 33. lerroa), *dedan* ‘dudan’ (AzpGut 2. gutuna); Goierrin *dezu* ‘duzu’ (OArin 13. or.), *degula* ‘dugula’ (ZegDot 13v or.); Tolosaldean *dec* ‘duk’ (EldBerts 2/20. lerroa), *degu* ‘dugu’ (Iraz 44. or.); Beterrin *det* (LasBerts 13. bertsoa), *deran* ‘dudan’ (DonostiaGut 2/33. lerroa), etab. Honenbestez, Gipuzkoa erdialdeko eskualde guztietan ageri dira horrelako adizkiak; Debarroa gehieneko *dot* nahiz Oiartzualdeko *dut* gisakoetatik bereizten dira.⁸
- 3. pertsonako *edun* laguntzaileadun adizkietan *-eu-/eb-*: Urolan *deu* ‘du’ (SumBrev 5. agindua), *çebala* ‘zuela’ (ErrezilGut 34. lerroa), *debanean* ‘duenean’ (AzpGut 2. gutuna); Goierrin *debe* ‘dute’ (OArin 48. or.), *cebean* ‘zuten’ (ZegDot 52v or.); Tolosaldean *ceben* ‘zuten’ (Iraz 54. or.), etab. Berrikuntza da lehenagoko **dadu-* eta (mendebaleko) *dau-* formekin alderatuta (**dadu-* > *dau-* > *deu-*), nahiz eta gerora adizki berriak sortu direnez, gaur egun arkaismotzat

⁷ “Lehen testuetatik [...] agertzen da ezaugarri hau [*zera, gera*]. Horregatik dira aipatzekoak Sasiola debarraren *gara, garan* eta Debako laukoetako *bagara, zarala* adizkiak, batetik, eta Isasti lezoarraren *garaden, bestetik*” (Aritzimuño, 2020: 61). Gaur egun, *ga(ra)/ge(r)a* eta *za(ra)/ze(r)a* adizkien arteko lehia dago Donostiatik ekialdera (Camino, 2000: 73), baina, testu zaharretako datuak aintzat hartuta, baliteke *-e-* dun aldaerak geroago hedatuak izatea eremu horretan.

⁸ Gaur egun, *det/dut* adizkien arteko lehia dago Donostiatik ekialdera (Camino, 2000: 74); kasu honetan ere, geroago hedatuak izan daitezke *det* gisakoak.

joko genukeen. Urolan eta Goierriin daude, batik bat, halako adizkiak. Irazusta alkizarrak *du(an)/zuan* (berriagoak) ditu nagusiki, baina *-eu-* duten adibide batzuk ere baditu; beraz, badirudi Tolosaldean ere noizbait erabili zirela, nahiz eta gerora galdu (Camino, 2019: §4.9.4).⁹ Debarro gehieneko *dau* eta Oiartzualdeko *du* formatik ezberdintzen dira.

3.3 Zailtasunak eta galderak

Eskema argigarri bat eskaintzen saiatu banaiz ere, ez da erraza testu zaharretatik ondorio garbiak ateratzea. Sortzen diren galdera eta zailtasunetako batzuk adieraziko ditut jarraian.

- Egilearen hizkuntza-jarrera aldakorra edo heterogeneoa izan daiteke: batzuetan, eremu horretan espero genitzakeen ezaugarriak ez dira ageri testuan, eta alderantziz, bertako hizkeraren aurka doazen ezaugarri batzuk egoten dira (Camino, 2009: 331). Datuak zuhurki aztertu behar izaten dira halakoetan egoki interpretatzeko.

Adibidez, Lasarteko 1716ko bertsoetan *berbea* (16. bertsoa) ageri da. Testu horretan Lasarteko orduko hizkera islatzen dela pentsatuz gero, mendebaleko $a + a > ea$ bilakabidearen adibide bat genuke Beterrin; orain arteko lehena eta bakarra litzateke eskualdean nahiz testuan bertan, zenbait kontra-adibideren aurka. Beste arazo bat legoke, ordea: *berba* hitzaren hedadura ez dator bat orain arte dakigunarekin; hori dela eta, Zuloagak (2022: 125) uste du “egilea ez zela Lasartekoa edo beste leku bateko hizkera-eredua baliatu zuela”. Hala ere, gainerako ezaugarri gehientsuenak espero genukeenarekin bat datoz, beraz, zaila da baieztapen edo ezeztapen ziur bat egitea. Egileari buruzko datu gehiago izateak lagunduko luke gaia argitzen. Alabaina, egilearen inguruan gehiago dakigunean ere zalantzak egon litezke: esate baterako, Donostiako Pepe eta Josefa maitaleen gutunei dagokienez, mutilaren gurasoak zarautzarrak zirela badakigu eta neskarenak, berriz, goizuetarrak (Satrustegi, 1983b: 23); horregatik, zaila da jakitea Donostiako euskara darabilten edo gurasoen partetik jasotako hizke(ra)ren eraginik ere isla daitekeen, nahiz eta bereziki harrigarri den ezaugarririk ez den ageri testuan. Halakoetan, testuko hizkera xehetasunez aztertu behar da. Leku horretako geroagoko euskaraz dakigunak ere lagun dezake zenbait kontu argitzen, betiere ordutik gaur egunera aldaketak gertatuko zirela ahaztu gabe.

Aurrekoari lotuta, testuan “espero ez genituen” ezaugarri horiek beti ez dira tokiko hizkerarekin erabat bateraezinak izaten; alabaina, ezaugarri bat behin bakarrik edo gutxitan bildu bada, edo agerraldi guztiak testu berekoak badira eta testu gehiagotan ageri ez bada, zalantza sortzen da benetan tokiko hizkeraren isla den edo bestelako arrazoiren bati zor dakioken: demagun, egilearen hautu linguistiko-estilistikoei edo testuan hizkera bat baino gehiago nahasteari. Esate baterako, Azkoitiko 1614ko *Sumario brevean dauenak* ‘duenak’ (15. agindua) ageri da behin, *-au-*rekin; Ordiziako Otxoa Arinenen 1713ko dotrinan ere *dabena* ‘duena’ (41. or.), *daben* ‘duen’ (168. or.) eta *dabeela* ‘dutela’ (16. or.) daude. Orain arte dakigunaren arabera, halako adizkiak mendebalerago bildu izan dira (vs Urolan eta Goierriin esperoko genituzkeen *deuanak*, *deban*, *deban* eta *debeala*). Ordiziako Otxoa Arinek, gainera, 1. pertsonako *dot* ‘dut’ ere badu, eta hau ere, ustez, mendebalerago erabili izan da (vs Goierriin esperoko genukeen *det*). Urolak eta Goierri mendebalarekin lotura estua izan dute, beraz, baliteke bi leku horietan ere noizbait *dau-* eta *dot* erakoak erabiltzea, eta gero galtzea. Zalantza argitzen lagunduko luke garai eta leku bereko testu gehiagotan ere halako adizkiak aurkitzeak. Alde horretatik, idazkien arteko konparazioak emaitza baliagarriak eman ohi ditu, aukera dagoenean behintzat.

- Berrikuntzaren hedadura geografikoa eta honen ibilbidea argitzeko zailtasuna izatea: testuei esker berrikuntza bat gutxi gorabehera non erabili den jakin dezakegu, baina, batzuetan, irudikapen horretan etenak egoten dira datu faltagatik. Hori dela eta, beti ez da erraza izaten berrikuntzak egin duen bidea zehaztea eta leku horretara nondik iritsi den jakitea: mendebaletik edo ekialdetik, hegoaldeetik edo iparraldetik. Erdialdeko hizkerak,

⁹ Laugarren saileko beste ezaugarrien kasuan ez bezala, hauen adibiderik ez dut bildu Beterrin. Nolanahi ere, multzo honetan sartzea erabaki dut Gipuzkoa erdialde gehiena batzen eta alboetako eskualdeetatik bereizten duelako, eta balitekeelako noizbait Beterrin ere egon izana: gogoan izan behar da Gipuzkoa erdialde guztiko *edunen* 1. eta 2. pertsonako adizkiak (Arabako testu zaharretako) *-eu-*dun aldaeretatik etor daitezkeela: *deut* > *det*; *deugu* > *degu* (cf. *dau-* > *deu-* > *de-*; Urrestarazu, 2021: 72). Hala, baliteke 1., 2. eta 3. pertsonan *-eu-*duten aldaerak iker-eremu guztian egon izana noizbait.

gainera, eskualde/hizkera batez baino gehiagoz inguratuta daude, eta hortaz, azalpen bat baino gehiago egon daitezke. Alde horretatik, bazterreko hizkeretan errazagoa izan daiteke zehaztea, balizko aukerak gutxiago direlako.

Esate baterako, *nere* gisako izenordainak bide bat baino gehiagotatik irits zitezkeen, baldin eta bertan sortuak ez badira: Lapurdi → Bidasoaldea → Beterri; edo Nafarroa Garaia → Tolosaldea → Beterri/Goierri, etab. Olatu baten baino gehiagoren uhinen bidez hedatuak ere izan zitezkeen. Euren ibilbideaz ziurrago hitz egin ahal izateko, Gipuzkoan non eta noiztik egon diren argitu beharko litzateke, besteak beste. Zenbat eta kokagune jakineko testu (zahar) gehiago izan, orduan eta errazagoa izango da berrikuntza bat eskualde jakin batean gutxi gorabehera noiztik dagoen jakitea, eta hala, nonbaitetik iritsia den edo bertan sortua den argitzea. Eskura dauden datuekin ahalik eta hipotesirik finena osatzen saiatu behar du dialektologoak.

- Aztergai den eremuan ezaugarri batek duen antzinatasuna jakiteko zailtasuna izatea: berrikuntza bat gutxi gorabehera noizkoa den jakiteak ez du esan nahi aztergai den eremura ere garai berean heldu denik; berrikuntza ez zen eremu guztietara sortu eta berehala iritsiko, geroago baizik. Batzuetan behar baino datu gutxiago izaten ditugu halako gaiak argitu ahal izateko.

Adibidez, Beterri XVIII. mendea baino lehen (ia) ez dago indikatibotik kanpoko Nor-Nori-Nork adizkietako *egin* laguntzailearen adibiderik; Gipuzkoako beste eskualde batzuetan, aldiz, XVI. mendean jada badaude agerraldiak. Beterri (bereziki) dugun testu eskasiagatik ote da agerraldirik ez egotea? Edo pentsatu behar da mendebaleko berrikuntza hori, benetan, Gipuzkoako beste eskualdeetara baino geroago iritsi zela bertara? Berez, Erdi Aroaren azken bizpahiru mendeetan hedatutako berrikuntzat du Zuloagak (2022: 183) *eginen* gramatikalizazioa, baina Gipuzkoara geroago hel zitezkeen, eta, segur aski, Gipuzkoako eskualde guztietara ere ez zen garai berean iritsiko. Momentuz, testu gutxi(egi) ditugu xehetasunak jakiteko, baina, esan bezala, ditugun datuekin ahalik eta etekin gehiena ateratzen saiatu behar da.

4. Ondorioak

Gipuzkoako Urola, Goierri, Tolosaldea eta Beterri eskualdeetako testu batzuk hautatu eta erkatu ditut, eremu horretako iraganeko hizkuntza-dinamiken ikuspegi orokor bat izateko. Lehenasuna eman diet XVIII. mendearen lehen erdiko testu dialektalei; literatur gipuzkeraren joera eta ildoak hedatu baino lehenagokoak direnez, pentsa daiteke leku horietako hizkera islatzen dutela hein batean (§3.1). Hala, helburua izan da Gipuzkoa erdialdean iraganen egon ziren hizkuntza-ezaugarrien sailak ezagutzea, eta horietako bakoitza zein berrikuntzak osatzen duen eta nora hedatzen/mugatzen den ikusten hastea. Behin-behinean, lau sail bereizi ditut (§3.2); ondoko lanetan horietan sakontzea da asmoa.

Bestalde, dialektologia-lanetan hizkuntza-aldaketa eragiten duten alderdi “guztiak” aintzat hartzearen garrantzia gogoratu dut: hala nola, alderdi geografikoa, kronologikoa eta soziolinguistikoa. Testu zaharrak erabiltzerakoan sortzen diren zailtasun eta galdera batzuk ere adierazi ditut (§3.3). Aztergai diren idazle eta testu-generoen ezaugarrien inguruan zenbat eta ezagutza sakonagoa izan (egilearen jatorria, ikasketa-maila, helburua edo nahia, garaiko hizkuntza-joerak, etab.), orduan eta zalantza gutxiago izango ditugu, eta errazagoa izango da datuak egoki interpretatzea.

5. Etorkizunerako norabidea

Saio honetan eskainitako eskema tesirako erabiltzen ari naizen gainerako idazkietako datuekin osatu eta finduko dut, nire iker-eremuko nahiz ondoko eskualde/lurraldetako testuei begiratuta: ea sail horietan sar daitezkeen berrikuntza gehiago aurkitzen ditudan eta haien hedaduraz eta mugez zertxobait gehiago argitu dezakedan. Ardatz geografikoaren nahiz kronologikoaren arabera aldakortasuna duten hizkuntza-ezaugarriak atzeman eta, testuz testu, garai eta leku bakoitzean duten agerpenari xeheki erreparatuko diot, orain arteko ildoari jarraituz. Beharrezkoa izango da, bestalde, idazleei buruzko ezagutzan sakontzen jarraitzea, soziolinguistika (historikoa)ri lekua eginez.

6. Erreferentziak

- Ariztimuño, B. (2020): Gipuzkoako euskara zaharre(ta)tik erdialdeko euskarara, in I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, UPV/EHU, Bilbo, 57-66.
- Bilbao, G. (2014): Elduaingo bertso iraingarriak, in R. Gómez, B. Ariztimuño, G. Bilbao, I. Camino, J. A. Lakarra, J. Manterola, C. Mounole, U. Reguero & E. Zuloaga (arg.), *Euskal testu zaharren bilduma berria* [eskuizkribu argitaragabea], UPV/EHU.
- Camino, I. (2000): Abiaburu bat Donostiako euskera aztertzeke, in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 51-81.
- _____. (2009): *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*, Elkar, Donostia.
- _____. (2016): *Amiküze eskualdeko ^heuskara*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____. (2019): An overview of Basque dialects, in L. Grenoble, P. Lane & U. Royneland (arg.), *Linguistic Minorities in Europe Online*, De Gruyter Mouton, Berlin (Boston). <https://doi.org/10.1515/lme.9497680>
- _____. (2022): *Aztergaiak Ipar Euskal Herriko euskararen berrikuntzez*, UPV/EHU, Bilbo.
- Lakarra, J. A. (2011/2014): Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz, in I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehena eta oraina* (ASJUren gehigarriak 69), UPV/EHU, Bilbo, 155-241.
- Leturiaga, O. (2022): *Juan Irazusta. Pertsona, garaia eta idazlana*, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz.
- Madariaga, J., Azpiazu, J. A. & Elortza, J. (2009), XVIII. eta XIX. mendeetako Azpeitiko euskal testu batzuk, *FLV*, 110, 5-45.
- Mitxelena, K. (1981), Lengua común y dialectos vascos, *ASJU*, 15, 289-313.
- Nevalainen, T. (2018): Approaching change in 18th-century English, in T. Nevalainen, M. Palander-Collin & T. Säily (arg.), *Patterns of change in 18th-century English. A sociolinguistic approach*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 3-12. <https://doi.org/10.1075/ahs.8.01nev>
- Ondarra, F. (1984), Zegamako *Doctrina Christiana* (1741), *ASJU*, 18(2), 3-62.
- Ondartza, I. (2022): *Araberaren aditz morfologian sakontzen* [Master Amaierako Lan argitaragabea], UPV/EHU.
- Otxoa Arin, J. (1713): *Doctrina Christianaren esplicacioa Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz ite eguiten dan moduan*, Pedro de Ugarte, Donostia.
- Reguero, U. (2019): *Filologiatik dialektologiara Nafarroako euskarazko testu zaharretan barrena (1416-1750)* (ASJUren gehigarriak 71), UPV/EHU, Bilbo.
- Sarasola, I. (1983), Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos, *ASJU*, 17, 69-212.
- Satrustegi, J. M. (1983a), Lasarteko bertso paper zahar bat (1716), *Iker*, 2, 571-581.
- Satrustegi, J. M. (1983b), Epistolario vasco del siglo XVIII, *ASJU*, 17, 3-24.
- Schneider, E. (2013): Investigating Historical Variation and Change in Written Documents, in J. K. Chambers & N. Schilling-Estes, *The Handbook of Language Variation and Change* (2. arg.), Blackwell, Oxford, 57-81. <https://doi.org/10.1002/9781118335598.ch3>
- Ulibarri, K. (2015): *Dotrinazko sermoitegia: galduriko hizkerak eta dialektologia historikoa* [dokto-re-tesia], UPV/EHU. <https://addi.ehu.es/handle/10810/15971>
- Urgell, B. (2020): Arabako euskara zer da? Gogoetak euskalkien mugez eta haien sailkapenez, in I. Camino, X. Artiagoitia, I. Epelde & K. Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*, UPV/EHU, Bilbo, 701-735.
- Urkizu, P. (2009), Un texto olvidado del siglo XVII: *Sumario brevea...* (Azkoitia, 1614), *Revista de lenguas y literaturas catalana, gallega, y vasca*, 14, 207-217.
- Urrestarazu, I. (2021): *Gogoetak Euskara Batu Zahararen hausturaz* [Master Amaierako Lan argitaragabea], UPV/EHU.
- Werner, V. (2021), Text-linguistic analysis of performed language: revisiting and re-modeling Koch and Oesterreicher, *Linguistics*, 59(3), 541-575. <https://doi.org/10.1515/ling-2021-0036>
- Zuazo, K. (2012): *Arabako euskara*, Elkar, Donostia.
- Zuloaga, E. (2022): *Mendebaleko Euskara Zaharra: ezaugarriak, kronologia eta geografia* (Iker 47), UPV/EHU & Euskaltzaindia, Bilbo.

7. Eskerrak eta oharrak

Saio honen lehen ondorioak *Euskal ikasketetako doktoregaien ikerketa-jardunaldia* (UPV/EHU & IKER)en aurkeztu nituen 2022ko ekainaren 8an, Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia doktorego-programaren barruan. Lan honek Eusko Jaurlaritzak emandako Doktoretza Aurreko Programako laguntza (2021-2022) izan du, eta *Monumenta Linguae Vasconum 6: Avances en cronología de la historia y la prehistoria de la lengua vasca* (PID2020-118445GB-I00) ikerketa-proiektuaren barnean egin da. Eskerrak eman nahi dizkiet Iñaki Camino eta Eneko Zuloagari, testuari egindako oharrengatik.

Easy-to-Read Language: baliabide linguistikoaren eta testuen egokitzapena eta tresna automatikoen garapena

Margot Madina¹, Itziar Gonzalez-Dios², Melanie Siegel¹

¹ Darmstadt university of Applied Sciences (Hochschule Darmstadt)

² HiTZ Zentroa-Ixa, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

margot.madina-gonzalez@h-da.de, itziar.gonzalezd@ehu.eus,
melanie.siegel@h-da.de

Laburpena

Informazioa, ezagutza eta kultura eskuratzea herritar guztien eskubidea da. Hala ere, idatzizko testua ez da beti bat egiten irakurtzen duguna ulertzeko dugun gaitasunarekin. *Easy-to-Read Language* (E2R) ulermen oztopo horiek gainditzea du helburu, beraz, aukera berdintasuna sustatuz. E2R hizkuntzaren arabera alda daitezkeen arau-multzo bat dauka, eta sorburu-testuan ez dauden adibideak, ikusmen eta/edo entzumen-laguntzak ere izan ditzake. Zoritxarrez, ez dago hizkuntza-baliabide askorik, ezta egokitzapen-tresnarik ere erabilgarri E2R-erako. Tesi honek E2R egokitzapen automatikorako dauden baliabideak ebaluatu eta baliabide eta egokitzapen tresna berriak sortzea du helburu. Europako hiru hizkuntzatan zentratuko da: alemana, gaztelania eta euskara.

Hitz gakoak: Easy-to-Read, Leichte Sprache, Lectura Fácil, Irakurketa Erraza, Testuen Sinplifikazio Automatikoa, Testuen Konplexutasunaren Ebaluazioa

Abstract

Access to information, knowledge and culture is a right of all citizens. However, written text does not always match our ability to understand what we read. Easy to Read Language (E2R) aims to overcome these comprehension barriers, thus promoting equal opportunities. E2R contains a set of rules that may vary by language, and may also include examples, visual and/or auditory aids not found in the source text. Unfortunately, there are not many language resources or adaptation tools available for E2R. This thesis aims to evaluate existing resources for automatic E2R adaptation and to create new resources and adaptation tools. It will focus on three European languages: German, Spanish and Basque.

Keywords: Easy-to-Read, Leichte Sprache, Lectura Fácil, Irakurketa Erraza, Automatic Text Simplification, Readability

1 Sarrera eta motibazioa

Testu idatzia konplexuegia izan daiteke komunikazio-urritasuna duten pertsonen ulertzeko, eta horrek gizartetik baztertua eragiten du. *Easy-to-Read Language* (E2R) komunikazio-urritasuna duten pertsonen inklusioaren funtsezko zati bat da (Hansen-Schirra et al., 2020; Maaß eta Hansen-Schirra, 2022). E2R hizkuntza estandar baten hizkuntza-aldaera da, konplexutasun gutxikoa, eta testuen ulergarritasuna hobetzea du helburu (Nitzke et al., 2022). Bere eginkizunetako bat edukiak eskuragarri jartzea da, eta komunikazio-urritasuna duten pertsonen parte-hartzea bermatzea (Hansen-Schirra eta Maaß, 2020). E2R-ren hiztegia eta gramatika egiturak hizkuntza natural jakin baten oinarritzko hiztegi eta gramatikara mugatzen dira (Hansen-Schirra et al., 2020; Nitzke et al., 2022). Artikulu honetan, E2R terminoa erabiliko dugu E2R hizkuntzaren edozein aldaera izendatzeko, gehien erabiltzen den terminoa baita. Hizkuntza zehatz bati buruz hitz egiterakoan, horri dagokion terminoa erabiliko dugu; *Leichte Sprache* alemanaren kasuan, *Lectura Fácil* gaztelaniaren kasuan, eta *Irakurketa Erraza* euskaraz.

E2R ez da *Plain Language* (hizkera sinplea) (PL) deritzonarekin nahastu behar, haien artean desberdintasun garrantzitsu batzuk baitaude: (1) PL-ak testuari erreparatzen dio, eta E2R-ak, berriz, testuari, ilustrazioei eta maketazioari; (2) E2R normalean desgaitasun intelektuala duten pertsonen zuzenduta dago, PL-ak erronka handiegia

ekar liezaieke-eta; (3) PL, hasiera batean, testu juridikoetan eta gobernu-testuetan oinarritzen zen, esanahi in-trintsekoa dutelako; E2R, berriz, mota guztietako testuetan aplikatzen da (García Muñoz, O., 2013; Maaß, 2020; Balmford, 2002).

E2R eta PL-aren arteko desberdintasunak gorabehera, bereizketa hori oraindik ez da hizkuntza guztietan egi-ten. E2R eta PL ingelesez aurki ditzakegu, baita *Leichte Sprache* eta *einfache Sprache* alemanez ere. Gaztelaniaz, *Lectura Fácil* (E2R-ren baliokidea), *Lenguaje Claro* (PL-ren baliokidea), *Comunicación Clara* (komunikazio ar-gia) eta *Lenguaje Ciudadano* (herritar hizkuntza) daude. Azkenik, euskaraz, *Irakurketa Erraza* baino ez dago. E2R urritasun kognitibo edo intelektuala duten pertsonen zuzenduta dago batez ere, baina beste xede-talde ba-tzuentzat ere onuragarria izan daitezke: adimen-, kognizio- edo garapen-desgaitasuna duten pertsonak, entzumen-desgaitasuna duten pertsonak, alfabetatze txikia duten pertsonak, etorkinak edo irakurketa-errefortzua behar duten haurrak (Bredel eta Maaß, 2016; Hansen-Schirra eta Maaß, 2020; Maaß eta Garrido, 2020; Maaß, 2019). Hizkun-tzaren arabera, E2R-ren xede-irakurle edo erabiltzaileak ere alda daitezke. Esaterako, frogatu da *Leichte Sprache* ez dela egokia alemanaren ikasleei bigarren hizkuntza gisa irakasteko (Ahrens, 2022; Heine, 2017; Kilian, 2017). Hala ere, Irakurketa Erraza euskara ikasten dutenek bigarren hizkuntza gisa edo euskara ulertzeko zailtasunak dituztenek erabil dezakete ¹.

Egokitutako testu kopuru oso mugatua dago, eta daudenak eskuz sortu dira; hala ere, metodo hau oso garestia da, bai denboran, bai diruan ere (Drndarević et al., 2013). Denbora-tarte mugatu baterako soilik garrantzitsuak di-ren kasuetan, albiste testuen kasuan adibidez, oso zaila da datozen edukien erritmoa mantentzea (Bott et al., 2012b; Drndarević et al., 2013). Jadanik egon dira testu estandarrek E2R-era automatikoki egokitzeko saiakera batzuk, HP (Hizkuntzaren Prozesamendua, ingelesez *Natural Language Processing* bezela ezagutzen dena) teknikak erabi-liz. ATS (testuen sinplifikazio automatikoa, *Automatic Text Simplification*) xede-populazio edo gizabanakoentzako testu sinplifikatuak sortzeko HP teknologia da; teknologia honek, testuen edukia egokitzen du ulergarriagoa izan dadin eta hauek sortzeko behar diren eskuzko esfortzuak murrizten ditu (Bott et al., 2012b; Saggion et al., 2015). Dakigunez, gaur egun ez dago hizkuntza estandar batetik E2R bertsiora zehatz-mehatz egokitzea ahalbidetzen duen ATS edo HP teknologiarik. Gainera, E2R egokitzeak ez du esan nahi esaldi edo hitz konplikatuen saihestea soilik. Batzuetan, xede-testuan adibideak sartu behar dira, edo esamoldeak beste batzuetatik aldatu behar dira. E2R egokitzapenaren erroka handienetako bat erabiltzaileen aurretiko ezagutzak aurreikustea eta ezagutza hori ez dagoenean garatzea da (Maaß eta Rink, 2020). Aipatu dena kontuan hartuta, E2R-erako egokitzapen automatikoko tresnen behar handia dagoela ondoriozta dezakegu. E2R-era egokitzea ez da itzulpen-arazo tradizional gisa ulertu behar, beste erroka batzuk izatea ere suposatzen baitu, hala nola informazio berria sartzea. Egokitzapen prozesu hau automatizatzeak, informazioa guztientzako egokituta egotea suposatuko luke, beraz, irisgarritasuna hobetzea.

Tesi honen ekarpen zientifiko nagusiak hurrengoak dira:

- Lehenik eta behin, E2R-aren egokitzapen automatikorako oinarri teorikoa ezartzen dugu, ATS teknikak eta emaitzan eragina duten hizkuntza-ezaugarriak kontuan hartuta.
- Bigarrenik, dauden datu-base paraleloak bildu eta berriak sortuko ditugu, beharrezkoa denean.
- Hirugarrenik, ATS teknikak proposatzen ditugu hizkuntza estandarra E2R-era egokitzeko. Teknika horiek hizkuntza desberdinetara egokitzeko diseinatuko dira, eta, horrela, ingurune eleanitzetan eta hizkuntza ani-tzetan erabili ahal izateko.

2 Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Bigarren atal honetan ATS eta E2R egokitzapenerako egin diren planteamendu desberdinak aztertuko dira. Proiektu honek aztertuko dituen hiru hizkuntzatan (alemana, gaztelania eta euskara) zentratuko da eta hizkuntza horietan garatutako baliabide edota tresna nagusiak deskribatuko ditu. Baliabide hauek hainbat motatakoak izan daitez-ke: corpusak (testu kolekzioak dira, hizkuntzaren konplexutasun maila desberdinetan idatzita edon daitezkeenak), testuen konplexutasunaren ebaluazioak (testuak konplexutasunaren mailaren arabera sailkatzeko erabiltzen dira), hiztegiak (E2R hiztegiek hizkuntza estandarreko termino baten E2R baliokideak eskaintzen dituzte), hizkuntza zuzentzaileak (E2R arauren bat hautsi den agiaztatzen lagun dezakete) eta E2R testuak egokitzeko tresnak (testu bat E2R-era egokitzeko jada diseinatuta dauden sistema edo tresnei deritzo).

¹<https://lecturafacileuskadi.net/blog/irakurketa-erraza-ezinbesteko/>

2.1 Alemana

Leichte Sprache-rako lehen arauak *Inclusion Europe*-ek garatu zituen 1998an (Pottmann, 2019). Hala ere, nahiz eta lehen arau-multzo hau alemanez idatzita egon, E2R-rako arau generikoak ziren, edozein hizkuntza estandarrentzat aplikagarriak izan zitekeenak. 2002-an bi gertakari garrantzitsuen ezarpenek eraman zuten Alemaniako gobernuaren denentzako informazio eskuragarria eskaintzera: *Gesetz zur Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen* (elbarrientzako Alemaniako berdintasun-legea) eta *Barrierefreie-Informationstechnik-Verordnung* (teknologia irisgarriaren promulgazioa). 2006-an, *Netzwerk Leichte Sprache* (hizkuntza arrunteko elkarteak) sortu zen, urritasun kognitiboak dituzten pertsonen eta haien arreta-zerbitzuen hornitzaileen ahalduzko mugimenduak eusten dituen elkarteak (Lindholm eta Vanhatalo, 2021); *Leichte Sprache*-ren arauak *Netzwerk Leichte Sprache*-k garatu zituen 2013-an (Pottmann, 2019). Gaur egun *Leichte Sprache* da Alemaniaren gehien erabiltzen den komunikazio erabilerraza, *einfache Sprache* baino, ziurrenik publiko zabalago batengana hel daitekeelako (Maaß, 2020).

Hainbat corpus daude *Leichte Sprache*-aren inguruan. Klaper et al. (2013) lehen corpus paraleloa garatu zuten, alemana eta *Leichte Sprache* esaldi lerrokatuekin. Harrezkero, beste corpus asko garatu dira: *LeiSa* (2018), Battisti et al. (2019), *TextComplexityDE* (2019), *APA* (2020), *LeiKo* (2020), *KED* (2020), *20m* (2021), *Geasy* (2021), Toborek et al. (2022), *SNIML* (2022), eta *Klexicon* (2022).

Alemanak *Hurraki*² hiztegia ere badauka, *Leichte Sprache*-n idatzitako alemanezko hitzen azalpenekin. E2R-eko arauak hizkuntza zuzentzaile batzuetan ere ezarri dira. Siegel eta Lieske (2014; 2015) aurki ditzakegu, E2R-en arau batzuk ezarri zituztenak *Acrolinx*-en³ eta *LanguageTool*-en⁴. E2R testuak egokitzeko tresnei dagokienez, *EasyTalk* (Steinmetz eta Harbusch, 2020, 2022) aurki dezakegu, *Leichte Sprache*-n idazketan laguntzeko sistema bat. *SUMM*⁵ ere badugu, edozein testu automatikoki E2R-era bihurtzen laguntzen duen adimen artifizialeko lehen tresna.

Alemanaren irakurgarritasuna ebaluatzeko ikerketa asko egin dira, berriena Mohtaj et al. (2022) izanda. Ikerketa honetan *GermEval 2022* alemaneko testuaren konplexutasunaren ebaluazioari buruzko arazo partekatuari bidalitako lan gutzien ikuspegi orokorra eskaintzen dute.⁶

2.2 Gaztelera

Mayol eta Salvador-ek (1999) E2R-aren egoera Katalunian eta Europan zein zen aztertu zuten, eta Katalunian nola ezartzeko gomendio batzuk eman zituzten. 2001-ean, *Easy Language* batzorde bat sortu zen (Lindholm eta Vanhatalo, 2021). *Asociació de Lectura Fácil* (Irakurketa Erraza Elkarteak) 2003-an sortu zen legez; harrezkero, literatur lanen sorkuntzan, E2R klubak sustapenean eta informazio irisgarria sortzeko prestakuntza ematen aritu da. Nomura et al. (2012) *Directrices para materiales de lectura fácil*-en (Irakurketa Erraza materialerako gidalerroak) bigarren edizioa itzuli zuen. 2016-an, eskualdeko hainbat elkarteak sortu zuten *Red de Lectura Fácil* (Irakurketa Errazeko Sarea).

Espainiako ATS-en proiektu nagusietako bat *Simplext* (Saggion et al., 2015) da. Proiektu hau 2010-etik 2013-ra arte egon da martxan, eta gaztelaniazko testuetan datu base paralelo bat sortzea barne hartu du (Bott et al., 2012b), baita ATS-erako aurretiazko tresnak garatu ere. *Lectura Fácil*-erako beste corpus batzuk hauek dira: *Mitkov eta Štajner* (2014; 2019), *Newsela* (Xu et al., 2015), *EASIER* (Alarcón García, 2022), *ALEXIS* (Ferrés eta Saggion, 2022), *Simple TICO-19* (Shardlow eta Alva-Manchego, 2022), *IrekiaLF.es* (2022) eta *CLARA-MeD 2022*.

Testuen konplexutasunaren ebaluazioari dagokionez, *Coh-Meetrix-Esp* (2016) dugu, 45 irakurgarritasun-indize kalkulatu dituenak. *MultiAzterTest* (2021) ingelesez, gaztelaniaz eta euskaraz lan egiten duen analizatzaile eleantzun bat da, eta kohesio, hizkuntza eta irakurgarritasun 125 neurri baino gehiago aztertzen ditu. *Ventosa Pérez*-en proiektuan (2022), irakurgarritasuna ebaluatzeko web aplikazio bat ezarri zuten. *BERTIN for RA* (2022) hiru testu-maila sailkatzeko gai da. Azkenik, *Clara*⁷ (2021) dago, testuen argitasuna egiaztatzeko aukera ematen duen tresna. Dagoeneko aipatu dugu *Simplex* (2012b) E2R egokitzeko tresna, baina gehiago daude. *LexSIS* (Bott et al., 2012a) izan zen gaztelaniazko sinplifikazio lexikoaren lehen hurbilketa. *CASSA* (2015) hitz baten sinonimo sinpleagoak sortzen dituen algoritmoa da. Azkenik, *Cumbicus-Pineda et al.* (2021) informazio sintaktikoa gehitu du edizioan

²<https://hurraki.de/wiki/Hauptseite> (azken kontsulta: 2023-01-25)

³Acrolinx dokumentazio teknikoaren egileei laguntzeko software paketea da

⁴LanguageTool 2003-az geroztik garatutako kode irekiko testuak egiaztatzeko software bat da.

⁵<https://summ-ai.com/en/> (azken kontsulta: 2023-02-01)

⁶*Leichte Sprache*-ko korronteen ikuspegi zehatzagoa eta corpus eta tresnei buruzko xehetasun gehiago lortzeko, kontsultatu Madina et al. (2023)

⁷<https://comunicacionclara.com> (azken kontsulta: 2023-01-24)

oinarritutako *EditNTS* (Dong et al., 2019) sisteman.

2.3 Euskara

Euskal Herriko E2R Elkarteak ⁸ literatura, kultura eta informazioa eskura jartzen ditu. E2R proiektua Kataluniatik ekarri zuten 2012-an. E2R-en formazioak, liburuak eta berriak eskaintzen dituzte. *Irakurketa Erraza* lehen hizkuntza ezberdina dutenei euskara irakasteko ere erabiltzen da batzuetan. *Irakurketa Erraza*-rako dauden ATS tresna gehienak IXA taldeak garatu ditu ⁹.

Bi *Irakurketa Erraza* corpus daude. *CBST* (2018) (*the Corpus of Basque Simplified Texts (CBST)*) edo Euskarazko Testu Sinplifikatuen Corpora (ETSC) euskaraz 227 esaldi original eta esaldi bakoitzaren bi bertsio sinplifikatu biltzen ditu. Esaldiak gizarte zientzien, medikuntzaren eta teknologiaren gaietarako dagozkie. Perpausen bertsio sinplifikatuak bi ikuspegi ezberdin jarraituz sortu ziren, egiturazkoa eta intuitiboa. Bigarren corpora *LBSPC* (2014) da (*The Leveled Basque Science Popularisation Corpus (LBSPC)*) 2 mailatako 400 testuz osatuta dago. Testuak *ZerNola* ¹⁰ webgunetik atera ziren, 12 urte arteko haurren artean zientzia ezagutarazteko webgunetik; hau testu bilduma “erraza” zen. Gainerako 200 testuak *Elhuyar Aldizkaria* ¹¹ euskarazko zientzia eta teknologiari buruzko aldizkaritik atera ziren; hau testu bilduma “konplexu” moduan. Corpus hau bai *ErreXail* (2014) bai *MultiAzter-Test* (2021) ikasketetan erabili zen, hauek baitira euskaraz idatzitako testuen konplexutasuna ebaluatzeko azterketa tresna bakarrak.

E2R egokitzapen tresnei dagokienez, *Aranzabe et al.* (2012) bi corpusetatik (EPEC eta Consumer) hartutako esaldi luzei buruzko azterketa linguistiko bat egin zuten, eta hortik abiatuta, sintaxi-zuhaitz bati aplikatutako eskuz idatzitako arauak erabiliz, sinplifikazio sintaktikoa proposatu zuten. Lan honen ostean, *Gonzalez-Dios*-ek (2016) sinplifikazio sintaktikorako arauetan oinarritutako sistema bat aurkeztu zuen, testuak maila ezberdinetan sinplifikatzen zituen.

2.4 Helburua

E2R-eko erabiltzaileen egokitzapen beharrak identifikatu dira dagoeneko neurri batean. Hala ere, oraindik ez da konponbiderik lortu egokitzapen automatikorako tresnak garatzeko. Lehen esan bezala, itzulpen automatiko tradizionalak eta ATS teknikak ez dira egokiak E2R egokitzapena egiteko. Proiektu honen helburu nagusia HP tresna eta baliabideak garatea da, hizkuntza estandarren eta E2R-en arteko egokitzapen prozesua automatizatzeko.

3 Ikerketaren muina

Aurreko atalean adierazi bezala, hizkuntza bakoitzerako dauden baliabideak desberdinak dira. Proiektu honetan, *Leichte Sprache*-aren artearen egoera abiapuntu eta inspirazio gisa har daiteke E2R aldaerak hainbeste garatu ez dituzten, edota erakunde publiko eta ofizialetan alemanak bezainbeste integratu ez dituzten beste hizkuntzentzat (gaztelania eta euskara, esaterako). Gaztelaren kasua dugu, alemana bezalako hizkuntza flexio/fusioa dena, eta euskararen kasua, aglutinatzailea. Interesgarria da ikustea ea alderik dagoen dauden tresnak eleaniztunak bihurtzeko orduan, bi hizkuntza mota desberdinetara egokituko baikenituzke. Gainera, euskara inguruko hizkuntzetatik ezberdina da, eta ikasten ari den jende askok etekina atera diezaioke *Irakurketa Erraza*-n idatzitako testuei. Azpimarratu behar da, halaber, euskara eta gaztelania eskualde berean hitz egiten direla, non hizkuntza biak ofizialak diren eta lege-testuetan, albisteetan eta bestelakoetan agertzen diren ¹². Interesgarria litzateke kasu honetaz eztabaidatzea (baita Kanadaren edo hizkuntza ofizial bat baino gehiago duten beste herrialde/eskualdeen kasuan ere hitz egin litekeen bezala).

Erakunde ofizialen testu administratiboetan jarriko dugu arreta, hala nola, estatuko webguneak edo herritarren informaziorako webguneak. Izan ere, webgune hauek biztanleria osoarentzat garrantzitsua den informazioa daukate, eta beti izan behar dute ahalik eta eskuragarrien alderdi guztietan, bai konplexutasun sintaktiko edo semantikoan, bai diseinuan. Gainera, testu hauek ez dute eleberriek edo beste testu mota batzuek izan dezaketen konplexutasun semantiko edo metaforikoa adierazten. Gogoratu behar dugu E2R-erako egokitzapen automatikorako tresna baterako lehen urratsa dela, eta denbora mugak ere badaudela, beraz, ezin ditugu mota guztietako

⁸<https://lecturafacileuskadi.net/blog/irakurketa-erraza-ezinbesteko/> (azken kontsulta: 2023-01-24)

⁹<http://www.ixa.eus/> (azken kontsulta: 2023-01-24)

¹⁰<http://www.zernola.net/>

¹¹<https://aldizkaria.elhuyar.eus>

¹²Frantsesa ere hizkuntza ofiziala da lurralde batzuetan euskararekin batera, hala ere, bere analisia artikulu honen irismenetik kanpo dago.

testuak landu. Ikerketa gehiago bideratu liteke tresna horiek beste testu mota batzuekin ebaluatzerako. Hizkuntzak funtsezko zeregina du gaur egungo gizartean; E2R-aren hedapenak eta E2Ran oinarritutako hizkuntza baliabideak eta egokitzapen tresnak sortzeak, hainbat arrazoiengatik hizkuntza estandarra ulertzeko zailtasunak dituztenak barneratzen lagunduko dute.

4 Ondorioak

Baliabide mota eta kopuru desberdinak daude E2R oinarritzen den hizkuntzaren arabera. Baliabideak ez dira berdinak hizkuntza guztietan, batzuek besteek baino gehiago dituzte; hala ere, ez dago argi zein den horren arrazoia. E2R-ren beharraz jabetu ez izanagatik, inbertsio faltagatik edo beste baliabide mota batzuen faltagatik izan daiteke. Bestalde, ATS sistemetakoa ahalegin asko egin dira; hala ere, sistema hauek ez dituzte E2R arauak betetzen eta ez dute laborpenik egiten. Hori dela eta, nahiz eta testuak E2R-era egokitzeko lagungarri izan, oraindik ez dira nahikoak. Orokorrean, E2R baliabide batzuk existitzen badira ere, hainbat izaeratakoak dira.

Hizkuntza-baliokideen barruan ez dago koherentziarik; paraleloak, konparagarriak, edota lerrokatuak izan daitezke eta konplexutasun maila ezberdineko testuak izan ditzakete. Arrazoi ezberdinegatik izan daiteke hori: (1) helburu ezberdinetarako diseinatu dira, edo (2) ez dago corpusak sortzeko datu nahikorik. Web-orri batzuek informazioa hizkuntza estandarrean eta E2R-an eskaintzen dute, baina beste batzuek ez. Horrek zaildu egiten du esaldiekin lerrokaturiko corpus paraleloak sortzea. Bestalde, webguneetan aurki daitezkeen E2R deritzon baliabideak askotan ez daude dagozkien aleman dokumentu bakar bati lotuta, alemaniar dokumentu anitzen goi-mailako laborpenak dira baizik (Klaper et al., 2013). Gaztelaniaren kasuan, E2R testuak sortzeko laguntzetarako ekarpen berri batzuk daudela ikus dezakegu. Hala ere, Bernal eta Grossi-k (2022) nabarmendu duenez, E2R sustatzeko proposatutako ekimenak ez dira eraginkortasunez aplikatu. Komunitate batzuek testu estandarrek E2R-era egokitze prozesua hobetzeko ahaleginak egin arren, oraindik lan asko dago egiteko. Euskararen kasuan, adibidez, testuen sinplifikazioaren inguruan ikerketa asko egiten ari dela ikus dezakegu. Hala ere, ez daude corpus nahikoak eskuragarri ikerketa horiek egiteko.

Esandako guztia kontuan hartuta, esan genezake E2R eta ATS ikasketa-esparru errepikakorrak izan direla azken urte hauetan eta badirudi horrela jarraituko dutela. Hala ere, oraindik asko dago egiteko, bereziki sortzen ari diren tresna eta baliabide guztien ezarpenari dagokionez. Horiek ezartzeak komunikaziorako ezintasunak dituzten pertsona guztientzako informazioa eskura izango luke.

5 Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Artikulu honetan, E2R-aren artearen egoera aurkeztu dugu alemanez, gaztelaniaz eta euskaraz. Lehen urratsa corpus handi bat sortzea izango litzateke, lehendik dauden corpusak batuz. Beste aukera bat webean arakaturik eta E2R itzultzaile profesionalen laguntzarekin corpus berriak sortzea izango litzateke. Baliabide gehien dituen hizkuntza alemana denez, E2R egokitzapen tresnak hizkuntza horretan oinarritu beharko lirateke lehenik. Aleman estandarretik testuak *Leichte Sprache*-ra egokitzeko tresna bat sortu ondoren, eleaniztun bilakatzeari ekin genioke.

Ebaluazio prozesua hiru zatiz osatuko da: lehenik eta behin, xede-testuen konplexutasunaren ebaluazioa egingo dugu haren zailtasuna neurtzeko, eta tresna automatikoak erabiliko ditugu baldintzazko perpausak, esamolde pasiboak eta E2R testu batean egon behar ez diren beste ezaugarri linguistiko batzuk detektatzeko. Ondoren, eskuzko ebaluazioa egingo dugu sorburu-testuaren informazio guztia xede-testuan sartuta dagoela ziurtatzeko, eta esanahia gordetzen dela ziurtatzeko. Edizio osteko fasea izango da, non beharrezko aldaketa guztiak egingo diren. Azkenik, hartzailearen ebaluazioa egingo da, hau da, ebaluazio bat non xede-erabiltzaileek xede-testua ontzat emango duten edo ez. Ebaluazio honek aukera emango digu ez bakarrik sistemak ondo edo gaizki funtzionatzen duen ikusteko, baita E2R-eko etorkizuneko erabiltzaileek emaitza nola hautematen duten jakiteko ere.

Erreferentziak

- Ahrens, S. (2022). Easy Language Translations for Second Language Learners–Worthwhile Concept or Didactic Mistake? *Translation, Mediation and Accessibility for Linguistic Minorities*, 128:175.
- Alarcón García, R. (2022). Lexical Simplification for the Systematic Support of Cognitive Accessibility Guidelines. <https://doi.org/10.1145/3471391.3471400>.
- Aranzabe, M. J., De Ilarraz, A. D., & Gonzalez-Dios, I. (2012). First Approach to Automatic Text Simplification in Basque. In *Proceedings of the Natural Language Processing for Improving Textual Accessibility (NLP4ITA) workshop (LREC 2012)*, 1–8.

- Aumiller, D. & Gertz, M. (2022). Klexikon: A German Dataset for Joint Summarization and Simplification. *arXiv preprint arXiv:2201.07198*.
- Baeza-Yates, R., Rello, L., & Dembowski, J. (2015). Cassa: A context-aware synonym simplification algorithm. In *Proceedings of the 2015 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*, 1380–1385.
- Balmford, C. (2002). Plain Language: Beyond a 'Movement'. Repositioning Clear Communication in the Minds of Decision-Makers. In *Fourth Biennial Conference of the PLAIN Language Association International, Toronto, Canada*.
- Battisti, A. & Ebling, S. (2019). A corpus for Automatic Readability Assessment and Text Simplification of German. *arXiv preprint arXiv:1909.09067*.
- Bengoetxea, K. & Gonzalez-Dios, I. (2021). MultiAzterTest: a Multilingual Analyzer on Multiple Levels of Language for Readability Assessment. *arXiv preprint arXiv:2109.04870*.
- Bernal, M. P. C. & Grossi, M. E. (2022). *Translation, Mediation and Accessibility for Linguistic Minorities*, volume 128. Frank & Timme GmbH.
- Bott, S., Rello, L., Drndarevic, B., & Saggion, H. (2012a). Can Spanish Be Simpler? LexSiS: Lexical Simplification for Spanish. In *COLING*.
- Bott, S., Saggion, H., & Mille, S. (2012b). Text simplification tools for spanish. In *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*, 1665–1671.
- Bredel, U. & Maaß, C. (2016). *Leichte Sprache: Theoretische Grundlagen? Orientierung für die Praxis*. Bibliographisches Institut GmbH.
- Campillos Llanos, L., Terroba Reinares, A. R., Zakhir Puig, S., Valverde, A., & Capllonch-Carrión, A. (2022). Building a comparable corpus and a benchmark for spanish medical text simplification.
- Cumbicus-Pineda, O. M., Gonzalez-Dios, I., & Soroa, A. (2021). A Syntax-Aware Edit-based System for Text Simplification. In *Proceedings of the International Conference on Recent Advances in Natural Language Processing (RANLP 2021)*, 324–334.
- Das Netzwerk Leichte Sprache (2013). Die Regeln für Leichte Sprache. https://www.leichte-sprache.org/wp-content/uploads/2017/11/Regeln_\Leichte_\Sprache.pdf (last accessed: 2023-02-14),.
- de la Rosa, J., Ponferrada, E. G., Villegas, P., de Prado Salas, P. G., Romero, M., & Grandury, M. (2022). BERTIN: Efficient Pre-Training of a Spanish Language Model using Perplexity Sampling. *Procesamiento del Lenguaje Natural*, 68:13–23.
- Dong, Y., Li, Z., Rezagholizadeh, M., & Cheung, J. C. K. (2019). EditNTS: A Neural Programmer-Interpreter Model for Sentence Simplification through Explicit Editing. In *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 3393–3402, Florence, Italy. Association for Computational Linguistics.
- Drndarević, B., Štajner, S., Bott, S., Bautista, S., & Saggion, H. (2013). Automatic text simplification in spanish: A comparative evaluation of complementing modules. In *International Conference on Intelligent Text Processing and Computational Linguistics*, 488–500. Springer.
- Ferrés, D. & Saggion, H. (2022). ALEXSIS: A Dataset for Lexical Simplification in Spanish. In *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*, 3582–3594.
- García Muñoz, O. (2013). *Lectura fácil - Métodos de Redacción y Evaluación*. Ministerio de Educación.
- Gonzalez-Dios, I. (2016). *Euskarazko Egitura Sintaktiko Konplexuen Analisisirako eta Testuen Sinplifikazio Automatikorako Proposamena. Readability Assessment and Automatic Text Simplification. The Analysis of Basque Complex Structures*. PhD thesis, University of the Basque Country (UPV/EHU).
- Gonzalez-Dios, I., Aranzabe, M. J., de Ilarraza, A. D., & Salaberri, H. (2014). Simple or Complex? Assessing the Readability of Basque Texts. In *Proceedings of COLING 2014, the 25th international conference on computational linguistics: Technical papers*, 334–344.
- Gonzalez-Dios, I., Aranzabe, M. J., & Díaz de Ilarraza, A. (2018). The corpus of Basque simplified texts (CBST). *Language Resources and Evaluation*, 52(1):217–247.

- Gonzalez-Dios, I., Gutiérrez-Fandiño, I., Cumbicus-Pineda, O. M., & Soroa, A. (2022). IrekiaLF.es: a New Open Benchmark and Baseline Systems for Spanish Automatic Text Simplification. In *Proceedings of the TSAR 2022 Workshop*.
- Hansen-Schirra, S., Bisang, W., Nagels, A., Gutermuth, S., Fuchs, J., Borghardt, L., DEILEN, S., Gros, A.-K., Schiff, L., & Sommer, J. (2020). Intralingual Translation into Easy Language—or How to Reduce Cognitive Processing Costs. *Easy Language Research: Text and User Perspectives*. Berlin: Frank & Timme, 197–225.
- Hansen-Schirra, S. & Maaß, C. (2020). Easy Language, Plain Language, Easy Language Plus: perspectives on comprehensibility and stigmatisation. *Easy Language Research: Text and User Perspectives*, 2:17.
- Hansen-Schirra, S., Nitzke, J., & Gutermuth, S. (2021). An Intralingual Parallel Corpus of Translations into German Easy Language (Geasy Corpus): What Sentence Alignments Can Tell Us About Translation Strategies in Intralingual Translation. In *New Perspectives on Corpus Translation Studies*, 281–298. Springer.
- Hauser, R., Vamvas, J., Ebling, S., & Volk, M. (2022). A Multilingual Simplified Language News Corpus. In *2nd Workshop on Tools and Resources for READING Difficulties (READI)*, 25.
- Heine, A. (2017). Deutsch als Fremd- und Zweitsprache—eine besondere Form Leichter Sprache? Überlegungen aus der Perspektive des Faches DaF/DaZ. *Leichte Sprache “im Spiegel theoretischer und angewandter Forschung*. Berlin: Frank & Timme, 401–414.
- Jablotschkin, S. & Zinsmeister, H. (2020). LeiKo: A Corpus of Easy-to-Read German.
- Jach, D. (2020). Korpus Einfaches Deutsch (KED). <https://daniel-jach.github.io/simple-german/simple-german.html> (last accessed: 2022-09-08).
- Kilian, J. (2017). „Leichte Sprache“, Bildungssprache und Wortschatz—Zur sprach- und fachdidaktischen Wertigkeit der Regelkonzepte für „leichte Wörter“. Eds. BETTINA BOCK, ULLA FIX, and DAISY LANGE. *“Leichte Sprache” im Spiegel theoretischer und angewandter Forschung*, 189–209.
- Klaper, D., Ebling, S., & Volk, M. (2013). Building a German/Simple German Parallel Corpus for Automatic Text Simplification.
- Lange, D. (2018). Comparing ‘Leichte Sprache’, ‘einfache Sprache’ and ‘Leicht Lesen’: A Corpus-Based Descriptive Approach. In Eds. SUSANNE J. JEKAT, and GARY MASSEY. *Barrier-free communication: methods and products: proceedings of the 1st Swiss conference on barrier-free communication*. Winterthur: ZHAW Digital Collection, 75–91.
- Lieske, C. & Siegel, M. (2014). Verstehen Leicht Gemacht. *technische kommunikation*, 1:44–49.
- Lindholm, C. & Vanhatalo, U. (2021). *Handbook of Easy Languages in Europe*. Frank & Timme.
- Maaß, C. (2019). Easy Language and Beyond: How to Maximize the Accessibility of Communication. Invited Plenary Speech at the Klaara 2019 Conference on Easy-to-Read Language Research (Helsinki, Finland. 19-20 September 2019).
- Maaß, C. (2020). *Easy Language—Plain Language—Easy Language Plus: Balancing comprehensibility and acceptability*. Frank & Timme.
- Maaß, C. & Garrido, S. H. (2020). Easy and Plain Language in Audiovisual Translation. *Easy language research: Text and user perspectives*, 2:131.
- Maaß, C. & Hansen-Schirra, S. (2022). Removing Barriers: Accessibility as the Primary Purpose and Main Goal of Translation. *Translation, Mediation and Accessibility for Linguistic Minorities*, 128:33.
- Maaß, C. & Rink, I. (2020). Scenarios for easy language translation: How to produce accessible content for users with diverse needs. *Easy Language Research: Text and User Perspectives*. Berlin: Frank & Timme, 41–56.
- Madina, M., Gonzalez-Dios, I., & Siegel, M. (2023). Easy-to-Read in Germany: a Survey on its Current State and Available Resources. In *To appear in the proceedings of the LCT’23 conference*.
- Mayol, M. C. & Salvador, E. (1999). *Materials de lectura-fàcil: Anàlisi, directrius internacionals i proposta per a elaborar aquests materials a Catalunya*. FUS, Grup de Fundacions.
- Mitkov, R. & Štajner, S. (2014). The fewer, the better? A Contrastive Study About ways to Simplify. In *Proceedings of the Workshop on Automatic Text Simplification-Methods and Applications in the Multilingual Society (ATS-MA 2014)*, 30–40.

- Mohtaj, S., Naderi, B., & Möller, S. (2022). Overview of the GermEval 2022 Shared Task on Text Complexity Assessment of German Text. In *Proceedings of the GermEval 2022 Workshop on Text Complexity Assessment of German Text*, 1–9.
- Naderi, B., Mohtaj, S., Ensikat, K., & Möller, S. (2019). Subjective Assessment of Text Complexity: A Dataset for German Ganguage. *arXiv preprint arXiv:1904.07733*.
- Nitzke, J., Hansen-Schirra, S., Habig, A.-K., & Gutermuth, S. (2022). Translating Subtitles into Easy Language: First Considerations and Empirical Investigations. *Translation, Mediation and Accessibility for Linguistic Minorities*, 128:127.
- Nomura, M., Skat, Nielsen, G., & Tronbacke, B. (2012). Directrices materiales de lectura fácil.
- Pottmann, D. M. (2019). „Leichte Sprache and Einfache Sprache”–German Plain Language and teaching DaF German as a Foreign Language. *Studia Linguistica*, 38:81–94.
- Quispesaravia, A., Perez, W., Cabezudo, M. S., & Alva-Manchego, F. (2016). Coh-Metrix-Esp: A complexity analysis tool for documents written in Spanish. In *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*, 4694–4698.
- Rios, A., Spring, N., Kew, T., Kostrzewa, M., Säuberli, A., Müller, M., & Ebling, S. (2021). A New Dataset and Efficient Baselines for Document-level Text Simplification in German. In *Proceedings of the Third Workshop on New Frontiers in Summarization*, 152–161, Online and in Dominican Republic. Association for Computational Linguistics.
- Saggion, H., Štajner, S., Bott, S., Mille, S., Rello, L., & Drndarevic, B. (2015). Making it simplext: Implementation and evaluation of a text simplification system for spanish. *ACM Transactions on Accessible Computing (TACCESS)*, 6(4):1–36.
- Säuberli, A., Ebling, S., & Volk, M. (2020). Benchmarking Data-driven Automatic Text Simplification for German. In *Proceedings of the 1st Workshop on Tools and Resources to Empower People with REAding Difficulties (READI)*, 41–48, Marseille, France. European Language Resources Association.
- Shardlow, M. & Alva-Manchego, F. (2022). Simple TICO-19: A Dataset for Joint Translation and Simplification of Covid-19 Texts. In *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference, Marseille, France, June. European Language Resources Association*.
- Siegel, M. & Lieske, C. (2015). Beitrag der Sprachtechnologie zur Barrierefreiheit: Unterstützung für Leichte Sprache. *Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation*, 8(1):40–78.
- Štajner, S., Saggion, H., & Ponzetto, S. P. (2019). Improving Lexical Coverage of Text Simplification Systems for Spanish. *Expert Systems with Applications*, 118:80–91.
- Steinmetz, I. & Harbusch, K. (2020). Enabling Fast and Correct Typing in ‘Leichte Sprache’ (Easy Language). In *Proceedings of the The Fourth Widening Natural Language Processing Workshop*, 64–67.
- Steinmetz, I. & Harbusch, K. (2022). A text-writing system for easy-to-read german evaluated with low-literate users with cognitive impairment. In *Proceedings of the First Workshop on Intelligent and Interactive Writing Assistants (In2Writing 2022)*, 27–38.
- Toborek, V., Busch, M., Boßert, M., Welke, P., & Bauckhage, C. (2022). A New Aligned Simple German Corpus. *arXiv preprint arXiv:2209.01106*.
- Torrijos, C. & Oquendo, S. (2021). ¡Hola! Soy Clara y mido la claridad de tu texto. *Archiletras científica: revista de investigación de lengua y letras*, (6):119–134.
- Ventosa Pérez, A. (2022). Servicio Web de Lectura Fácil: Calculador de Índices de Lecturabilidad.
- Xu, W., Callison-Burch, C., & Napoles, C. (2015). Problems in Current Text Simplification Research: New Data can Help. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, 3:283–297.

6 Eskerrak eta oharrak

Lan hau Melanie Siegel (Darmstadt University of Applied Sciences), eta Itziar Gonzalez Dios-en (Euskal Herriko Unibertsitatea) zuzendaritzapean egiten ari naizen doktorego tesi batean oinarritzen da.

Gasteizko guraso euskal hiztunen Familia Hizkuntza Politikak seme-alaben sozializazio eleaniztunerako

Anne Egaña Asensio

(UPV/EHU)

aegana031@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Haurrak eleaniztun sozializatzerakoan Gasteizko familia euskal hiztunetan gurasoek nolako Familia Hizkuntza Politikak egiten dituzten aztertzeke ikerketa bat proposatu nahi da lan honetan. Horretarako, Familiako Hizkuntza Politikei (FHP), hau da, gurasoen ideologia, estrategia zein praktika linguistikoei arreta berezia eskainiko zaie euskara, gaztelania eta ingelesari erreparatuz. Horrez gain, hizkuntza sozializazio prozesuetan seme-alaben agentzia aztertu nahi da; horretarako, haurren hizkuntza praktikak ere aztergai izango dira. Datu-bilketarako baliatuko diren ikerketa-tresnak hurrengoak izango dira: eztabaida-talde bat, banakako elkarrizketa erdi-gidatuak eta behaketa zuzen eta parte-hartzaileak. Bukarera, ildo bereko zenbait aurrekari kontuan hartuta aurreikuspen batzuk aurkeztuko dira.

Hitz gakoak: Gasteiz, euskara, hizkuntzen biziberritzea, Familiako Hizkuntza Politikak, Hizkuntza Sozializazioa, agentzia.

Abstract

This paper proposes a study on the Family Language Policies that parents in Basque-speaking families in Vitoria-Gasteiz carry out when socialising multilingual children. To this end, special attention will be paid to Family Language Policies, that is, to the ideologies, strategies and linguistic practices of parents, focusing on Basque, Spanish and English. In addition it is also intended to analyse the agency of sons and daughters in the processes of linguistic socialisation, for which children's linguistic practices will also be studied. Therefore, the research instruments to be used for data collection will be a focus group, semi-guided individual interviews and direct and participatory observations. At the end, some hypotheses will be presented, taking into account some previous work along the same lines.

Keywords: Vitoria-Gasteiz, Basque, Language Revitalisation, Family Language Policy, Language Socialisation, agency.

1. Sarrera eta motibazioa

Euskal Herrian, euskararen transmisioaren esparruan, Hernandezek (2015) esan bezala, gehiago egin da hizkuntza politikak proposatu, Familiako Hizkuntza Politikak (FHP) ikertu baino. Hori dela eta, modu xumean bada ere, lan honek Euskal Herriko hizkuntza sozializazio prozesuak hobeto ezagutzen laguntzea du helburu, Kasaresen (2014), Ikardoren (2017), Garcia-Ruiz et al.-en (prentsan) ikerketen ildoari jarraiki. Izan ere, Inkesta Soziolinguistikoak eta Mapa Soziolinguistikoak hizkuntza transmisioaren esparruan izan den bilakaeraren datu makro-soziolinguistikoak eskaintzen dituzte. Haatik, transmisioaren hainbat dimentsio ikertzeko, metodologia kualitatiboek (eztabaida-taldeak eta banakako elkarrizketa erdi-gidatuak, besteak beste) ikuspegi sakonago bat, hots, datuen atzean egon litezkeen arrazoiak aztertzeke parada eman diezagukete.

2. Arloko egoera

Familia bidezko hizkuntzaren transmisioa funtsezko esparrua da hizkuntza gutxituen biziberritze prozesuetan. Euskararen kasuan ere halaxe izan da, eta oraindik ere halaxe da. Alabaina, ikerketa soziolinguistikoei erreparatuz, azken hamarkadetan indartu den auzia dugu familiako hizkuntzen transmisioarena, hau da, familia ikerketa esparru gisa azken hamarkadetan sustatu da. Eta horrenbestez, ikerlan honetan, arreta berezia eskaini nahi diet hizkuntzen belaunaldiz belaunaldiko etena eta jarraipena ikertzeko bi ikuspunturi: Familiako Hizkuntza Politika eta Hizkuntza Sozializazioa. Izan ere, ikerketa egitasmoaren helburu nagusia Gasteizko testuinguruan guraso euskal hiztunez osaturiko familietan

seme-alabak euskaraz, gaztelaniaz eta ingelesez sozializatzeko dituzten ideologiak, praktikak eta estrategiak aztertzea izango da.

Hortaz, aurkeztuko den ikerlanaren abiapuntu eta jomuga Gasteizko testuingurua denez, aipaturiko testuinguru soziolinguistikoa kokatzen lagungarriak izango diren hizkuntza gaitasunari, lehen hizkuntzari eta hizkuntzaren erabilerari buruzko datuak bilduko ditut jarraian. Hizkuntza gaitasunari dagokionez, oro har, 80ko hamarkadatik aurrera EAEn jazo den euskararen gaitasunaren gorakada ezin ukatuzkoa da, euskaraz dakitenen kopurua nabarmen hazi delako, bereziki, umeen eta gazteen artean (Goikoetxea, 2016: 17). Alabaina, oraindik ere, erronkarik handiena erabilerarena dugu. Gasteizko testuinguruan zentratuz, Eustaten (2022) azken datuen arabera, Gasteizen % 29,8 dira euskaldunak eta 2011rekiko euskaldunen proportzioaren hazkundea % 7,4 puntukoa izan da.

Lehen hizkuntzari heltzeko, VI. Mapa Soziolinguistikoa (Hizkuntza Politika Saila, 2020) bilduriko datuak hartuko dira oinarritzat, zeinak bost urtetik gorako biztanleak kontuan hartzen dituen. Hortaz, Gasteizko testuingurua berrartuz, hona hemen etxean jasotako hizkuntzen inguruko datuak: % 3,6k euskara soilik, euskara gaztelaniarekin batera % 3,5k eta gaztelania soilik % 86,9k jaso du etxean. Gainera, etxean euskara edo gaztelania ez, baizik eta beste hizkuntza bat jaso dutenak gero eta gehiago dira hiru hiriburuetan: esaterako, % 5,9 Gasteizen.

Horrez gain, hizkuntzen erabilerari dagokionez, bai etxeko bai kaleko testuinguruan jarriko da arreta. Etxe barneko hizkuntza erabileran sakontzeko VI. Mapa Soziolinguistikoko (Hizkuntza Politika Saila, 2020) datuak baliatuko dira. Gasteiz bosgarren multzoan, hots, etxean euskara soilik jaso dutenen ehunekoa % 7 baino txikiagoa den eta etxean euskara erabiltzen dutenen ehunekoa % 5 baino txikiagoa den multzoaren baitan sailkatzen da Bilborekin, Bilbo Handiko udalerriekin, Arabako Errioxako eta Mendialdeko udalerriekin batera, besteak beste. Kale-erabilerari dagokionez, ordea, Kale-neurketaren (Soziolinguistika Klusterra, 2022) emaitza zehatzei heldu baino lehen, joera orokor batzuk aipatuko dira. Izan ere, euskaldun gutxiagoko eremuetan euskararen erabilerak, oro har, gora egin du. Are gehiago, joera orokorra izan da hurrengo ere: euskararen erabilera gaztetu egin da eta emakumezkoek gehiago erabiltzen dute adin-talde guztietan, adinekoen artean izan ezik. Are gehiago, ikerlan honen jomuga den Gasteizi erreparaturik, 1993tik goranzko joera izan du euskararen kale-erabilerak eta 2021ean ehunekorik altuena lortu da, hots, % 4,1. Eta beraz, hiriburuen artean, bigarren postuan kokatzen da Gasteiz, Donostiaren atzetik. Aipaturiko datuen argitan, Gasteiz ikerketarako testuinguru interesgarria izan daitekeelakoan hautatu da.

Behin testuinguru soziolinguistikoa aurkeztuta, Familiako Hizkuntza Politikez zein hizkuntza sozializazioaz mintzatu baino lehen, hizkuntzen biziberritze prozesuez zenbait oinarritzko ideia bilduko ditut. Hizkuntza gutxitu baten biziberritzea aipatzen dugunean, aintzat hartu beharra dago norbanakoen erabakia izateaz gain edo horren alde jarduteak onura pertsonalaz harago, familiaren, harreman sare zabalagoen edota komunitatearen onura ere izan dezakeela jomuga (Grenoble, 2021: 9). Hau da, izaera kolektiboa izan dezakeen prozesua dela. Gainera, hizkuntza biziberritze prozesuaren baitan, tartean anitz motibazio dagoen arren, badago zeresana identitateari ematen zaion garrantziaz, “One of the core motivations for revitalization is to claim, or reclaim, identity. This is a consideration that drives many revitalization efforts” (Grenoble, 2021: 11). Horren ildotik, euskararen egoeraz arduratzen direnen artean arrazoi ideologikoak argudio sendo bat izango dira euskara modu aktiboan erabiltzen hasteko (Amorrortu et al., 2017: 15).

Hortaz, hizkuntzen biziberritze prozesua esparru askotan jokatzeko den arren, familiaren esparrua zein haurrak sozializatzen diren testuinguruak garrantzitsuak izan dira. Horren berri ematen du Cirizak (2018: 1) bere lanean nabarmenduaz, euskararen kasuan, biziberritzean murgiltze ereduak arrakasta izan duen arren, familiaren parte-hartzea eta komunitatearen beste talde-sozializazio praktika batzuk funtsezkoak direla oraindik euskal hiztunen belaunaldi berriak suspertzeko.

Jarraian, belaunaldiz belaunaldiko transmisioak hizkuntzen biziberritzean daukan garrantzia teorizatu duten bi autoreren ekarpenak aipatuko ditut, hain zuzen ere, Txepetxenak eta Fishmanenak. Dena den, familiaren garrantziari lotuko gatzazkio euren ekarpenen berri emateko. Batetik, Txepetxen ekarpen garrantzitsuenetako bat, Manterolak eta Berasategik (2011) nabarmendu bezala, *Un futuro para nuestro pasado* (1987) lanean agertzen dena, hau da, hizkuntza baten zazpi funtzio nagusiak gauzatzen diren oinarritzko espazioak irudikatzea izan zen. Horien artean, familia-funtzioa topa daiteke, zeina oso garrantzitsua den Txepetxen ikuspegitik; izan ere, hizkuntza gutxitu bat familian transmititzeak eta erabiltzeak aukera ematen du hizkuntza hori ama-hizkuntza modura gara dezaten hurrek. Honek, aldi berean, bide eman dezake hizkuntza horrek gainerako funtzioak bete ditzan (Manterola eta Berasategi, 2011: 58). Fishmanen kasuan ere, familiaren esparruari garrantzia esleitzen zaio. Hain zuzen ere,

“Fishmanen hizkuntza indarberritzeari buruzko teoriak oinarri bat du: hizkuntza bati eustearen zutabe nagusia belaunaldi arteko transmisioa da” (Zarraga eta beste, 2010: 269).

Aurreko lerroetan aipaturikoaren ildotik, argitu nahi dut erakundeetako askotariko kanpainen bidez familian eragitea aski ohikoa izan dela; alegia, ez dela soilik azken hamarkadetako kontu bat. Izan ere, azken hamarkadetan indartu dena familia ikerketa esparru gisa izan da. Hain zuzen ere, euskararen kasuan, topa daitezke familian hizkuntzaren belaunaldiz belaunaldiko jarraipena sustatzeko kanpaina ugari (Hernandez, 2015: 51). Halako kanpainen baitan, hainbat eta hainbat egitasmo antolatzen dira familian eragiteko. Hortaz, horrek dakar, “famiaren eragile profila zehazten dela, ordura arte eskolak izandako protagonismoari elementu/agente berri bat gehituz” (Hernandez, 2015: 51).

Zerk esleitzen dio hainbesteko garrantzia familiaren esparruari? Zergatik familia eragile? Familia gune edo esparruari garrantzia esleitzen zaio bertan finkatzen delako haurren hizkuntz sozializazioa zein, oro har, euren hizkuntz ingurumenaren kudeaketa ere (Hernandez, 2015: 57). Eta horrekin, beste testuinguru batzuetan aplikatzen ari den eta eraginkorra suertatzen ari den termino bat aipatu beharrean gaude, hau da, Familiako Hizkuntza Politika (FHP). FHP familiako kide helduek haurrek etxean hizkuntzak ikasteari eta erabiltzeari buruz hartzen dituzten erabaki esplizitu eta implizituetan zentratzen da (Curd-Christiansen, 2018). Edonola ere, hizkuntza politikak hiru osagai nagusi barne hartzen ditu: a) hizkuntza-praktikak, hau da, hiztunek egiten dituzten hizkuntza erabilerak; b) hizkuntza-sinesmenak edo ideologia, hots, hizkuntzari eta haren erabilerari buruzko uste eta ideologiekin lotutakoa; c) hizkuntza kudeaketa, hau da, hizkuntza praktiketan eragiteko berariazko edozein ahalegin (Spolsky, 2004: 5). Hori horrela izanik ere, egia da bai, familiaren baitan bereizketa hori zenbaitetan ez dela hain erraza izaten. Nandik (2018) argudiatuarekin bat eginez, familia barnean edota etxeko testuinguruan hizkuntza kudeaketa eta praktikaren arteko muga lausoa da; gurasoen euren hizkuntza praktikak edo erabilerak haurren hizkuntza hautuetan eragiteko estrategiak izan daitezkeelako. Alabaina, familia baten hizkuntza-kudeaketa oso baldintzatuta dago etxeko hizkuntza-ingurunearekin, familiako kideek elebitasun sozialari buruz duten ezagutzarekin eta familiaren baldintza sozio-ekonomikoekin, besteak beste (Nandi, 2018).

Jada aipatu denez, beste hurbilketa teoriko bat ere badago hizkuntzen belaunaldiz belaunaldiko transmisioa ikertzeko, hots, hizkuntza sozializazioa. Kasaresen (2017: 29) arabera, “sozializazioa —handi-handika harturik— haurrari edo heldu hasiberriari komunitate jakin baten gizarte-bizitzan eraginkortasunez eta egoki parte hartzeko beharrezkoak diren ezagutzak, joerak eta jarduerak eskuratzea ahalbidetzen dion prozesua da”. Era berean, Ochs eta Schieffelin (2011) esanetan, hizkuntza bitarteko garrantzitsua da haurren ezagutza zein sentsibilitate sozial eta kulturala garatzeko. Are gehiago, nabarmentzen dute jaiotzetik egoera sozialetan murgildurik dauden gizakiak, eduki soziokulturalaz gainezka dauden seinale linguistikoetara egokituko direla.

Hizkuntza sozializazioaren bitartez, hainbat testuinguru sozial esanguratsu ezagutzen, negoziatzen eta ko-erakitzen ikasiko dute, gerora, horri esker, beste hiztun batzuekin harremanetan jarriko dira geroz eta testuinguru gehiagotan eta gizarte-horizonteak zabalduko zaizkie, rol eta estatus berriak bereganatuz joango direlarik (Garrett & Baquedano-López, 2002: 342). Nolanahi ere den, biziki kritikatu izan da maiz sozializazioari esleitu zaion noranzko bakarra. Hain zuzen ere, uste aski zabaldua izan delako helduek haurrak sozializatzen dituztela edota prozesu horren baitan haiek direla eragile aktiboak, eta ez, ordea, kontrara. Horrenbestez, horrek dakar haurrak jasotzaile pasibotzat jotzea. Aitzitik, Kasaresek (2017: 37) defendatzen duenez, “haurrak subjektu aktiboak izan dira hala euskara galtzeko nola berreskuratzeko prozesuetan [...] hau da, etxeko hizkuntza aldarazi dutenak ez dira beti gurasoak izan”.

Ildo honetan, hizkuntza sozializazioaz ari garelarik, ezinbestekoa izango da agentziaren kontzeptua ekartzea. Ahearn-en (1999: 12) arabera, adituen artean, *agentzia* gizakiak jardunean eragiteko duen ahalmenaz mintzatzeko baliatzen da. Halaber, funtsezkoa izango da norbanakoen analisisetan topa daitezkeen aurreiritziak, nahiak eta intenzionalitatea identifikatzea eta horiek aintzat hartzea (Ahern, 1999: 14). Beraz, agentziaren kontzeptu hori familien esparrura ekarrita, ezin pentsa daiteke gurasoen agentzian soilik, haurren agentzia ere kontuan hartu beharko dugu. Eta horrenbestez, seme-alabek gurasoengan izan dezaketen eragin horretan sakondu ahal izateko, hurrengo lerroetan Kasaresek (2014) bildutakoaren berri emango da. Izan ere, etxe askotan euskara haurren bidez sartu da eta horrek maiz eragina du euskara ongi ez zekiten gurasoengan; izan ere, haurrei esker zeozer ikasteko parada izan dutelako edota seme-alabak ikastolan hastearen eraginez, gurasoek euskara klasetara apuntatzea erabaki dutelako. Areago, seme-alabek gurasoen arteko euskarazko ohitura finkatzen ere lagundu izan dute sarri.

FHPn zein hizkuntza sozializazioan ikuspegi eleaniztuna kontuan hartu beharreko aldagai gisa baliatuko dut. Egiazki, FHPn zein hizkuntza sozializazioan inplikaturik dauden hizkuntza guztiak kontuan hartzea ezinbestekoa izango baita. Beraz, euskara eta gaztelaniaz gain, proiektu honetan ingelese ere kontuan hartzea erabaki dut. Izan ere, ikuspegi eleaniztuna hezkuntzari buruzko ikerketan oso emankorra izan da eta oraindik ere bada. Horren adibide ditugu Cenozen lanak: “Basque schools have moved from bilingualism to multilingualism in the last years because of the importance of English, the study of French as a fourth language and the arrival of students who speak other languages” (Cenoz, 2009: 27). Era berean, hizkuntza gutxituen FHPen ikerketetan ere, ikuspegi eleaniztuna eranstean garrantzia nabarmentzen da, “parental language beliefs and choices become even more complex if we take into account the presence of English in the Basque educational system and in society in general” (Garcia-Ruiz et al., prentsan). Dena den, proiektu honetan ikuspegi eleaniztuna euskara, gaztelania eta ingelesera mugatuko da. Alde horretatik, lanaren helburuetatik kanpo geratzen dira hiru hizkuntza horiez gain Gasteizen presente dauden beste hizkuntza asko (ikus, adibidez, Garaio 2022).

3. Ikerketaren muina

3.1. Helburuak

Ikerlan honen helburu nagusia Gasteizko familia euskal hiztunetako seme-alaben hizkuntza sozializazioa aztertzea da, arreta euskarari, gaztelanari eta ingelesean jarrita. Izan ere, azken hamarkadetan aldaketa sakoneko testuinguru batean bizi garenez, bai familiaren nukleoari bai gizarteari dagokionez, garrantzitsua izango da seme-alabak euskaraz hazteko ideologiak soilik ez, baizik eta ikuspegi eleaniztuna gehituta, gaztelania eta ingelese ere kontuan hartzea. Horretarako, Familiako Hizkuntza Politikei (FHP), hau da, gurasoen ideologia, estrategia eta praktika linguistikoei arreta berezia eskainiko diet. Horrekin batera, hizkuntza sozializazio prozesuetan seme-alaben agentzia aztertu nahi dudanez, haurren hizkuntza praktikak ere aztertuko ditut. Nolanahi ere, aipaturiko helburuez gain, ikerlan honen bitartez, segida eman nahi diet azken urteetan eginiko zenbait ikerketari. Alegia, hizkuntza sozializazio prozesuak hobeto ezagutzea ahalbidetu duten Kasares (2014), Ikardo (2017), Garcia-Ruiz et al. (prentsan) autoreek egindako lanen ildoari.

Lehen hurbilketa bat egiteko lagungarriak izango diren ikerketa-tresnak baliatuko ditut, hots, eztabaida-talde bat, bi elkarriketa erdi-gidatu eta bi familiaren behaketa zuzen eta parte-hartzaileak. Edonola ere, aintzat hartu beharra dago lehenengo pausoa baino ez dela, etorkizunean ikerketa zabalago baten parte izango dena.

3.2. Parte-hartzaileak

Gaur egungo Gasteizko testuinguruan kokatuz, bertako 6 guraso euskal hiztun izango dira parte-hartzaileak. Hortaz, sei familia euskal hiztun eta bakoitzeko guraso/parte-hartzaile bana hautatuko da. Are gehiago, guraso horien seme-alabak eskola publiko batean eta D ereduan eskolatutakoak izango dira, zehazki, lehen-hezkuntzakoak (8-10 urte dituztenak). Esan bezala, proposamen hau lehenengo hurbilketa bat baino ez da. Hori dela eta, mugak ezarri behar izan ditut eta bestelako profilak dituzten gurasoak zein beste hainbat aldagai alde batera utzi.

3.3. Metodologia

Ikerlana ikerketa kualitatiboaren esparruan sailkatu beharrekoa da; izan ere, datu-bilketarako tresna gisa hurrengo teknikak baliatuko ditut: eztabaida-talde bat, bi elkarriketa erdi-gidatu eta bi familiaren behaketa zuzen eta parte-hartzaileak. Eta horrenbestez, jarraian, aipaturiko tresnei banan-banan erreparatuko diet.

Batetik, eztabaida-taldean potentzialtasuna ikertzaileak proposatutako gaien inguruan eraikitako eztabaidak datu aberasgarri zein kalitatezkoak biltzeko eskaintzen duten paradan datza (Ortega et al., 2016: 22). Gainera, ikertzaileak proposaturiko gaiak ez ezik, parte-hartzaileen lankidetzaren bitartez aurreikusi gabeko gaiak ere ager litezke. Hori bakarrik ez, Nandik (2018) ere eztabaida-taldean eraginkortasuna defendatzen du gai zehatzagoen inguruan ikuspegi sakonagoa eskain diezaguketelakoan, hala nola familia barruan gizartearen nagusi diren politiketatik aldentzen diren hizkuntza politikak ezartzeko aukera.

Gasteizen bizi diren eta euren seme-alabak (8-10 urtekoak) eskola publiko batean eta D ereduan eskolatu dituzten sei guraso euskal hiztunek osatutako eztabaida-talde bat aurreikusten dut. Eztabaida-taldearen iraupena parte-hartzaileen interes zein inplikazio mailaren arabera izango da, neurri handi batean behintzat. Hala eta guztiz ere, saioaren irekiera eta itxiera barne, gutxi gorabehera ordubeteko iraupena izatea espero dut. Eztabaida-taldea bideratzeko, gidoi bat baliatuko dut oinarri gisa, zeinetan

ideologiek, estrategiek, praktikekin eta haurren agentziarekin loturiko eztabaidagaiak bilduko diren. Hona hemen gidioan bertan txertatuko diren eztabaidagaien adibide batzuk: 1) Gaur egun, eleaniztasunaren presentzia ukaezina da: zer deritzozue zuen seme-alaben eleaniztasunari? Zer balio ematen diozue hizkuntza bakoitzari? 2) Zailtasunak izan dituzue etxean euskararen erabilera finkatzeko?

3) Parteka zenezakete gainerakoekin erabilera hori sustatzeko gauzatutako estrategien bat? 4) Zer iruditzen zaizue eskolaz kanpo seme-alabek ingelesa ikastea akademiaren batean? Eta zer iruditzen zaizue seme-alabek daukaten euskarazko aisialdi eskaintza?

Bestetik, elkarrizketa erdi-gidatuei dagokienez, eztabaida-taldeen azterketatik abiatuta, horren analisisan garrantzitsutzat jo diren auzi jakin batzuetan sakontzeko erabiliko dira (Ortega et al., 2016: 23). Hau da, Ortega eta besteren (2016: 21) ereduari jarraiki, oinarriko datu iturria eztabaida-taldeek osatuko dute eta elkarrizketa erdi-gidatuek lagungarri gisa jokatu dute. Hortaz, bi elkarrizketa erdi-gidatu gauzatzea aurreikusten dut, zehazki, eztabaida-taldean parte hartu duten bi gurasori. Elkarrizketa pertsonalen iraupena 30 eta 45 minutu artekoa izatea aurreikusten dut. Kasu honetan ere, gidoi bat baliatuko da oinarri gisa, zeinetan ideologiek, estrategiek, praktikekin eta haurren agentziarekin loturiko galderak bilduko diren. Esate baterako: Seme-alabak edukitzeko erabakia hartu zenutenean, zein hizkuntza transmititu nahi zenituzten? Zergatik?; Zer ekimen edo estrategia garatu dituzue zuen seme-alabak etxetik kanpo euskara erabiltzeko espazioak izan ditzan?; Zer hizkuntza erabiltzen dituzte zuen seme-alabek egunerokoan? Horri erantzuteko kontuan hartu eskola, etxeko testuingurua eta familia, besteak beste.

Aipatu direnez gain, Kasaresek (2014) baliaturiko behaketa zuzena eta parte-hartzailea ere erabiliko dut "gizakien bat-bateko mintza-jardunari inolako manipulaziorik gabe, era sistematiko eta kontrolatua begiratzeko" (Kasares, 2014: 113). Hortaz, Kasaresek (2014: 236) bere aldetik, Iruñeko zein Irurritako behaketak, nagusiki, esparru publikoan gauzatu zituen, hau da, nahiz eta eskolaren eremua garrantzitsua izan bertan gertatzen den elkarrekintza zein harreman sarri eta ugariengatik ez zituen behaketak ikasgela barruan egin. Ikerlan honetan ere, eztabaida-taldea eta elkarrizketa erdi-gidatuak egin ostean, behaketa zuzenaren eta parte-hartzailearen teknika etnografikoa erabiliko dut. Etnografiak antropologian du jatorria eta horrek dakar ikerketa etnografikoa frogak ezagutzeko, biltzeko eta ebaluatzeko eredu antropologikoetan oinarritzen dela (McCarty, 2015: 81). Kasu honetan, behaketak ahalbidetu lezake gurasoek eztabaida-taldean zein banakako elkarrizketa erdi-gidatuetan kontatutako esperientziak eta egoerak hobeto ulertzea. Horrez gain, behaketen kopurua eta iraupena finkatzea zail samarra da oraindik; izan ere, aurretik eginiko analisiaren arabera alda liteke. Dena den, bi familiaren behaketa gauzatzea aurreikusten dut bi testuinguru espezifikoetan: parkeko egoerak eta eskolako irteerak. Bi kasuetan, hasiera batean behintzat, lan honetarako interesgarriak diren hainbat interakzio mota gertatzen diren egoerak baitira haurren arteko, gurasoen arteko zein haur eta gurasoen arteko interakzioak behatzeko. Gainera, haurren agentziaren inguruko informazioa ere lor nezake behaketen bitartez.

4. Aurreikusitako ondorioak

Ikerketaren fase honetan atera daitezkeen ondorioei dagokionez, hizkuntza gutxituen transmisiorako eta sozializatorako Familiako Hizkuntza Politika jorratu duten aurrekari batzuk ardatz gisa baliatuko ditut zenbait aurreikuspen eraikitzeko; betiere, aurretik aipaturiko hizkuntza politiken hiru osagaietan zentratuz, hau da, ideologiak, praktikak eta estrategiak. Garcia-Ruiz et al.-en (prentsan) lanean, zeina gaztelania nagusi den testuinguru batean kokatzen den, erakutsi da ingelesa L3 gisa modu goiztiarrean jaso duten seme-alaben gurasoen artean positiboki interpretatzen dela euren seme-alaben eleaniztasuna, nahiz eta FHPn inplikaturik dauden hizkuntzei balio aski bestelakoak ezarri. Izan ere, aipaturiko hiru hizkuntzen artean, lotura eta balio emozionalari dagokienez, alde nabarmenak egon daitezke. Hortaz, Garcia-Ruiz et al. (prentsan) laneko emaitzei jarraiki, aurreikus daiteke: euskarari balio identitario sendoa esleituko diotela, ingelesa komunikazio internazionalerako hizkuntza gisa ikusiko dutela eta gaztelaniari ez diotela arreta berezirik eskainiko, euren testuinguru soziolinguistikokoan gaztelaniaren ikaskuntza bermatuta dagoelako bere egoera hegemonikoagatik.

Horrez gain, estrategiei helduz, Escandonen (2016) lanean, gurasoen artean euskararen belaunaldiz belaunaldiko transmisioak zein euskaraz sozializatzeko duten garrantziaz jabetzeko egitasmoa garatzen da. Parte-hartzaileak Gasteizko testuinguruan 0 eta 6 urte bitarteko seme-alabak dituzten gurasoak dira. Hurrengo estrategien berri jaso daiteke: Gasteizko testuinguru soziolinguistikoko erdaldunak eraginda, aisialdia, sare sozialak eratzea eta, batez ere, euskara ahal den guztietan egitea euskararen erabilera bermatzeko. Hortaz, hipotesia izango da, gurasoen partetik antzeko estrategiek topo egitea, euren errealitatearen parte den gaztelaniaren presentziari aurre egiteko asmoz.

Erabilerari dagokionez, aurreikuspena da gurasoek seme-alabei euskaraz egingo dietela Kasaresen (2014) eta Escandonen (2016) lanen emaitzek erakusten duten legez. Hau da, familiako kideen arteko elkarrekintzetan euskara nagusituko dela aurreikusten den arren, txandakatze handiko hizkuntza-praktikak identifikatzea espero da, hala nola, solaskidearen araberrako txandakatzea, haur eta gurasoengan familiako testuingurutik kanpo etab. Horrekin batera, mundu digitalean gaztelania eta ingelesa euskararen gainetik gailenduko direla espero daiteke.

5. Etorkizunerako planteatutako norabidea

Aurretik ere aipatu den gisan, ikerketa proposamen hau lehenengo hurbilketa bat baino ez da, hurrengo hilabeteetan helduko baitzaio bertan proposaturiko datu-bilketari. Izan ere, lehendabizi, eztabaida-taldea antolatu eta egingo da; horren ostean, transkribatu, kodetu eta aztertu ahal izateko. Jarraian, eztabaida-taldearen bitartez identifikaturiko zenbait gakoren laguntzaz, bi banakako elkarrizketa erdi-gidatu antolatu eta egingo dira. Gero, horiek ere, transkribatzeko, kodetzeko eta aztertzeke. Azkenik, eztabaida-taldearen zein bi elkarrizketa erdi-gidatuaren analisia egin ondoren, bi familiaren behaketa zuzen eta parte-hartzaileei ekingo zaie, aurretik analisisian agertutakoak baieztatzeko edota ezeztatzeko; alegia, aurreko bi ikerketa-tresnen osagarri gisa.

6. Erreferentziak

- Ahern, L. M. (1999). Agency. *Journal of Linguistic Anthropology*, 9, 12-15.
- Amorrortu, E.; Ortega, A. & Goirigolzarri, J. (2017). Euskararen hiztun aktibo bihurtzeko gakoak. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 104, 11-49.
- Cenoz, J. (2009). Achievements and challenges in bilingual and multilingual education in the basque country. *Aila Review*, 21(1), 13-30.
- Ciriza, M. (2018). Bringing parents together an innovative approach for parental involvement in an immersion school in the Basque Autonomous Community. *Journal of multilingual and multicultural development*, 40, 50-63.
- Curdt-Christiansen, X. L. (2018). Family Language Policy. In J. Tollefson, & M. Perez-Milans (arg.), *The Oxford handbook of language policy and planning*. 420-441. Oxford University Press.
- Escandon, A. (2016). Vitoria-Gasteizko gurasoekin euskararen transmisioaz eginiko ikerketa kualitatiboaren ondorio txostena. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 98, 128-144.
- Eustat (2022). *Euskal AEn bizi diren pertsonen % 62,4k euskararen ezagutzaren bat zuen 2021ean*. [[ESTADÍSTICA DE POBLACIÓN Y VIVIENDAS 2016. Tres de cada cinco personas que residen en la C.A. de Euskadi tienen algún conocimiento de euskera en 2016 \(eustat.eus\)](#)]
- Garaio, B. (2022). *Euskara eleaniztasunean irakasten duten eskolak aztergai: D ereduko gasteizko bi eskolaren indarguneak identifikatzen*. UPV/EHU.
- Garcia-Ruiz, M.; Manterola, I. eta Ortega, A. (prentsan). Parental Ideologies in Multilingual Family Language Policies in the Basque Autonomous Community. In A. Nandi & A. Zabrodskaia (arg.), *Proposal for a special issue of Sociolinguistic Studies, Family as a language policy regime: Agency, practices and negotiation*. Equinox Publishing.
- Garrett, P.B. & Baquedano-Lopez, P. (2002). Language socialization: Reproduction and Continuity, Transformation and Change. *Annual Review of Anthropology*, 31, 339-361.
- Grenoble, A. (2021). Why revitalize?. In J. Olko & J. Sallabank (arg.), *Revitalizing Endangered Languages: a practical guide*. 9-23. Cambridge University Press.
- Goikoetxea, G. (2016). *Euskara irabazteko bidean*. Donostia: Elkar.
- Hernandez, J.M. (2015). Familia hizkuntza-politika: transmisioa ulertzeko eredu berri baten bila. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 94, 47-62.
- Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza (2020). *VI. Mapa Soziolinguistikoa 2016*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

- Ikardo, U. (2017). Ikastoletako guraso erdaldunak eta euskararen jarraipena Lapurdiko kostaldean. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 105, 11-45.
- Kasares, P. (2014). *Euskaldun hazi Nafarroan: euskararen belaunez belauneko jarraipena eta hizkuntza sozializazioa familia euskaldunetan*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Kasares, P. (2017). Euskararen transmisioa: berrikuspina hizkuntza-sozializazioaren paradigmatic. In J. Goirigolzarri; X. Landabidea & I. Manterola (arg.), *Euskararen biziberritzea*. 27-51. Bilbo: UEU.
- Manterola, I. & Berastegi, N. (2011). *Hizkuntza gutxituen erronkak*. Bilbo: UEU.
- McCarty, T. L. (2015). Ethnography in Language Planning and Policy Research. In F.M. Hult & D.C. Johnson (arg.), *Research Methods in Language Policy and Planning*. 81-93. Wiley-Blackwell.
- Nandi, A. (2018). Parents as stakeholders: Language management in urban Galician homes. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, 37(2), 201-223.
- Ochs, E. & Schieffelin, B.B. (2011). The Theory of Language Socialization. In A. Duranti; E. Ochs & B.B. Schieffelin (arg.), *The Handbook of Language Socialization*. 1-11. Blackwell Publishing.
- Ortega, A.; Amorrortu, E.; Goirigolzarri, J. eta Urla, J. (2016). *Euskal hiztun berriak: esperientziak, jarrerak eta identitateak*. Bilbo: Deustoko Unibertsitatea.
- Soziolinguistika Klusterra (2022). *Hizkuntzen-erabileraren kale-neurketa*. Euskal Herria, 2021.
- Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zarraga, A.; Coyos, J.P.; Hernandez, J.M.; Joly, L.; Larrea, I.; Martinez, L.V.; Uranga, B. & Bilbao, P. (2010). *Soziolinguistika Eskuliburua*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan honetan egindako ikerketa proposamena, Ibon Manterolaren zuzendaritzapean garatzen ari naizen Master Amaierako Lanean oinarritzen da. Era berean, argitu nahiko nuke lan hau Eusko Jaurlaritzaren Ikasiker Lankidetzak Beka (2022-2023) bati esker ere garatzen ari dela. Ezin eskertu gabe utzi, Ibon Manterolari bere laguntza eta aholkuak. Horrez gain, eskerrik asko ELEBILAB ikerketataldeari ere bere partetik jasotako laguntzazatik.

Joseba Sarrionandiaren molde zarratuak

Ane Arandia Morgaetxebarria

Euskal Herriko Unibertsitatea
ane.arandia@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honetan Sarrionandiaren poesia molde zarratuek betetzen duten funtzioa aztertuko da. Molde horiek hainbat generotako lanetan barreiatuta daude, eta horiei buruzko aipamen edo iruzkin laburrak egin diren arren, ez dago horiek sistematikoki aztertzeko saiakerarik. Kritikak iurretarraren kulturalismoaren aztarnatzat seinalatu izan du; halere, maiz, harreman intertestualak seinalatzera mugatu izan dira, batez ere. Hori horrela, tradizio kultua zertarako erabiltzen duen ikertu nahi da. Kontuan harturik, molde zarratuak egileak eraikitzen dituen zubi kulturalisten artean baliabide bat gehiago direla.

Hitz gakoak: Euskal literatura garaikidea, molde zarratuak, atsotitzak, epigramak, Sarrionandia

Abstract

This article will analyse the role of Joseba Sarrionandia's closed moulds. Although these moulds, which are scattered across various genres, have been briefly mentioned or reviewed, there is a wider absence of systematic analyses of this work. Critics have pointed to the culturalism of the Basque poet; but have often been limited to pointing out intertextual relationships. Therefore, the aim of this article is to investigate this author's use of cultured tradition, whilst placing special considerations to his use of closed moulds as an additional resource for creating culturalist bridges.

Keywords: Contemporary Basque literature, closed moulds, proverbs, epigrams, Sarrionandia

1. Sarrera eta motibazioa

Artikulu honen helburu nagusia Sarrionandiaren poesia-lanetan molde zarratuek¹, hala kultuek nola herrikoiek duten presentzia agerraraztea eta azterzea da. Molde zarratu izendatuko ditugu formagatik (ahapaldi, arau metriko eta abar) ezaugarritzen diren sorkariak (sonetoa, epigrama eta abar) edo gaiagatik edo enuntziario moduagatik (epika) bereizten direnak. Horrelakoak darabiltza iurretarrak, eta zenbaitetan euskal tradizioko molde itxiak erabili dituen arren (bertsoa, koplak, marijesiak eta abar), tradizio kultuarekin lotutakoez soilik arituko gara lan honetan.

Mintzagai dugun idazlearen kasuan, argitaratutako lehen liburutik, *Izuen Gordeleketan Barrena* lanetik, lotu izan da idazle iurretarra kulturalismoarekin. Egileak berak ere lehen liburuaren hitzaurrean aitortu zuen: “literatura oro literaturaren literatura da, hots, literatura berari buruzkoa, eta poema orok aurreko poemagintzan du erroa, eta nirea ere erreferentzia literarioz beterik dago” (Sarrionandia, 1981: 6). Era berean, kritikariek ere kulturalismoarekin lotu izan dute aho batez (ikus Kortazar (2000: 357), Azkorbebeitia (1998: 92) edota Izagirre (2002)).

Ezin ditzakegu Sarrionandiaren poesiaren muinean dauden erreferentzia guztiak (idazle nahiz korrante literarioak) lan honetan aipatu, baina, bere laburrean, poesia molde kultu zarratuak noiz eta zertarako erabiltzen dituen aztertu nahiko genuke. Bestela esanda, noiz, nola eta zertarako erabiltzen duen tradizio kultua. Kontuan izanda, hala ere, eragin kulturalistak ez direla molde horietara mugatzen, eta oso bestelako bitartekoekin batera baliabide bat gehiago direla. Hortaz, idazle euskaldun-kubatarraren lanetan barreiatuak aurki daitezke epigramak, atsotitzak edota sonetoa bezain molde klasikoei jarraituz ondutako testuak dira gure aztergaia. Horietaz aipamen laburrak han eta hemen egin

¹ Izendapena Luis Alberto de Cuencaren aipu honetatik hartu dugu: “Hace unos quince años y guiado por lecturas helenísticas (la *Antología Palatina*) y provenzales (la lírica trovadoresca) abandoné una poesía de estructuras abiertas y empecé a escribir otra de estructuras cerradas” (De Cuenca, 1999: 395). Horren barruan sartzen ditu, esaterako, epigramak.

diren arren, interesgarria da horiek batera aztertzea, eta idazlearen sorkuntza prozesuaren muinean zernolako eragina duten agerraraztea.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Idazle bizkaitarrak ukaezinezko garrantzia du euskal letretan eta horren erakusgarri dira iurretarraren obrako zenbait alor aztertzen dituzten ikerketa lanak. Beste askoren artean aipagarriak dira Azkorbebeitia (1998), Jaka (2011), Rodriguez (2013) edota Ayerbe (2016).

Kritikak aho batez lotu izan du poeta bizkaitarra eta kulturalismoa. Izan ere, iurretarraren obra poetikoaren irakurleak erreferentzia asko eta askotarikoak aurkituko ditu. Hainbeste dira, eta hainbesteko garrantzia dute testua ulertzeko orduan, non testuartekotasunari etekin berezia ateratzen dion autore kulturalistatzat jo dezakegun. Era berean, kulturalismoaz egiten duen erabilerak berak, eta kulturalismoaren ondoriozko beste baliabide batzuk postmodernitatearekin identifikatzen dugun hausnarketa metaliterarioarekin hertsiki lotuta daude. Hitz batean esanik, literaturari buruzko hausnarketa egilearen ibilbide osoan sumatzen den ideia poetikoa da, hainbestearino non bere poetikaren oinarrian dagoela esan daitekeen.

Hainbat egile eta tradizioekin lotu izan da egilearen sorkuntza-lana, eta erreferentzien zerrenda amaiezina da. Euskal tradizioa eta mundu zabalekoa uztartu ditu, hainbat lanek dute eragina Iurretakoaren sortze-prozesuan. Adibide bat ematearren, tradizioaz egiten duen erabilerari dela-eta, ezin esanguratsua da “Itzuler” olerkia. Gaia, izenburuan zehazten denez, itzuleraren gai odiseikoa da, baina kasu honetan Ulisesen baliokide euskaldunarena da *ni poetikoa*, Jaun Zurianorena. Álvarezek (2015: 16) dioenez, kulturalismoaren bitartez lehen pertsonaren erabilpena eta “autobiografia” bezalako izendapenak saihestu daitezke pertsonaia mitiko edo historikoen *ni*-aren irudikapenaren bitartez. Horrela idazlearekiko esperientzia edo izaera antzekotasunak dituen pertsonaia baten ahotsa erabil dezake idazleak zehar bidez bere ahotsa entzunarazteko. Bestela esanda, kulturalismoak poetari bere buruari buruz hitz egiteko aukera eskaintzen dio, beste ahots batzuen bidez, bere burua izendatzeko beharrik gabe. Gainera, Jaun Zuria aukeratzeak Bizkaiko sortzearen mitoa dakar arlora, eta modu horretan euskal testuetako mitoa mito greko-latinoaren ordezkari aldarrikatzen. Gisa berean, *Gure oroitzapenak* (2018) bilduman dagoen “Ikaroren erorketa” poeman dioenak ere bermatzen du estrategia horren iraupen luzea egilearengan. Izan ere, Brueghel eta Audenen ekarpen artistikoen bitartez entzunarazten du bere ahotsa.

Halere, artikuluko honen helburua ez da egileak egindako erreferentzien labirintoan murgiltzea, baizik eta molde kultuek egiten duen erabilerari erreparatzea. Izan ere, gutxi landu den alorra da, eta tradizio kultuaren birrelaborazioarekin lotzen da.

Álvarezek (2015: 44) kulturalismoari buruz egindako tesian dioenez, oso gutxi dira idazleek, oro har, baliatzen dituzten elementu berriak; berrikuntza elementu horien antolaketan eta erabileran datza, eta horrek ezinbestean dakar irakurleak gaitasun kultural jakin batzuk izatea. Hori guztia, gainera, postmodernitatearen kontzeptuarekin lotuta dago, ezen idazle postmodernoak eskura dituen baliabide literario guztiak darabilta hartzaileen pasibotasuna ekiditeko (Álvarez, 2015: 40).

Gainera, kulturalismoa ez da testuak aipamenez betetzea irakurlea kultura erreferentzia ugari eta zabalez inpresionatzeko. Askoz urrunago doan baliabidea da. Izan ere, erreferentzia kulturalak testuaren makroegiturari dagozkio, eta *inventio*an bertan hasten dira gauzatzen. Era berean, kontuan hartzekoa da erreferentziak ez direla zertan goi-mailakoak edo elitistak izan, kultura demokratikoa edo sozialagoaren parte ere izan daitezke (nahiz eta horrelakorik apenas dagoen iurretarraren lanean, ahozko euskal tradizioko molde batzuk salbu). Hori horrela, pintura errenazentistak eta antzinako mito greko-latindarrek espazioa partekatzen dute zinemako superproduzio handiko pertsonaiekin edo pop-rock abestiekin. Esan beharrik ez dago kulturalismoa ez dela erreferentzia literarioetara mugatzen, edozein kultura adierazpenetatik erator daiteke. Alabaina, esan bezala, molde kultuetara mugatuko gara.

Artikulu honetan Sarrionandiak molde klasikoei ateratzen dien etekina agerrarazi nahi dugu, Álvarezek (2015: 40) adierazi bezala, *inventio*an bertan erreferentzia kulturalak daudela, hau da, zenbaitetan testuen oinarrian molde kultuak daudela.

2.1. Arloko egoera

Esan bezala, kritikak iritzi batez onartu du iurretarraren eta kulturalismoaren arteko lotura, ez dago, halere, molde edo azpigenero zarratu eta kulturalistei buruzko lan sistematikorik. Kasu batzuetan, horietako molde batzuei buruzko aipamenak eta lantxoak daude, baina ez molde guztiak elkarrekiko harremanetan ulertzeko saiakerarik. Molde zarratu kulturalisten baitan kokatu ditugu Iurretakoaren hainbat generotako lanetan ageri diren molde hauek: atsotitzak, epigramak, sonetoa eta molde klasikoari jarraituz zertutako poemak.

Azpigenero diskurtsiboak dira atsotitzak, epigramak, aforismoak, adagioak, sententziak eta beste, eta nekez sailkatzen dira genero handien artean: ez dira poesia, eta ez dira narratiba, baina saiakera izatera ere ez dira iristen, sobera laburrak eta fragmentarioak direlako.

Halere, prestigio literario eta intelektual handiko azpigeneroak dira, mendebaldeko tradizio literarioak eredu ospetsuak dira, esate baterako, Marco Aurelioren epigramak, edota Montaigneren *Essai*etan aurki daitezkeenak. Errenazimenduaz geroztik, jakitate klasikoaren berpiztearekin batera, epigrama sortak idatzi zituzten Grazianek gaztelaniaz eta Pascalek frantsesez, inteligentzia, adimen zorrotasuna eta hizkuntzaren bidez hura adierazteko gaitasun sintetikoaren lekuko gisa. XVIII. mendean etorri zen modernitateko aforismo bildumarik ospetsuenaren egilea Georg Lichtenberg, 1769-1799 artean idatzitako kaietako ohar argi eta erakargarri sortaren egilea. Aforismo deritze haren idatziei, eta hartara, sententzia labur eta doktrinalak izan beharko lukete, arte edo zientzia jakin bati buruzkoak. Aforismoa maxima, axioma edo apotegmaren sinonimo baita, baina Lichtenbergenak harrigarriak dira, uste gabean ezbaian jartzen baitute erlijioari edo zientziei buruzko baieztapen edo sineste hedatuenak. Egile horren testuek, beraz, aforismo baino, beste deituraren bat egokiagoa lukete, eta sarritan, Sarrionandiak epigrama edo atsotitz deitu duenaren antza dute, non umore beltzez edo ironiaz blaituriko adierazpenak topa ditzakegun gizakiari dagozkion gaiez hausnarturikoak, sarri guztiz osatuak ez daudenak, anbiguetatean utziak edo hitzen adierazpen gaitasunen muga jarriak.

Sarrionandiaren testu horiei buruzko iruzkin eta aipamen laburrak aurki daitezke han eta hemen: Kortazarrek (2000: 353) *Izuen Gordelekuetan Barrena* liburuko epigrametan sumatu zituen hainbat eragin aipatu zituen; Iñaki Arranz (2006: 191), *Hitza* azti saiakeran, Iurretakoaren atsotitz apokrifoez labur aritu zen; Iñigo Astizek *Hitza bide, bizia xede* liburuaren aurkezpeneko egindako artikuluan Martzial idazle klasikoarekin lotu zituen bertako epigramak. Hala ere, sonettoa aipatu izan da gehien, Sarrionandiaren literaturan intertestualitateak duen garrantzi handiaren adibide gisa (Rodríguez, 2013: 118-124). Horiez gain, jakina denez, tradizio kultu nahiz herrikoiko beste azpigenero zarratu batzuk ere erabili ditu egileak², baina ez ditugu lan honetan aztergai izango.

2.2. Helburua

Artikulu honek bi helburu ditu: batetik, Joseba Sarrionandiaren obra poetikoan molde zarratu kultuek duten presentzia aztertzea eta, bestetik, molde horiek noiz eta zertarako erabiltzen dituen ikertzea. Izan ere, erreferentzia eta iruzkin laburretara mugatzen dira molde zarratuez egindako aipamenak, eta horien helburu nagusia testuartekotasuna lantzea eta hausnarketa metaliterarioa adieraztea izan ohi da. Hori horrela, poetak darabiltzan molde kultu guztiak batera aztertzea, eta testuartekotasunari baino gehiago, molde horien erabilerari erreparatzea interesgarria delakoan gaude.

3. Ikerketaren muina

3.1. Metodologia

Artikulu honetan Sarrionandiak erabiltzen dituen molde zarratuak edo azpigenero kulturalista jakin batzuk aztertuko dira. Horretarako, lehenik eta behin, molde horiek identifikatu eta bilatu dira iurretarraren sorkuntza-lanetan. Izan ere, askotariko liburuetan aurki daitezke: poesia-bildumetan, narrazioetan, saiakeretan edota beste autore batzuekin batera osatutako lan kolektiboetan.

Lehen urrats hori egin ostean, genero bakoitzari dagokion bibliografia zehatza erabiliz ikertu dira testuak, eta horiek interpretatzeko bidea ahalbidetu. Azkenik, genero bakoitza bere kabuz aztertu ostean, molde zarratuak edo azpigenero kulturalistak noiz eta zertarako erabiltzen dituen azalduko dugu lan honetan.

3.2. Sarrionandia eta molde zarratu kultuak

Esan bezala, Sarrionandiaren lanetan badaude molde zarratuak darabiltzaten hainbat testu era bateko eta besteko generoetan eta bilduma hibridoetan txertatua. Horien artean sailka daitezke honako hauek: atsotitzak, epigramak, molde klasikoari jarraituz egindako olerkiak eta sonetoaren egituraketari jarraituz izen bereziz bakarrik sortutako olerkia. Jarraian arituko gara horietaz.

Atsotitzak

Atsotitzak jatorrian ahozko literaturaren esparrukotzat jo ziren; Errenazimenduan, ordea, genero ikasi bilakatu ziren. Paremiologia arduratzen da atsotitzen azterketaz, eta esaldi laburrak izan ohi dira,

² Adibidez, Otaegik (2017: 219-236) ziklo arturikoko pertsonaiak erabiliz sortutako narrazioak aztertu zituen.

nahiz eta batzuetan ez diren esaldi izatera heltzen (bi hitz nahikoa izan daitezke), eta bizitzarekin eta inguruarekin lotutako herri jakinduriaren erakusgarri dira. Elipsi eta paralelismoen bidez lortzen da laburtasun hori, eta badira oroimenari laguntzen dioten beste hainbat ezaugarri, erritmoa, errima eta abar (Paya, 2013: 139). Oso antzinako generoa da, Bibliako proberbioen liburuan bildurikoek frogatzen dutenez, baina Rotterdamgo Erasmusen *Adagiorum chiliades* (1508) bilduma da eredu gisa aipatzea dagokiguna euskal bildumen aitzindari gisa. Generoaren prestigioa eraiki zuen idazlan horren “Prolegómenos” atarikoan, eta antzinateko testuetatik berreskuraturiko esapideak bildu zituen bertan, hala Plutarko, nola Diogenes, Platon, Aristoteles, Zizeron, Luziano, Tito Livio, Aulo Gelio, Virgilio, Horazio, Terentzio, San Jeronimoren testuetatik aukeratuak.

Berpizkundeko Humanismo erasmistak hedatutako sentiberatasunaren eraginez, atsotitzak, esaerak eta antzinako kanten zatiak biltzeari ekin zioten zenbait adituk. XVI. mende bukaeran eta XVII. mendearen erdialdera paremiologo batzuek atsotitzak bildu zituzten, eta kronikagile eta geneologista batzuek beren obretan guduen eta heriotzen berri ematen zuten pasarteak ere txertatu zituzten (Aldekoa, 2008: 9-10). Hemen denak aipatzea ezinezkoa den arren, aipamen laburra egingo diegu bilketa lan esanguratsueni.

Gaur egun ezagutzen den euskarazko lehen errefrau bilduma *Refranes y sentencias comunes en bascuence, declaradas en romance con números sobre cada palabra, para que se entiendan las dos lenguas* (1596) izenekoa da. XVI. mende amaierako beste bi errefrau sorta ere ezagutzen dira Esteban Garibai historialariaren bidez heldutakoak. XVII. mendean, berriz, Oihenartek bildutako bilduma dugu.

XIX. mendean errefrauekiko interesa areagotu zen. Izan ere, erromantikoen ustez genero horretako errefrauetan herri-jakintza ere egon bazegoen. Halere, XIX. mendekoak dira ikerlan eta bilketa gehienak eta esanguratsuenak. Bilduma zaharrei buruzko azterlan aipagarrien artean Julio Urkixok eginiko lanak aipatu behar dira, Koldo Mitxelena *Refranes y Sentencias* bildumaz eginiko azterketa sakona, eta garaikideen artean, berriz, Joseba Lakarrak *Refranes y Sentencias* buruz eginiko edizio kritikoa (1996) non ikerlan filologiko zabalaren emaitza mamitu zen.

Sarrionandia eta atsotitzak

Sarrionandiaren obrari erreparatzen badiogu, atsotitzek badute presentzia, eta *Refranes y Sentencias* bilduma genero ezberdinetako lanetan ageri da.

Olerkiei dagokienez, bi poematan ageri da *Refranes y Sentencias* bilduma biak adiera ezin interesgarriagoetan. “Hurrutirean boluara dator hura” olerkiak errefrauekiko zaletasunaren berri ematen digu: “Laket zait antigualeko izkribuak leitzea / (Hurrutirean boluara dator hura) / gure mintzairako lehenagokoen gauzak, / (Hurrutirean boluara dator hura), / ez haien esanahia zehatz ulertzen dudalako, / (Hurrutirean boluara dator hura) / hizpidea iragan mendeetan galdu dutenean ere bai. / (Hurrutirean boluara dator hura) / Berben materia berrosatzen ahalegintzen naiz / (Hurrutirean boluara dator hura), / haien esangura atzendua igartzen” (Sarrionandia, 1995: 91).

“Gabriel Aresti” olerkian, bestalde, poeta izateko hitzen (eta, zehatzago, antzinako hitzen) gaineko gogo eta deszifratzea beharrezkoa dela iradokitzen da. Olerkiak hiru argitalpen izan ditu, eta gero eta agerikoagoa da aipatutako lotura. Poemaren azken argitalpenean³ *Refranes y Sentencias* bildumako atsotitz bat ageri da, zeina poeta bilakatuko den umearen irudimenari lotuta dagoen: “Perretxiko biltzaileek estropezu egiten ditek / hik utzitako harrian. / Ume bakar baten irudimenari / (aspertu banekio, asper lekiket⁴) / ipini dizkiot hegalak aurtan / Zorrotzako eskolan” (Sarrionandia, 2013: 142).

Gainontzeko generoetan ere presente daude atsotitzak, *Refranes y Sentencias*etik harturikoak batez ere. *Akordatzen, Hitzen Ondoeza, Bizitzea ez al da oso arriskutsua?, Airea ez da debalde, Gauzak direna balira* eta berriki argitaratutako *Munduari bira eman zion ontzia* liburuan ere. Batez ere hausnarketa filologikoak egiteko aipatzen dira (dela etimologiaz aritzeko, dela hitz baten ortografiaz hausnartzeko).

Han izanik hona naiz liburuaren kasua da, ordea, guztietan esanguratsuen. *Hitzen ondoeza* liburuan Oihenartek bildutako *Han izanik hona naiz* errefrau emateaz gain, esaera hori sortu zeneko alegia ere kontatzen du: negua zela txori batek beste bati habia kendu nahi zioenez “Orhin ekia bero” esan zion, baina habiako txoria engainuaz konturatu, eta “Han izanik hona naiz” erantzun zion. Hori da, hain zuzen ere, iurretarrak 1992. urtean argitaratutako narrazio liburuaren izenburua. Hainbat narrazioren amaieran “Han izanik hona naiz” ageri da, testuartekotasunak eraikiz, eta txori bizkorrek bezala, engainuaren diskurtsoari aurka egiteko estrategiak garatzen ditu.

Horrez gain, liburuan bada “Atsotitz apokrifikoak” izeneko pasarte bat, eta aurkezpenen zehazten denez, biltzailearen izena historiak ezabatu du. Beraz, beste bati egozten dizkio atsotitz horiek, berak

³ *Hnyu illa nyha majah yahoo* liburuako edizio berrituko da aipatutako berrikuntza.

⁴ *Refranes y Sentencias* bildumako hamargarren errefrau da, eta gaztelaniazko itzulpena “si me lo yo vengase, vengarse meya” da (Lakarra, 1996: 251).

sortuak izan arren⁵. Atsotitz horiek Zalgizek, Belak eta Oihenartek jaso zituzten, baina hitz ordena aldatzen die esanahi berriak sortzeko. Atsotitz apokrifo horietako bat da ‘Onest nezan Jainkoa, iduri zegidan tronkoa’. Berez, Zalgizek honako hau bildu zuen: “Onhets neçan troncoa, | iduri ceguidan jaincoa: Amé un tronco, se me figuró Dios” (Urquijo, 1908: 707). Eta Oihenartek, aldiz, beste hau: “Onhets nesan gure atsoa, iduri sequidan nescaxoa (Oihenart, 1657: 32 edizio fakzimila). Amé a nuestra vieja y me pareció jovencita” (Altuna eta Mujika, 2003: 198). Agerikoa da hitz ordena aldatzearen ondorioz guztiz bestelako esanahia hartzen duela atsotitz berriak. Izan ere, maitasunaren ondorioz maitatua eder iruditzen zaigula diote Zalgizek eta Oihenartek. Aldiz, iurretarrak ondorio ironikoa iradokitzen du: miresgarri dirudien Jainkoa maitatu eta hark zapuztu egiten duela bere onspena, enbor bat bezain ezgai eta baldar dela erakutsiko dionez. Erlijioaren kritika bihurtzen ditu, beraz, egileak, atsotitz zaharraren baieztapenetako hitzak bihurtuz.

Ildo horretan, aipagarria da, atsotitz apokrifo horietako batzuek irakurketa sozio-politikoak ametitzen dituztela, garaiko egoera politiko-sozialekin lotutakoak. Era berean, aipagarria da Otaegi (2017) ondorio berberera heldu zela ziklo arturikoko pertsonaiez osatutako narrazioak aztertzean.

Epigramak

Epigramak, jatorrian, hilarrietako edota monumentuetako idazkondeak ziren. Sorterrek (2018) dioenez, epigramen generoa ikertzeak ezinbesteko baldintza du epigrafiarekin lotzea orokorrean eta, zehazki, hilei egindako idazkunekin harremanetan egotea. Testuen izaera horrek sorrarazi zuen, hain zuzen ere, generoaren ezaugarri nabarmenena: laburtasuna. Díaz de Ceriok (1999) epigrama funerarioen bilakaera aztertu eta kronologikoki sailkatu zituen, lan narratiboagoetatik hasi eta, alokutibozko egitura berritzailetaraino. Gutxinaka-gutxinaka produktu literario bihurtu ziren, balizko grabazioetik aldentzen, eta ondorioz gaiak eta egiturak hedatu ziren.

Epigramen azpigenero garrantzitsuena, tradizioari dagokionez, maitasun gaiena da, zeinak goia jo zuen Calimaco edo Asclepiades bezalako autoreei esker. Konposizio hauetako maitasuna hotza da, oso intelektualizatua eta pasiorik gabea. Maitasun bizipena kanpotik ikusten da: genero objektiboa da, kanpokoa, inoiz bere jatorrizko ezaugarriren bat galtzen ez duena. Horren ostean, generoak garatuz jarraitu zuen, eta mota berriak sortu ziren. Horien artean emankorrenetariko bat, isekazkoa izan zen.

Halere, epigramen ideia modernoa ez dator epigrama grekoetatik, Martzialengandik baizik. Hura izan zen genero epigramatikoaren eraldatzaile nagusia. Lucio eta Nicarcoren eredu grekoa, Catulo eta erromatar tradizio satirikotik abiatu zen generoa berritzeko. Ortegak (2005) generoaren ezaugarri oinarritzotzat hartzen ditu laburtasuna eta amaiera aldeko zorrotasuna, kondentsazioa poetikoa eta irudiak sortzen duen inpresioa. Horregatik alderatu izan dira epigramak eta erleen ziztadak.

Euskal tradizioari dagokionez, Lekuonak (1977: 112) dioenez, Bilintxen garaian genero hau ezaguna eta ohikoa zen, ziri-bertso gisa ulertuta. Horren adibidetzat jotzen ditu Serafin Barojaren eta Bilintxen zenbait lan.

Sarrionandiaren epigramak

Kontuan hartzekoa da epigrama dela postmodernitate kulturalistan, sonetoeekin batera, gehien landu den azpigenero diskurtsiboa. Iurretarrak zertutako epigramen artean bi motatakoak aurki daitezke: *Izuen gordelekuetan Barrera* lanekoak; eta, *Hitz bide, bizia xede* (2012) liburukoak.

Lehenengokoei dagokionez, liburua ardatzen duten zazpi atalen ostean, beti lau bertsolerroz osaturiko zortzi epigrama daude. Askotarikoak dira testu labur horiek bai gai, bai metrika, bai errimaren aldetik. Guztiengan errepikatzen den ezaugarri bakarra lau bertsolerro izatea da. Naturako elementuak eta erreferentzia kultuak daude. Halere, tradizioari jarraituz, gehien lantzen den gaia heriotzarena da.

Bigarrenei dagokionez, Martzial idazle klasikoaren estilora egindako hogeita zortzi epigrama daude. Arestian aipatutako epigramak ez bezala, hauek hitz lauz idatzita daude, eta ‘zu’ bati zuzenduta. Alabaina, bada alde nabarmena Martzialek egindako epigramen eta Sarrionandiak ondutakoan artean: iurretarrak, Martzialek ez bezala, izenak (latin itxurako izen asmatuak) jartzen ditu eta gai politikoak lantzen. Bizkaitarrak molde klasikoari jarraituz eguneroko gaiak lantzen ditu, edo eguneroko elementuak daude. Hona hemen bi adibide: “Gerlaren alde mintzo zara, baina gerla telebistatik ikusteko asmoa duzu. Telebistazalea zara orduan, Hostilius, ez gerlazalea” eta “Zure bitzta, Autobulus,

⁵ Bide batez, aipagarria da iurretarrak ondutako hainbat testu beste egile batzuei egozten dizkiela. Adibide bat ematearren, *Hilda dago poesia?* liburuko “Hariak eta abestiak” ataleko egile eta biografiak asmatutakoak dira. Poema apokrifoan funtzioa Jakak azaldu zuen. *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* liburuko apokrifoek hau dio ikertzaileak: “fikziozko autoreari buruz ematen duen informazioa benetako autore batuzen inguruan ematen duena bezain sinesgarria denez, benetako autore baten poemen itzulpenen aurrean dagoela sinetsarazten dio irakurleari” (Jaka, 2012: 263). Horretan egilearen erreferenteetako bat den Marcel Schwob (1867-1905) idazlearen ereduari jarraitzen dio, zehazki *Vies Imaginaires* (1896) lanari.

iraungitze bat izan da ezta? Lehenengo independentista izan zinen, gero dependentista, gero dentista, ezta?”.

Horrez gain, aipatu nahiko genuke bizkaitarrak itzulitako poema antologietan presentzia dutela epigramek, esan nahi baita, epigramak sortu aurretik ezagutu eta landu zuela generoa.

Sonetoa

Sonetoa mendebaldeko tradizioan eredu kultutzat jo izan da. Poema laburrak dira, hamalau bertsolerroz osatutakoak. Lehen bi ahapaldiek lau bertsolerro dituzte eta azken biek hiru. Tradizionalki lehenengo bi ahapaldietako errimak besarkatuak dira, hots, ABBA egiturari jarraitzen diote. Azken bi ahapaldietan, ordea, gehienetan CDE edo CDC errimak erabili ohi dira. Halere, bestelako konbinazioak ere egin dira (Lekuona, 2008).

Silaba kopuruari dagokionez, aldeak antzeman daitezke. Espainian, Italiako usadioari jarraituta, hamaika silabakoak dira. Frantzian, hamabikoak. Halere, euskaraz hamalauduna deritzanak, asko landutako moldeak izanik, era askotako aldaerak izan ditu. Zenbaitetan malgutasun berriak ezarri zaizkio, batez ere, modernismoan eta ondorengo poesian (Lekuona, 2008). Euskal letretan gutxi erabili da sonetoa, eta ikertzaileen artean onartuta dago euskal sonetoek ez dutela egitura aldetik batasun eta eredurik. Beti “maisu”en lan edo erronkatzat hartu da sonetoa: Oihenartek landu zuen XVII mendean eta XX. mendean Lizardik, Krutwigek edo Mirandek ere bai. Arestik, esaterako, sorta interesgarria ondu zuen *Euskal Harria* (1968) bilduman.

Sarrionandiaren sonetoa

Sarrionandiak soneto gehiago idatzi zituela jakin arren⁶, bat baino ez da argitaratu: “berrogei IZEN SONETOA egiteko” edo “Berrogei izen” izenburukoa. Tituluak aurreratu bezala, sonetoa berrogei izen-abizenez osatuta dago. Sarrionandiak ABBA, ABBA, CDC, DCD egitura klasikoari jarraitu dio, baina, ez du ahoskera kontuan hartu, grafia baizik. Kasu honetan, jolas bezala ulertzen dugu sonetoa, izenak soilik erabiltzearen murriztapena baliatuz sortutakoa. Eta, beraz, abiltasun ariketa formal gisa aipa genezake, silaba kontaketa eta errima arau estuetan moldatzeko gaitasunaren erakusgarri moduan.

Euskal molde klasikoari jarraituz sortutako poemak

Amaitzeko, badira euskal bertso-molde klasikoari jarraituz ondutako beste bi poema, zeintzuetan Etxepareren moldeari jarraitzen dion egileak. Bietan esanguratsuen “Disiecti membra poetae”, aurrerantzean DMP, narraziokoa da. Ipuineko narratzailea Etxepare bera da, eta Azkorbebeitiak (1997: 57) argitu zuenez, idazle behe-nafarrak egin ohi zituen tankerako eta neurriko bertsoak tartekatzen dira narrazioan zehar. Narrazioan bertan zehazten denez, “hemengo herbeste estu honetan apailatzen zuen bizimodua, koblak neurri emanean atontzen” (Sarrionandia, 1990: 23). Horrez gain, aipagarria da narrazioan olerkiari buruzko azalpenak ematen direla zenbait kasutan, eta beste batzuetan ahapaldiek ipuinean gertatutakoari erreferentzia egiten diotela. Esan bezala, DMP olerkia, narrazioan tartekatuta dago, ez da ahapaldika antolatuta ageri. Narrazioan tartekatzen da, hitz lauz idatzita dago, baina paragrafo bakoitza ahapaldi bati dagokio. Hau da, ipuinean paragrafo bat hitz lauz txertatzen du (ahapaldi bati dagokiona), gero narrazioarekin jarraitzen du, berriro olerkiari dagokion paragrafo bat tartekatzen du, eta horrela ipuinaren amaiera arte. Olerki hori Etxeparek erabili zuen 4/ 4// 4/ 3 eskema metrikoari jarraituz osatuta dago, eta errima ere idazle behe-nafarrak erabiltzen zuen tankerakoa da. Gainera, aipagarria da Sarrionandia ahalik eta hurbilenetik saiatu dela eskema metrikoari jarraitzen.

4. Ondorioak

Ikusi dugunez, Iurretako idazlea hainbat molde zarratu kultuz baliatzen da testuak sortzeko. Hala ere, ez ditu beti helburu berarekin erabiltzen. Askotarikoak dira darabiltzan moldeak, eta askotarikoak ere molde horiei ateratzen dien etekina.

Atsotitzei dagokionez, idazlearen filologiarekiko zaletasunaren erakusgarri dira. *Refranes y Sentencias* iturri filologiko gisa darabil eta hainbat generotako lanetan agertuko da hitzen etimologiaz edota esanahiaz hausnartzeko (beste iturri batzuekin batera, *Orotariko Euskal Hiztegia* eta autore klasikoen adibideak ere eramaten ditu bere lanetara). Bestela esanda, hizkuntzaz, edo zehatzago esanda, hitzen historiaz edo etimologiaz hausnartzen, azalpenak ematen, deszifratzen dituenen, begiratzen duen iturrietako bat da *Refranes y Sentencias*. Era berean, badirudi iurretarrantzat lotura zuzena dagoela hitzei buruzko hausnarketan eta poeta izatearen artean, badirudi poetaren eginbidea eta hizkuntzarekiko hausnarketaren arteko lotura ezinbestekotzat duela. Gorago aipatu dugun poeman dioen moduan,

⁶ Hau irakur daiteke *Marinel Zaharrak* liburuko hitzaurrean: “Bilduma honetatik aparte utzi ditut, finean, lehen liburuko orri ugari, gartzelan egindako kobla eta sonetoak, eta *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* liburuan agerturiko apokrifiko batzuk” (Sarrionandia, 1987: 8).

poetaren xedea atsotitz horietan “lehenagokoen gauzak” aztertu eta horietaz hausnartzea da, eta lehenagoko euskaldunen “berben materia berrosatzen ahalegintzea”. Hortaz, euskal literaturaren tradizioaren memoria berreskuratzea du gogoan, eta “Hurrutirean boluara dator hura” atsotitzeko metaforaz baliatuz, iradokitzea bere testuetan ere iraganeko arbasoengandik datorren urak ibilarazten duela bere poesiaren bolua.

Hala ere, oso bestelakoak dira atsotitz apokrifoak. Horietan, eta beste horrenbeste esan daiteke *Hitza bide*, *bizia xede* liburuko epigramez, ezaguna den moldeak erabiltzen du egunerokotasuneko auziez aritzeko. Atsotitz apokrifoek kasuan testuarterokotasunak eraikiz eta moldaketak eginez esanahi berriak eraikitzen ditu. Beste horrenbeste egiten du Martzialen tankerara moldatutako epigramekin. Molde zaharrak erabiltzen ditu esanahi berriak eraikitzeko, hau da, tradizioaz baliatzen da. Tradizioa jotzen du, baina hitz jakitsuak bihurtuz orainaz aritzeko. Horretarako, sarritan etimologiak edota hitz jokoez baliatzen da independentista dentista bilakatzen den Autobulusi buruz diharduenean bezala. Bestalde, epigramaren gezia jasotzen duenaren izena ere alusiboa da: autonomia, autodeterminazioa eta gisako asmo politikoa duenari *-ulus* txikigarria erantsiz osatua: independentzia asmo handiagoaren orde, autonomia maila mugatuarekin konformatzen dena izendatzeko.

Hitz ordena aldatuz sortutako atsotitz zenbaitek bigarren irakurketa onar dezaketela uste dugu, eta hori ondorioztatu zuen Otaegik (2017) ziklo arturikoko pertsonaien inguruan osatutako narrazioez. Epigramek eduki satirikoa eta kritikoa dute, eta Martzial nahiz Lichtenberg-en ildoan, uste finkatuak eta ideia jasoak edo hedatuak sarritan ustel direla adieraztea dute helburu.

Sonetoa abiltasun ariketatzat ulertzen dugu, mendebaldeko tradizioan eredu kulturtzat jo izan denari beste baldintza bat jartzen dio: izen bereziz bakarrik osatuta egotea. Kasu honetan, beraz, Sarrionandiaren soneto ariketa hau OULIPO taldekoen jokoen antzekoa da, eta bere liburuetan aurkitzen diren beste zenbait testurekin batera aztertzea.

Azkenik, Etxepareren moldeari jarraituz eraturako bi olerki daude. Ipuinean txertatutako kasua esanguratsuagoa da. Izan ere, narratzailea Etxepare bera da. Ildo horretan, aipatu nahiko genuke, Álvarez (2015: 16) jarraituz, kulturalismoak poetari bere buruari buruz hitz egiteko aukera eskaintzen diola, bere burua izendatzeko beharrik gabe. Izan ere, poetaren ahotsa heldu ahal zaigu beste batzuen maskararen atzean eta horren bidez, “fikziozko autobiografia” eginez. Narrazioan zehar Etxepareri buruzko hainbat aipamen badauden arren, kasuren batean ahalbidetu egiten da Etxepareren eta iurretakoaren arteko paralelismoa, erbesteari egindako aipamenetan batik bat: “han zegoen herbestaturik, unibertsoaren denbora espazio nehurtezinetatik mundura, mundu zabalegitik ibarrera, ibar berdetik etxearen horma sendo eta finkoen artera. Hemengo herbeste hestu honetan moldatzen zuen bere bizitza, koblak nehurri emanean moldatzen eta bizi diren bezala” (Sarrionandia, 1990: 23)

Beraz, ikusi dugun bezala, molde zarratu kultuak erabiltzen dituztenean ere euskal erroak dituztenak eta mundu zabalekoak erabiltzen ditu, aldi berean. Eta horrek guztiz bat egiten du *Ni ez naiz hemengo* liburuko “Tradizioa eta sinkretismoa” sarreran esandakoarekin. “Euskaldun irauteko, alde batetik erroak eta geure tradizioarekiko fideltasuna abandonatu gabe, eta beste aldetik unibertsalitateera zabalik, beste tradizioetara eta beste sentsibilitateetara. Munduko jakintza geurea izan behar da, geure kreaioa ere munduarentzat izango bada” (Sarrionandia, 1985: 134).

Álvarezek (2015) bere doktoretza tesian espainiar poesia garaikidean kulturalismoa aztertu zuen. Ikertzailearen ustetan, material poetikoa sortzeko egunerokotasuna erabili nahi izateak antzinako generoak berreskuratzea dramatzat hainbat autore. Horren adibidetzat jotzen du epigramen eta Martzialen berreskurapena. Ikusitakoak ikusi, Álvarezek ondorioztatutakoa Sarrionandiaren kasuan ere aplikagarria dela uste dugu, eta esan dezakegu molde hauek erabiliz osatutako kulturalismoa ez dela azalekoa, sakonean eratan dela. Izan ere, iraganak orainaz aritzeko abagunea eskaintzen dio idazle bizkaitarrari, aldi berean euskal tradizio literarioa mundukoaren ondoan landuz, euskal berben materia berrosatuz, eta, era berean, euskal memoria aldarrikatuz, transmitituz eta iraunaraziz.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Etorkizunerako planteatzen den norabideari dagokionez, Iurretako idazlearen lanetan sakontzen jarraituko da, bere poetika osotasunean kontuan hartuz. Izan ere, gure ustetan, Sarrionandiaren poetika bere osotasunean hartzea izan daiteke iurretarraren balioa zein den ikusteko bide eraginkorrena. Beraz, bere obran konstanteak diren beste alor batzuetan jarriko da arreta.

6. Erreferentziak

- Aldekoa, I. (2008): *Euskal Literaturaren Historia*, Erein, Donostia.
- Altuna, P. eta Mujika J.A. (2003): *Euskal atsotitzak eta neurtitzak. Proverbes et poesies Basques. Proverbios y poesías vascas*, Euskaltzaindia, Bilbo [http://www.euskaltzaindia.net/dok/ikerbilduma/55225.pdf].
- Álvarez, E.M. (2015): *Culturalismo en la poesía española contemporánea: tradición clásica y posmodernidad*, Universidad de Valladolid (UVA), Valladolid.
- Arranz, I. (2006): *Hitza azti*, Irun, Alberdania.
- Azkorbebeitia, A. (1998): *Joseba Sarrionandia: Irakurketa proposamen bat*, Labayru ikastegia- Amorebieta-Etxanoko udala, Bilbo.
- Ayerbe, M. (2016): *Euskal literatura garaikidea kritika genetikoaren argitan: Aresti, Sarrionandia, Saizarbitoria eta Atxagaren idazlanen sorkuntza prozesua aztergai*, EHUren web argitalpena.
- Díaz del Cerio, M. (1999): Estructura discursiva en el epigrama funenario: la evolución de un género, *Habis*, 30, 189-204.
- Igerabide, J.K. (2008): Epika, in askoren artean (arg.), *Literatur terminoen hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 234-240.
- Jaka, A. (2012): *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Kortazar, J. (1989): Joven poesía vasca. Un acercamiento a la última producción poética, in J.A. Ardanza, L. Gurrutxaga eta J.M. Lasagabaster, *Congreso de literatura (hacia la literatura vasca). Actas del II Congreso Mundial Vasco*, Editorial Castalia, Barcelona, II, 127-140.
- Kortazar, J. (2000): *Euskal literatura XX. mendean*, Prames, Zaragoza.
- Kortazar, J. (2013): Literatura konparatuaren saioak (II). Pott Banda: Atxaga, Sarrionandia, *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 34 (2), 343-360.
- Lakarra, J.A. (1996): *Refranes y sentencias (1596). Ikerketa eta edizioa*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Lekuona, J.M. (2008): Hamalaudun, in askoren artean (arg.), *Literatura Terminoen Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 310-312.
- Oihenart, A. (1657): *Les proverbes basques recueillis par le St D'Oihenart, plus les poesies Basques du mesme auteur* [edizio fakzimila], Paris.
- Ortega, B. (2005): Versiones, revisiones y (per)versiones del epigrama en las últimas generaciones poéticas, in J.R. González (arg.), *Orfeo XXI. Poesía española contemporánea y tradición clásica*. Libros del Pece-Cátedra Miguel Delibes, Gijón, 11-28.
- Otaegi, L. (2017): Sarrionandiaren ipuin arturikoak. Parodia, utopia eta desira, *Lapurdum.*, 20, 219-236.
- Paya, X. (2013): *Ahozko Euskal Literaturaren Antologia. Euskal Antologiak saila*, Etxepare Euskal Institutua, Donosti.
- Rodriguez, E. (2013): *Joseba Sarrionandiaren "Lagun Izoztua" eleberriko hiru itsasoak. Irakurketa proposamen bat*, Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU/UPV), Bilbo.
- Sarrionandia, J. (1981): *Izuen Gordeleketan Barrena*, Bilbo Aurrezki Kutxa, Bilbo.
- Sarrionandia, J. (1985): *Ni ez naiz hemengoa*, Elkar, Donostia.
- Sarrionandia, J. (1992): *Han izanik hona naiz*, Elkar, Donostia.
- Sarrionandia, J. (1995): *Hnuy illa nyha majah yahoo* (Poemak 1985-1995), Elkar, Donostia.
- Sarrionandia, J. (2012): Erromako barbaroaren epigrama batzuk, in F. Rey (arg.), *Hitza bide, bizia xede*, Pamiela, Iruñea, 109-116.
- Sarrionandia, J. (2013): *Hnuy illa nyha majah yahoo. (Poemak, 1985-1995)* edizio berritua, Elkar, Donostia.
- Sarrionandia, J. (2015): *Lapur banden etika ala politika*, Pamiela, Iruñea.
- Sorter, S. (2018): Ficciones de diálogo ecrástico en el epigrama funenario: Leónidas 7.422 y Alceo 7.429, in P.A. Cavallero, A.N. Schniebs eta L.M. Pégolo (arg.), *XXV Simposio Nacional de Estudios Clásicos "Migraciones, desplazamientos, conflictos en el mundo antiguo"*, UBA, Buenos Aires.
- Urquijo, J. (1908): Los refranes vascos de Sauguis, traducidos y anotados por Julio de Urquijo e Ibarra, *Revista Internacional de los Estudios Vascos RIEV*, 2 (5), 677-724.

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu honek 2019an hasitako doktorego-tesiaren atal bat biltzen du, Gipuzkoako Foru Aldundiak eta EHUko Mikel Laboa Katedrak sortutako "Joxan Artze Ikerketa Saria" izenekoari esker ontzen ari naizena. Lourdes Otaegi tesi-zuzendariari eskertu nahi diot hasieratik eta bidean zehar emandako laguntza eta aholkularitza. Azkenik, partaide naizen "IdeoLit: La literatura como documento histórico" ikerketa taldea ere aipatu nahiko nuke.

Adberbioak aztergai: kategoriaren auzia argitzeko zenbait gogoeta

Cecilia Fernández-Altonaga

Gogo Elebiduna ikerketa taldea, UPV/EHU – IKER UMR5478 ikergunea

cecilia.fernandez@ehu.eus

Laburpena

Adberbioak beste edozein gramatika kategoriaren parekotzat, hala nola, izenaren edo adjektiboaren parekotzat, jo izan dira gramatika tradizioan (euskararako, ikus Azkue, 1925; Lafitte, 1944; Euskaltzaindia, 1991, 2021; Hualde eta Ortiz de Urbina, 2003; Salaburu et al., 2011–2019). Alabaina, lan honetan erakutsiko dudanez, ikuspegi honek hainbat arazo teoriko dakartza. Arazo hauek hizkuntzalaritza orokorraren eremukoak diren arren, nik, euskaraz bereziki, adberbioez edo kidekoiez egin diren sailkapenen azterketa kritikoa egingo dut. Hala, agerian geratuko da euskaraz adberbiotzat hartu diren elementuak gramatika kategorien teoriarako esanguratsuak izan daitezkeen hainbat alderdi erakusten dituztela, hala nola, beste kategoriekin duten antzekotasun formal eta funtzionala.

Hitz gakoak: adberbioak, gramatika kategoriak, morfosintaxia, euskara.

Abstract

Adverbs have been considered just like any other grammatical category (i.e. like nouns or adjectives) in traditional grammar (as for Basque, see Azkue, 1925; Lafitte, 1944; Euskaltzaindia, 1991, 2021; Hualde and Ortiz de Urbina, 2003; Salaburu et al., 2011–2019). However, in this paper, I will show that this perspective leads to various theoretical issues. Although these issues concern general linguistics, in this work, I will pay special attention to the classifications of Basque adverbs and similar words and I will offer a critical review of them. It will become apparent that elements that have been considered adverbs in Basque bring forward aspects that can be of great relevance to the general theory of grammatical categories, such as their formal and functional similarity to other categories.

Keywords: adverbs, grammatical categories, morphosyntax, Basque.

1. Sarrera eta motibazioa

Lan honetan, nire doktore tesiaren abiapuntua osatzen duten zenbait galdera teoriko azalduko ditut. Tesiaren oinarrian *adberbioak* kategoria¹ gisa definitzeko sortzen diren arazoak daude, eta hortik abiatuta, tesian zehar hitz hauek hobeto azalduko dituen analisi bat eskaini nahi dut. Análisiak kontuan hartuko du hitz-mota honek *modifikatzaile* funtzioa partekatzen duela beste kategoria batzuetan sailkatu izan diren zenbait elementurekin, hala nola, adjektiboak, postposizio sintagmak (PS) eta are izenak ere. Modifikatzaile guztiek komunean zer duten aztertuko dut, eta horretan oinarrituz, guztiek egitura bera partekatzen duten edo ez erabakiko dut.

Horretarako, baina, lehenik adberbiotzat hartu diren hitzen deskribapen zehatzak eta analisi kritikoak egitea ezinbestekoa da. Izan ere, sarritan ohartarazi denez (Jackendoff, 1972; Bosque, 1989; Baker, 2003; Delfitto, 2006; *Sareko Euskal Gramatika (SEG)* – Salaburu et al., 2011–2019, besteak beste), *adberbio* labelpean era desberdinetako hitzez osatutako multzo heterogeneoa bildu izan da. Lan honetan sailkapen horren azterketa kritikoa sakonduko dut batez ere. Euskaraz adberbiotzat jotzen diren egiturak berrikusiko ditut, horietako askok beste kategoria batzuekin dituzten antzekotasunak azalaraziz eta orain arteko sailkapen lausoegiek sortzen dituen arazo teorikoak erakutsiz. Oraingoan nagusiki euskarazko datuak aurkeztuko ditudan arren, azpimarratzekoa da bertan agertuko diren arazo teorikoak hizkuntza askotan sortzen direla eta, beraz, hizkuntzaren teoria orokorrean dutela eragina. Nire helburua izango da erakustea zeintzuk diren arazo hauek eta zein den eurak konpontzearen garrantzia.

¹ Aztertzaile batek ohartarazten nauenez, lan honetan gramatika kategoriekiko (hots, hizketa parteekiko) ikuspegi teoriko jakin bat hartzen dut, onartzen baitut kategoriek muga hertsia dituztela eta bata bestetik argi bereizten direla giza hizkuntzan. Ikuspegi honen arabera, hizkuntzaz jabetzerakoan, hiztunak kategoriak identifikatzen ditu eta horien arabera sailkatzen du lexikoa, baita elementu bakoitzaren jokabidea aurreikusi ere. Jakina, ez da hori hizkuntzalaritza kategoriekiko dagoen jarrera bakarra. Nolanahi ere den, hona ekarriko dudana eztabaidak beste ikuspegi teoriko batzuei ere berdin eragiten dielakoan nago (gai beraren beste tratamendu teoriko baterako, ikus Ramat eta Ricca, 1994).

Lanaren egitura honakoa izango da: 2. atalean azalduko dut euskal gramatiketan zer egitura hartu diren adberbiotzat. 3. atalean, adberbio gisa hartutako elementu hauetako batzuek beste kategoria batzuetako hitzekin dituzten antzekotasunak aztertuko ditut, eta honek kategorien teoriarako sortzen dituen zailtasunak azalduko ditut. 4. atalean, analisi kritiko honetatik atera beharreko ondorioak laburbilduko ditut. Azkenik, 5. atalean, eztabaida honek sortzen dituen galderak eta etorkizunean erantzun nahi baditugu, kontuan hartu beharreko alderdiak azalduko ditut, hots, nire tesian aurrera egin ahala jorratu nahiko nituzkeen gaiak.

2. Arloaren egoera: adberbioak euskarazko gramatiketan

Euskararen gramatika tradizioak, inguruko hizkuntzetako tradizioei jarraitu dien heinean, *adberbio* terminoa erabili izan du aditzaren eremua, perpausaren eremua zein zenbait adjektibo modifikatzen dituzten hitzei erreferentzia egiteko. Hala ere, inguruko hizkuntzek bezala (ikus Huddleston eta Pullum, 2002 ingeleserako, eta *NGLE* - Real Academia Española eta Asociación de Academias de la Lengua Española, 2009 gaztelaniarako), kategoría hau definitzerakoan zailtasunak izan dira nagusi, eta horrek eragin du termino honen pean bildutako hitzen multzoa oso heterogeneoa izatea. Atal honetan euskal gramatikek zeri deitu dioten adberbio aztertuko dut.

Aurreko euskal gramatiken ildo beretik (Azkue, 1925; Euskaltzaindia, 1991; Hualde eta Ortiz de Urbina, 2003), Euskaltzaindiak (2021: 784–790) honela ezaugarritzen du adberbioa: determinatzaile hartzan ez duen eta komunztadurarik egiten ez duen hitz mota, aditzak edo perpausak adierazitako gertaerari buruz informazio zirkunstantziala ematen duena, eta, beraz, aditzaren argumentu egituran parte hartzen ez duena. Definizio honek nahikoa zehatza eman dezakeen arren, hainbat egitura har ditzake barnean edo, beste modu batera esanda, ez ditu kanpo uzten tradizioz beste kategorietan sailkatu diren hainbat egitura (hala nola, adjektiboak eta PSak).

Bestalde, kontuan izan behar da, definizio horri jarraituz, beste hitz mota batzuk ere adberbiotzat hartu izan direla tradizionalki (Azkue, 1925; Lafitte, 1944), hala nola, *bai* edo *ez* polaritate hitzak; *al*, *ote* edo *omen* bezalako partikulak, edo *asko*, *oso* bezalako kuantifikatzaile eta graduatzaileak. Sailkapen berriagoek, ordea, halakoak adberbiotzat hartzea baztertzen dute (ikus honetarako Goenaga, 1980 [1978]; *SEG*, 2011–2019), adberbio gisa sailkatu diren beste hitzek ez bezala jokatzeko baitute. Adibidez, normalean ezin dira metatu (1a), beste modifikatzaile batzuekin gertatzen ez dena (1b):

- (1) a. *Umeak nahiko guztiz asko ikasi du azterketarako
b. Antza, aspaldi, azkar eraikitzen zituzten etxeak.

(1a)ko, eta gisako, elementuen banaketa ere askoz zurrunagoa da, *bai/ez* edo *al*, *ote* bezalakoak ezin baitira perpausoko hainbat gunetan agertu, adberbiotzat hartu ohi diren beste modifikatzaile batzuk ez bezala. Elementu horiek hainbat buru funtzionalen gauzapean lexikotzat hartzen dira gaur egun (ikus Ortiz de Urbina, 1989; Laka, 1990; Monforte, 2020; besteak beste). Kuantifikatzaileei dagokienez, azpimarratu behar da gutxi ikertu dela euskaraz aditzaren edo perpausaren eremuari eragiten dion kuantifikazioaz. Hala ere, Artiagoitiak (2002, 2004) eta Etxeberriak (2005 eta hh.) euskararako egindako lan zabalak erakusten du kuantifikatzaileek ere euren buru funtzionala behar dutela izenaren eremuari eragiten diotenean, eta hala, Goenagak (1980 [1978]: 83) adierazi duenez, antzeko proposamen bat ere egin beharko litzateke perpaus mailan eragiten duen kuantifikaziorako (adb. *ez dut asko lan egin*).

Hauek alde batera utzita, beraz, euskal gramatika tradizioan adberbiotzat hartu izan diren bestelako egiturak banaka eta bakoitza bere berezitasunean aztertzeko asmoz, Fernández-Altonaga (2022) lanean, itxura morfologikoaren arabera sailkatu dira. Hala, hitz mota bakoitzaren osaeran oinarrituta, bi sail bereiz daitezkeela erakutsi da. Alde batetik, atzizkien bidez osatzen diren hitzak daude, eta horien artean: i) *-ki*, *-to*, *-ro* atzizkia hartzen duten hitzak; ii) *-la* atzizkia hartzen dutenak; eta iii) *-ka* atzizkiak osatutakoak.² Beste aldetik, badira adberbiotzat hartu izan diren hitzak inongo atzizkirik hartzen ez dutenak: i) adjektiboekin homofonoak diren hitzak; ii) Izen Sintagmetatik (IS) eta PSetatik sortzen diren hitzak eta iii) bakunak diruditenak.

² Fernández-Altonaga (2022) lanean, *-rik* eta *-ta* atzizkiak osatutako hitzak ere aztertzen dira, Euskaltzaindiak (1991) dienez, hauek ere adberbioak eratoritzen baitituzte. Euskaltzaindiak (2021) ez ditu adberbio eratorleak diren atzizkien artean zerrendatu, eta labur beharrez, ni ere oraingoan ez naiz atzizki hauetaz mintzatuko.

Atzizkiz osatutako hitzei dagokienez, esan behar da hainbat hizkuntzatan zalantzaokak direla adberbio eratorletzat jotzen diren atzizkiak, askotan ez baitago adostasunik atzizki bat eratorpenarekin edo elkarketarekin lotu behar den erabakitzerakoan (Fábregas, 2014). Adibidez, Euskaltzaindiak (2021) atzizki hauek ematen ditu adberbio eratorle gisa: *-ki*, *-ro*, *-to*, *-ka* eta *-la*. Hortaz, atzizkiok beste kategoria bati atxikiz gero, kategoria berri bat, adberbioarena, eratortzen dela onartzen du. Alabaina, atzizki hauetako hainbatek zalantza ugari sortzen dituzte eta ez dute uxatzen modifikatzaileok beste kategoria batzuetako hitzak izan daitezkeelako susmoa.

Hain zuzen, hainbat hizkuntzatan adberbio eratorletzat jotzen diren atzizkiekin sortzen den arazo teoriko bera aurkitzen dugu euskaraz (ten Hacken, 2014): adberbioa kategoriatzat jotzeko argudio gisa erabiltzen da adberbioak sortzeko atzizki berezituak egotea. Orobat, atzizkiok eratorpenekoak direla defendatzeko, kategoria aldaketa dakartela argudiatu ohi da (adibidez, adjektibotik adberbiora: *eder* > *ederki*). Alabaina, kontuan hartu behar da adberbio kategoriarako definizio bateraturik ez dugunez, aipatutako atzizkiek *adberbioak* eratortzen dituztela esatean, izatez esan nahi dela beste kategoria bateko hitz bati atzizki hauetako bat gaineratuz gero, aditzaren edo perpausaren eremuko modifikatzaile gisa jokatzeko dutela. Hurrengo atalean (3. atala) argudiatuko dudanez, adberbiotzat hartzen diren hitzak ez dira funtzio hau bete dezaketen egitura bakarrak eta, beraz, irizpide hau ez da erabakigarria gramatika kategoria bat identifikatzeko.

Beraz, euskarari dagokionez, Euskaltzaindiak (1991, 2021) eta SEGek adberbio eratorle gisa sailkatutako atzizkiei begiratu bat emanez gero, adberbio kategoriaren behararen inguruko zalantzak argitu baino, areagotu egiten dituzten zenbait arazo aurkitzen ditugu (ikus Fernández-Altonaga, 2022):

1) *-ki*, *-to*, *-ro* (eta horietatik eratorritako *-kiro* eta *-roki*) atzizkiak: hainbat kategoriatako elementuekin konbinatzen dira. Nagusiki adjektiboekin aurkitu ohi diren arren (*sutsu-ki*, *eder-to*), izenak (*gizon-ki*) eta are morfema gehigarriak eskatzen dituzten egiturak ere har ditzakete: elementu postposiziodunak (*dolore-z-ki*) eta partizipioak (*delibera-tu-ki*). Hainbat kategoriarekin konbinatzeaz gain, eratorpen-atzizki prototipikotik urruntzen dituen beste ezaugarri bat ere badute: ez dute berezko esanahirik.³ Izan ere, atzizki hauek ez dute oinarriko hitzaren esanahia aldatzen, modifikatu dezakeen elementua baizik. Gainera, *-to* eta *-ro* atzizkiak ihartuta daude gaur egun.

2) *-la* atzizkiari dagokionez azpimarratu behar da ez dela morfema emankorra. Hitz gutxi batzuek baino ez daramate atzizki hau (*honela*, *horrela*, *bestela*, *bezala*), eta inoiz ere ez zaio adjektibo bati lotzen (*-ki* atzizkia ez bezala), erakusleei baizik (adb. *horrela*: *hor* + *-(e)la*). Hala, esanahi deiktikodun modifikatzaileak sortu ditu. Badirudi hitz horiek guztiak lexikalizatutako elementuak direla eta, beraz, zaila da pentsatzea gaur egun aipatutako kasu horietan inolako eratorpenik gertatzen denik. Are gehiago, baliteke inoiz atzizki eratorlea izan ez izana, eta posposizio izatetik hitz batzuetan ihartuta geratzera igaro izana.

3) *-ka* atzizkiak ere zalantza ugari sortzen ditu. Ez dago argi atzizki bakar baten aurrean gauden kasu guztietan edo morfema homofonoen aurrean, atzizki hau ere, *-ki* bezala, hainbat kategoriarekin konbina baitaiteke: izenak (*tiroka*), PSak (*barrezka*), jokatu gabeko aditzak (*jaurtika*), zenbatzaile banatzaileak (*binaka*) edo beste deiktiko batzuk (*han-hemenka*). Sortzen diren hitzak, gainera, ez dira beti modifikatzaileak; aditz predikatu batzuen parte ere izan daitezke: *tiroka ibili*, *barrezka hasi*.

Ikus daitekeenez, atzizkiak hartzen dituzten modifikatzaile guztiek hitz mota bakarra osatzen ote duten zalantzarik da. Zalantzak, gainera, areagotu egiten dira aintzat hartuz gero euskal gramatika tradizionalak adberbiotzat hartzen dituen zenbait hitz beste kategoria batzuetako hitzak bezalakoxeak direla formaz, eta ez dutela inongo atzizkirik hartzen. Hurrengo atalean kasu hauetaz arduratuko naiz, kategoriaren auzia ulertzeko berebiziko garrantzia baitute.

³ Argudiatu daitekeen arren semantika propioa izatea ez dela baldintza ezinbestekoa eratorpen atzizkia izateko, eratorpena inflexiotik bereizteko kontuan hartu ohi diren ezaugarriak dira atzizkiek oinarriaren i) kategoria, edota ii) semantika aldatzeko gai izatea (ten Hacken, 2014). Ezin froga daiteke *-ki*, *-to*, *-ro* atzizkiek ez bata ez bestea egin dezaketarik, eta gauza bera esan daiteke gazteleraz kidekoa den *-mente* atzizkiarekin (Fábregas, 2007).

3. Adberbioak, Postposizio Sintagmak eta adjektiboak, zein da zein?

3.1. Adberbioak eta Postposizio Sintagmak

Goian agertu den bezala (2.atala), adberbioak definitzeko, askotan, haien funtzio semantikoari egiten zaie erreferentzia (ikus Azkue, 1925; Lafitte, 1944; Euskaltzaindia, 1991, 2021; Hualde eta Ortiz de Urbina, 2003; *SEG*, 2011–2019). Hots, adberbioak aditzaren edo perpausaren eremuaren modifikatzaile gisa aurkezten dira. Hala ere, funtzio semantikoari baino ez bazaio begiratzen, badira beste zenbait elementu aditzaren edo perpausaren eremua modifikatzen dutenak. Erreparatu (2) adibideari:

(2) **Atzo / Goiz hartan**, autobusa hartu zuen.

Hala, sortzen den galdera da ea zilegi ote den *goiz hartan* adberbiotzat hartzea. Euskararen gramatika gehienetan (Euskaltzaindia 1991, 2021; Hualde eta Ortiz de Urbina, 2003; *SEG*, 2011–2019), elementu hauek, oro har, PStzat hartzen dira, ez adberbiotzat. Beraz, modifikazio ahalmenari dagokionez, ez da argi geratzen zein den *atzo* eta *goiz hartan*-en arteko desberdintasuna. Nabarmendu daitekeen ezaugarri bakarra da *atzo* hitz bakartzat hartu ohi dela. Baina, hori hala izanik, bi dira sortzen diren arazoak: alde batetik, onartu behar dugu modifikatzaile funtzioa izatea ez dela ezaugarri nahikoa adberbioa definitzeko. Bestetik, ez dago argi esaterik zer den hitz bakartzat hartu beharko genukeena. Esaterako, har bitez (3)ko adibideak:

- (3) a. Horma apurtu zuen **mailu batez**.
 b. Horma apurtu zuen **bortizkeriaz**.
 c. Horma apurtu zuen **bortizki**.

Ohiko da (3a)koa PStzat hartzea, -z postposizio instrumentala buru dela osatzen baita. Baina hori hala bada, (3b)koa ere PStzat hartu beharko litzateke, atzizki beraren gainean osatuta baitago. Horrek, bestalde, ez luke azalduko zergatik hartu beharko litzatekeen (3b) PStzat eta (3c) adberbiotzat, biak ala biak hitz bakartzat hartu izan badira euskaraz.

Arazo honi Euskaltzaindiaren (1991) gramatikan heltzen zaio. Bertan, adberbio gisa aurkeztutakoak hiru motatan sailkatzen dira: i) adberbializazioa burutu duten hitzak: hauetan, gaur egun hiztunek ez dute postposiziorik sumatzen (adb. *aurten*) edo bere esanahia ez da konposizionalki eraikitzen (adb., *gainera* elementuan, ez da -*ra* postposizioak berez duen helburu mugimendurik adierazten); ii) adberbializazio bidean dauden hitzak: *estereotipaturik* erabiltzen direla esaten da (adb. *ostean*, *gustura*), nahiz ez den gehiegi zehazten zer irizpide erabili behar den erabilera bat estereotipatutzat hartzeko, eta iii) postposiziodun izen gisa interpreta daitezkeenak, adiera berezirik gabe (adb. *mendiz*, *lagunarekin*).⁴

Hala ere, agerikoa denez, irizpide hauek ere hainbat zalantza sor ditzakete. Izan ere, sailkapen honen oinarrian *lexikalizazio mailaren* irizpidea dago. Egitura batek zenbat eta esanahi soilagoa, ez-konposizionalagoa eta konbentzionalagoa izan, gehiago hartuko da hitz bakartzat. Ordea, egituraren aldetik (3b) bezalako egituretan zein (3c) bezalakoetan, bi osagai (edo gehiago) antzeman ditzakegu, eta batean zein bestean, interpretatzen den esanahia baliokidea dela ematen du.

Horrela, irizpide honi jarraituz gero, berriro onartu beharko litzateke egituren kanpoko itxurari ez eta haien esanahiari begiratu behar zaiola zein den adberbioa eta zein ez zehazteko. Gainera, zehaztu beharko litzateke zein lexikalizazio mailatik aurrera hartuko den egitura bat adberbiotzat, eta agerian utzi lexikalizazio maila hau identifikatzeko zein irizpide erabiliko den. Honek, kasurik hoberenean, sailkapen argiago bat utz lezakeen arren, banaketa arbitrarioa eragingo luke egitura batzuen eta besteen artean.⁵

⁴ Bereizketa bera gorde du Euskaltzaindiak (2021: 801).

⁵ Arbitrariotasun honen erakusgarri, esanguratsua iruditzen zait *orduan* hitzaren jokabidea:

- (i) Trena orduan ailegatu zen.
 (ii) Orduan, trena ailegatu zen.
 (iii) Trena ailegatu zen, orduan.

Esan liteke (i) kasuan *orduan* hitzaren interpretazioa konposizionalagoa dela ('zegokion ordu horretan heldu zen'); (ii) adibidean, ostera, adiera konbentzionalagoa da, deiktikoki erabiltzen baita 'momentu horretan' adierazteko (*ordu* hitzaren jatorrizko adieratik urrunago). Are konbentzionalago, (iii) adibidean, *orduan* 'ondorioztapena'

Bestalde, banaketa hau izan ezean, *adberbio* kategoria onartzea intuizio kontua bilakatzen da. Horren adierazgarri da Euskaltzaindia (2021) lanean edo *SEGN* hartzen den jarrera. Euskaltzaindiak (2021: 787), funtzioari begira dio PSak eta adberbio sintagmak mota bereko osagaiak direla. Dena dela, osagai mota horrek zer deitura jaso beharko lukeen erabakitzea zaila dela-eta, sailkapenean biak bereiz mantentzen dira, berriz ere *adberbio sintagma* bat onartuaz, prezeski zer elementuk osatzen duten zehaztu gabe. Antzeko jarrera da *SEGen*.

3.2. Adberbioak eta adjektiboak

Aurreko atalean argi geratu da adberbio direlako eta PS batzuen arteko desberdintasuna ez dela inondik eta inora begi-bistakoa. Alabaina, adberbioek badute beste kategoria batzuen antz handia ere, ia ezin bereizterainokoa: hain zuzen, adjektiboena. Hala gertatzen da, hain zuzen ere, adberbiotzat hartu diren hitz batzuen eta adjektiboaren artean ere. Izan ere, euskararen gramatika batzuek (Euskaltzaindia 1991, 2021; Hualde eta Ortiz de Urbina, 2003) adberbiotzat hartzen dituzte honelako egiturak ere:

(4) Ane **azkar** atera zen bileratik.

Berriz ere, sailkapen honetarako irizpidea semantikoa da. Kasu honetan, itxuraz, *azkar*-ek adjektibo baten antza duen arren (esan baitaiteke *bidaia azkarra*), modifikatzen duena ez da izena (edo izenaren eremuko elementu bat) baizik eta aditza. Dena dela, diodanez, egiturak zer modifikatzen duen begiratzea ez da irizpide erabakigarria, ez baita arrazoi nahikoa PSak eta adberbioak bereizteko. Horrek sortzen duen zalantza da ea *azkar* kategoria desberdineko hitza ote den *azkar atera da* eta *bidaia azkarra* egituretan. Desberdinak baldin badira, azaldu egin beharko litzateke zertan diren desberdinak eta ezaugarri horiek zeren araberakoak diren (ikus Agirre, 2017).

Zenbait hizkuntzatarako, hala nola, gaztelaniarako (Bosque, 1989; Kovacci, 1999; *NGLE*, 2009) proposatu izan da adjektiboek, adberbioek ez bezala, komunztadura egiten dutela modifikatzen duten izenaren genero eta numeroarekin, (5a) eta (5b) alderatzean ikusten denez:

(5)	a.	<i>la</i>
DET.F.SG
'bizikleta azkarra'	<i>bicicleta</i>
bizikleta	<i>rápida</i> .
azkar.F.SG
	b.	<i>María</i>
Maria(F)
'María azkar ailegatu zen.'	<i>llegó</i>
heldu.PST.PFV.3SG	<i>rápido</i> .
azkar.M.SG

Euskaraz ere, adjektiboek numeroa komunztatzen dute lehen mailako predikazioan (6):

(6) Liburuak [interresgarriak dira].

Aditza modifikatzerakoan, ordea, euskaraz, adjektibo itxurako elementuak beti agertuko dira numero markarik gabe:

(7) Lapurrak **azkar** mugitzen dira. / *Lapurrak **azkarrak** mugitzen dira

Hala ere, ez dago argi desberdintasun honen azalpena ezin ote den arrazoitu, besterik gabe, aditzaren eremuko modifikatzaileek, hala nola (7) adibidekoak, izenik modifikatzen ez dutela esanez. Izan ere, generoa eta numeroa izenari dagozkion ezaugarriak dira, eta pentsa daiteke ezaugarri hauek ez dituzten egiturak modifikatzeak berez dakarrela ezaugarriekin komunztatu behar ez izatea. Beraz, ez du ematen hau ere ezaugarri erabakigarria denik adberbioa aparteko kategoriatzat hartzeko.

Adjektibo/adberbio bereizketaren auziari aurre egin diote baita ere Zabala eta Odriozolak (1994) alde batetik, eta de Rijk-ek, (1998 [1996], 2008) bestetik. Zabalak eta Odriozolak (1994) adjektibo itxurako adberbioak kategoria aldetik adjektiboak direla argudiatu dute. De Rijkek (1998 [1996]), ordea, Zabala eta Odriozolaren proposamenaren aurka, adjektiboak eta berak *egoerazko adberbioak* (ing. *stative adverb*) deiturikoak bereizi behar direla argudiatu zuen. Aurrerago, bere gramatikan (de Rijk, 2008), egoerazko adberbio direlako *predikatibo* deitzen die (ing. *predicatives*), kategoriari dagokion auzia argitu gabe utziz, baina oraindik ere adjektiboetatik bereizi beharra azpimarratuz. Izan ere, bere ustez,

adierazteko dago. Zilegi ote da pentsatzea, beraz, hiru hitz desberdin direla? (kasu honen inguruko eztabaidarako ikus Euskaltzaindia 2021: 788).

funtzio predikatiboan (8a) agertu daitezkeen hainbat hitz ezin dira funtzio atributiboan agertu, hau da, izen bat zuzenean modifikatzen (8b):

- (8) a. Ikasleak **adi** entzun dio irakasleari.
 b. *Ikasle **adia**

Hala ere, de Rijk-ek berak (2008) azaltzen duenez, interesgarria da kontuan hartzea adjektibo itxura duten modifikatzaile hauek, batzuetan atzizkiak har ditzaketela funtzio bera betetzeko:

- (9) a. Hartzak **motel** mugitzen dira.
 b. Hartzak **motelki** mugitzen dira.

(9)ko adibideei begira, beraz, ematen du adjektibo itxurako modifikatzaile batzuk eta *-ki* atzizkia hartzen dutenak guztiz baliokideak direla. Honek ere zaildu egiten du adjektiboak adberbioetatik bereizteko ahalegina, bai baitirudi, testuinguru hauetan behintzat, bientzako analisi bera eman beharko litzatekeela.

Hau guztia kontuan hartuta, agerian geratzen da, PSen kasuan bezala, adjektiboekin ere ez dela erraza adberbioetatik modu erabatekoan bereiztea. Biak desberdinu beharraz eztabaidak egon diren arren, gramatikalariek ez dute irizpide argirik aurkitu bata bestetik bereizteko, eta modifikatzen dutenari begira jarri dira bereizketa egin nahian. Hala ere, ikusirik adjektiboek zein adberbio direlakoek, biek dutela modifikatzeko gaitasuna, ez da argi geratzen kategoriatik bat bereizteko esanguratsua ote den zer modifikatzen duten kontuan hartzea.

4. Ondorioak

Lan honetan azaldu dut adberbio deitura jaso duen egitura multzoak arazo nabarmenak dakartzala gramatika kategorien teoriarako. Alde batetik, zenbait atzizki (*-ki*, *-ka*, *-la*) adberbio eratorletzat hartu izan dira euskal gramatiketan, baina, erakutsi dudanez, ikuspegi honen aldeko argudioak ez dira erabakigarriak. Izan ere, kontuan hartu beharra dago *-ki* edo *-ka* bezalako atzizkiak era askotako kategoriekin konbinatzen direla, ohiko eratorpen atzizkiak ez bezala. Gainera, ematen du atzizkion funtzioa dela kategoriatik horren modifikazio ahalmena aldatzea, eta ez dutela bestelako esanahi (eta agian, ezta kategoriatik) aldaketarik eragiten.

Bestalde, atzizkirik hartzen ez duten modifikatzaile askok beste kategoriatik batzuetako hitzen itxura bera dutela azaldu dut. Euskaraz, bereziki, PS itxura edo adjektibo itxura duten hainbat modifikatzaile daude. Gainera, PS eta adberbioen kasuan, banaketa ere bera da. Hala, *adberbio* kategoriatik PS eta adjektiboetatik bereiz mantentzearen aldeko argudioak ahulak direla erakutsi dut, eta banaketarik egin behar izanez gero, muga arbitrarioki ezartzeko arriskua dagoela.

Arazo teoriko hauek erakusten dute orain arte multzo bakartzat hartu diren modifikatzaile hauei arreta handiagoa zor zaiela. Hala, egituren jokabidearen araberrako sailkapenak egitea ezinbestekoa da eta baita, ezaugarritze zehatz batetik abiatuta, jokabide hauek azal ditzaketen analisiak proposatzea. Horixe izango da nire helburua tesian zehar.

5. Etorkizuna

Lan honetan eztabaidatu ditudan arazoei erreparatzeak bidea zabaltzen du etorkizunean aditzaren eta perpausaren eremuko modifikatzaileei beste era batera begiratzeko. Arazo hauek agerian uzten dute modifikatzaileen jokabidea ulertu nahi bada, beharrezkoa dela modifikatzaile hauek beste kategorietako egituren antza zergatik duten argitzea, hau da, modifikatzaile hauek eta adjektiboek edo PSek komunean zer duten zehaztea, esaterako.

Bestalde, adberbio deiturapean bildu diren egitura hauek guztiak funtzio berak, hots, modifikazioak, batzen dituela kontuan harturik, haien arteko antzekotasunak haien modifikatzaile izaeratik eratorri beharko lirarteke. Horretarako, nire ustez, egitura hauen ezaugarri morfo-sintaktikoak bere funtzio semantikoarekin lotzen dituen analisi bat lortu behar da. Honek, batetik, modifikazioari buruzko teoriant sakontzea eskatuko du, eta bestetik, beste hizkuntza batzuetan egitura modifikatzaileek euskarazko egituren ezaugarri berak dituzten aztertzea. Azken finean, euskarazko modifikatzaileen itxura eta jokabidea azaltzen saiatuko den teoria batek beste hizkuntzetako modifikatzaileak azaltzeko saiakera ere egin beharko luke. Bide honetatik abiatuko da nire tesia, modifikatzaileen analisi bateratu bat proposatzea helburu.

6. Erreferentziak

- Artiagoitia, X. (2002): The functional structure of the Basque noun phrase, in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, UPV/EHU Argitalpen Zerbitzua, Vitoria-Gasteiz, 73-90. DOI: <https://doi.org/10.1387/asju.9634>
- Artiagoitia, X. (2004): Izen-sintagmaren berziklatzea: IS-tik izenaren inguruko funtzio-buruetara, in P. Albizu, & B. Fernández (arg.), *Euskal gramatika XXI mendearen atarian*, UPV/EHU-Arabako Foru Aldundia, Vitoria-Gasteiz, 11-38.
- Azkue, R. M. (1925): *Morfología vasca*, Editorial Vasca, Bilbo.
- Baker, M. (2003): *Lexical categories: verbs, nouns and adjectives*, Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511615047>
- Bosque, I. (1989): *Las categorías gramaticales*, Síntesis, Madril.
- Delfitto, D. (2006): Adverb classes and adverb placement, in M. Everaert & H. van Riemsdijk (arg.), *The Blackwell companion to syntax*. Blackwell Publishing, New Jersey, 83-120. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470996591.ch4>
- de Rijk, R. P. G. (1998 [1996]): Basque manner adverbs and their genesis, in *De lingua vasconum: Selected Writings, 1998*, ASJUren gehigarriak 43, 391-419. DOI: <https://doi.org/10.1387/asju.9614>
- de Rijk, R. P. G. (2008): *A standard grammar of Basque*, MIT Press, Cambridge, Mass. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/7444.003.0014>
- Etxeberría, U. (2005): *Quantification and domain restriction in Basque*. [Doktorego tesia, UPV/EHU].
- Euskaltzaindia. (1991): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I (EGLU-I)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Euskaltzaindia. (2021): *Euskararen gramatika*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Fábregas, A. (2007), Adverbios en *-mente* y la estructura del adjetivo en español, *ELUA, Estudios de Lingüística Universidad de Alicante*, 21, 103–124. DOI: <https://doi.org/10.14198/ELUA2007.21.06>
- Fábregas, A. (2014): Adjectival and adverbial derivation, in R. Lieber & P. Stekauer, P. (arg.), *The Oxford handbook of derivational morphology*, Oxford University Press, Oxford, 276-295. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.013.0016>
- Fernández-Altonaga, C. (2022), Adberbioak euskaraz: hitz mota bakarra ala gehiago? *Uztaro*, 123, 81-127.
- Goenaga, P. (1980 [1978]): *Gramatika bideetan*, Erein, Donostia.
- Hualde, J. I., & Ortiz de Urbina, J. (2003): *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110895285>
- Huddleston, R. & G. K. Pullum. (2002): Adjectives and adverbs, in R. Huddleston, & G. K. Pullum (arg.), *The Cambridge grammar of the English language*, Cambridge University Press, Cambridge, 525-597. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316423530.007>
- Jackendoff, R. S. (1972): *Semantic interpretation in generative grammar*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Kovacci, O. (1999): El adverbio, in I. Bosque & V. Demonte (arg.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Espasa Calpe, Madril, 705-786.
- Lafitte, P. (1944): *Grammaire basque: navarro-labourdin littéraire*, Librairie "Le Livre", Baiona.
- Laka, I. (1990): *Negation in syntax: on the nature of functional categories and projections*. [Doktorego tesia, MIT].
- Monforte, S. (2020): *Galderetako -a, al eta ote partikulak euskaraz. Sintaxia, mikroaldakortasuna eta interpretazioa*. [Doktorego tesia, UPV/EHU].
- Ortiz de Urbina, J. (1989): *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Ramat, P. & Ricca, R. (1994), Prototypical adverbs: on the scalarity/radiality of the notion of adverb, *Rivista di Linguistica*, 6(2), 289-326.
- Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española. (2009): *Nueva gramática de la lengua española (NGLE)*, Espasa-Calpe, Madril.
- Salaburu, P., I. Sarasola & P. Goenaga. (2011-2019): *Sareko Euskal Gramatika (SEG)*. [Sarean eskuragarri: <https://www.ehu.eus/seg/aurkezpena>, azken kontsulta: 2023/02/18]
- ten Hacken, P. (2014): Delineating derivation and inflection, in R. Lieber & P. Stekauer, P. (arg.), *The Oxford handbook of derivational morphology*, Oxford University Press, Oxford, 10-25. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199641642.013.0002>
- Zabala, I. & J. C. Odriozola. (1994), 'Adjektiboen' eta 'adberbioen' arteko muga zehatzik eza, *ASJU*, XXVIII (2), 525-541. DOI: <https://doi.org/10.1387/asju.8419>

7. Eskerrak eta aipamenak

Lan hau nire tesi proiektuan oinarritzen da. Tesi hau Espainiako Unibertsitate Ministerioko FPU dirulaguntzari esker burutzen ari naiz [FPU21/05860], *Gogo Elebiduna* (UPV/EHU) ikertaldearen azken proiektu finantzatuaren barruan ([IT1439-22], *Hezkuntza Saila, Unibertsitate eta Ikerketa Sailburuordetza*) alde batetik, eta IKER UMR5478 ikergunean bestetik. Erakunde hauez gain, eskerrak zor dizkiet nire tesi-zuzendari biei, Beatriz Fernández eta Urtzi Etxeberria, bide guztian zehar, eta baita lan honekin ere, laguntzeagatik. Azkenik, idazlan hau aztertzaile biren iruzkinek aberastu dute, eta haiei ere nire esker ona adierazten diet. Gera daitezkeen akatsak nireak baino ez dira.

Kode-alternantziaren erabilera euskara-gaztelania gazte elebidunengan

Mikel Pérez González

ELEBILABeko ikertzaile kontratatua

(Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila)

mikel.perezg@ehu.eus

Laburpena

Euskal gazteen hizkerarekin batera, azken urteetan kode-alternantzia (KA) fenomenoak arreta jaso du. Azterlan honen xedea da euskara-gaztelania gazte elebidunen KAren erabilera aztertzea eta horretan eragin dezaketen zenbait faktore identifikatzea: hiztunen lehen/etxeko hizkuntza (H1), euskara/gaztelania gaitasuna eta testuinguru soziolinguistikoa (jaiolekuaren arabera). Horretarako, KAren erabilera eta jarreretan sakondu nahian 2022an diseinatu nuen online galdetegitik jasotako erantzunak baliatu ditut, hain zuzen ere 18-30 urte bitarteko 244 euskara-gaztelania gazte elebidunenak. Emaitzek erakutsi zuten KAren erabilera oso zabalduta dagoela euskal gazteengan eta horretan gazteen H1ak, testuinguru soziolinguistikoak eta euskara/gaztelania gaitasunak eragiten dutela.

Gako-hitzak: Kode-alternantzia; gazte-hizkera; elebitasuna; hizkuntza-erabilera

Abstract

Along with the Basque youth language, the phenomenon of code-switching (CS) has been observed in recent years. The aim of this study is to analyze the use of CS in bilingual Basque–Spanish youth and to identify some factors that may influence it: the first language of the speakers (L1), the Basque/Spanish competition and the sociolinguistic environment (according to the place of birth). To do this, and in order to deepen the use and attitudes of CS, I have taken advantage of the answers received from the online questionnaire that I designed in 2022: 244 bilingual Basque-Spanish youth from 18 to 30 years old. The results showed that the use of CS is widespread among Basque youth and that L1, the sociolinguistic environment and the Basque/Spanish competition influence it.

Keywords: Code-switching; young language; bilingualism; use of language

0. Sarrera eta motibazioa

KA komunitate elebidunetan arrunta den hizkuntza-ukipen fenomeno da (Thomason, 2001) eta horrela definitu izan da: “elebidun batzuen gaitasuna bi hizkuntzen artean esfortzurik gabe alternatzeko edo txandakatzeko” (Bullock eta Toribio, 2009, 1. or.; itzulpena nirea da). Hona hemen euskara-gaztelania KAren adibide bat (Ibarra, 2011, 287. or.): Nengoen *alau del ambulatorio* yoateko. Azterlanak azterlan, KA fenomeno alboratua eta estigmatizatua (izan) da hizkuntzaren degenerazioaren edo hizkuntza ondo ez menderatzearen adierazle moduan ere hautema(te)n delako (Bullock eta Toribio, 2009).

Euskal Herrian ere KA aztergai (izan) da azkenaldian, gazte hizkeren inguruko lanak bezala. Hain zuzen ere, KA gazte hizkeraren ezaugarritzat hartzen da (Eusko Jaurlaritza, 2016; Ibarra, 2011; Lantto, 2015). Euskaldunen KAren inguruko ikerketek fenomeno horren ezaugarri ezberdinak aztertu dituzte, besteak beste, zein helburu edo funtzioekin erabiltzen den (Muñoa, 2002; Ibarra, 2011), zer motakoa den eta zer ezaugarri gramatikal dituen (Ezeizabarrena eta Munarriz-Ibarrola, 2012; Parafita Couto et al. 2015) eta zer onarpen maila duen fenomenoak (Lantto, 2018). Hala, handik eta hemendik noizean behin bolo-bolo ibiltzen den eta oraindik ikerketa sakon eta zehatzak falta dituen fenomeno baten aurrean gaudenez, KAren erabileraren inguruan sakontzeko eta jasotako ebidentziak partekatzeko motibazioa da lan eta ibilbide honi hasiera eman izanaren erantzule.

1. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

KAren ikerketa hiru ikuspegitatik garatzen da nagusiki (Bullock eta Toribio, 2009; Gardner-Chloros, 2009): 1) Hurbilketa linguistiko-teorikotik KAren ezaugarri linguistikoak aztertzea da helburu nagusia. 2) Hurbilketa soziolinguistikoak KAn eragiten duten alderdi sozialak ditu jomugan. 3) Hurbilketa psikolinguistikoan KAren ekoizpena eta ulermena aztertzen da, aukera emanez ulertzeko zein mekanismo kognitibok gidatzen duten KAren ekoizpena, ulermena eta jabekuntza. Hurbilketa horietan guztietan funtsezkoa gertatzen da hiztun elebidunak ezaugarritzea. KA aztergai duten lanetan baliatu diren neurgaiak eta metodologiak ere askotarikoak dira (Gullberg et al., 2009; Munarriz-Ibarrola et al., 2018; Valdes Kroff et al., 2017).

Gutxi omen dira KA erabiltzen ez duten hiztun edo komunitate elebidunak eta, gainera, KA idatzizko zein ahozko komunikazioari dagokion ohiko praktika elebidunetako bat da (Ibarra, 2020). Halere, ez dirudi elebidun guztiek erabiltzen dutenik. Ikerketek erakutsi dute, bestalde, elebidun profilak eragina duela, modu batean edo bestean, KAn (Lantto, 2015; Mad'arová, 2020; Parafita Couto et al., 2015). Halaber, KA gaitasun-faltarekin lotu ohi denez, partaide askok haiek ez dutela egiten edota ez dela egin behar adierazten dute (Aморrortu et al., 2016). Beste batzuek, berriz, egoera informaletan, diskurtso estrategia bezala erabiltzen dutela onartzen dute.

Gauzak horrela, euskal gazteen KAren erabilerari buruzko ebidentzia bildu eta partekatu asmoz, euskara-gaztelania gazte elebidunen KAren erabilerari buruzko datu batzuk ekarri ditut lan honetara. Lan honen helburua, beraz, euskara-gaztelania gazte elebidunen KAren erabileran sakontzea da, zehazki, identifikatzea

gazteen H1ak, euskara/gaztelania gaitasunak eta testuinguru soziolinguistikoak zenbaterainoko eragina duten beren KAren erabileran. Hurrengoak izan ziren lan honetarako helburuei begirako hipotesiak: 1) gazteen KAren erabileran ez nuen espero testuinguru soziolinguistikoaren eragin esanguratsurik (Etxabe, 2005; Ibarra, 2020). 2) etxetik erdaldunek etxetik euskaldunek baino KA gehiago erabiltzea (Lantto, 2015, 2019; Amorrortu et al., 2016). 3) euskara/gaztelania gaitasunak eraginik ez izatea gazteen KAren erabileran (Poplack, 1980).

2. Ikerketaren muina¹

2.1. Diseinua

Datuak biltzeko *Encuestafacil* bidezko online galdetegi bat diseinatu nuen 2022an (Pérez, 2022), eta hori osatzeko, hainbat elebitasun galdetegi estandarizatu aztertu nituen. Galdetegia 4 bloketan egituraturako 45 galderek osatzen dute (1. taula). Galdera horien bidez bilatzen da: 1) elebidunen profil psiko-soziolinguistikoa eta 2) elebidunen KAren erabilera eta jarrera aitortuak.

1. taula: online galdetegiaren atalak, galdera-motak eta helburuak. Iturria: egileak egina².

GALDERAK	LEHEN ATALA	BIGARREN ATALA	HIRUGARREN ATALA	LAUGARREN ATALA
	10 galdera	12 galdera	10 galdera	13 galdera
MOTAK	Demografikoak	Euskara eta gaztelaniaren jabeakuntza, euskara eta gaztelaniaren erabilera eta euskara eta gaztelaniarekiko atxikimendua	Euskararen eta gaztelaniaren gaitasuna eta euskara titulazioa, euskararen eta gaztelaniaren erabilera/erregistro mota eta euskara/gaztelaniari buruzko (auto)pertzepzioa	“Beste” gazteei buruzko KAren erabilera ustea, KAren erabilera aitortua, KArik ez erabiltzeko gaitasuna, KArekiko jarrerak, KAren erabilera arrazoiak
HELBURUA	Parte hartzaileen adina, generoa, ikasketa maila, lan egoera... bezalakoak jasotzea	Parte hartzaileen elebidun profila zehaztea	Parte hartzaileen hizkuntza mota/kompetentzia edo gaitasun aitortua eta euren zilegitasuna (autopertzepzioa) biltzea	KAren erabileraren zein jarreraren inguruko informazioa identifikatzea

2.2. Parte-hartzaileak

18-30 urteko 244 parte-hartzailearen datuak jaso eta aztertu nituen (2. taula). Parte-hartzaileen artean testuinguru soziolinguistiko desberdinetakoak zeuden, eta H1ari dagokionez profil desberdineko parte-hartzaileak. Hizkuntza-gaitasun aitortuari dagokionez, oro har, euskaraz gaitasun handiagoa dutenak jaso ziren.

¹ Lan honetan zehar KAz hitz egitean zehazki hurrengoari egiten zaio erreferentzia: (nagusiki) euskaraz egin bitartean gaztelania txertatzeari.

² Galdetegiak eta lanak EHUko Gizakiekin lotutako ikerketarako Etika Batzordeko oniritzia jaso zuen (M10/2022/103 kodea). Parte-hartzaileek 15' eta 30' bitarteko tartean erantzun zioten galdetegiari.

2. taula: ikerketako parte-hartzaileen inguruko zehaztasunak. Iturria: egileak egina.

		<i>N (%) edo \bar{X}</i>		<i>N = 244</i>
ADINA		18-24 urte	138 (% 56,60)	
		25-30 urte	106 (% 43,40)	
GENEROA		Emakumea	144 (% 59)	
		Gizona	95 (% 38,90)	
		Ez-binarioa	5 (% 2)	
JAIOLEKUA³	Euskaldun gutxiagoko eremuak	1. gunea	11 (% 4,50)	131 (% 53,70) ⁴
		2. gunea	120 (% 49,20)	
	Euskaldun gehiagoko eremuak	3. gunea	97 (% 39,80)	107 (% 43,90)
		4. gunea	10 (% 4,10)	
H1		H1 eusk	105 (% 43)	
		H1 gazt	49 (% 20,10)	
		2H1	89 (% 36,50)	
		Beste bat	1 (% 0,40)	
HIZKUNTZA GAITASUNA	EUSKARAZ	GUZTIRA	4,60	
(1 = maila apala; 5 = goi maila)	GAZTELANIAZ	GUZTIRA	4,43	

Datuen analisi estatistikoak egiteko *SPSS* programa erabili nuen, eta honako test hauek baliatu: Chi karratua –Pearson eta Fisher–, Kruskal-Wallis, U de Mann-Whitney, Wilcoxon, maiztasun taulak, kontingentzia taulak, Pearson eta Spearman korrelazioak, T-testa eta Anova.

3. Emaitzak

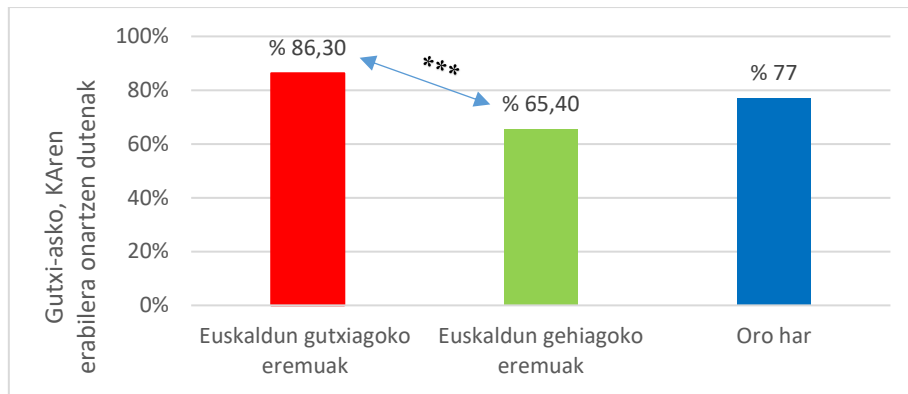
3.1. KAren erabileran testuinguru soziolinguistikoaren eragina

Gazteen % 77k ($n = 188$) aitortu zuen KA erabiltzen duela egoera komunikatiboren batean (1. irudia). Testuinguru soziolinguistikoaren arabera, aldea ikusi zen: euskaldun gutxiagoko eremuetakoen % 86,3k ($n = 113$) erabiltzen du KA eta euskaldun gehiagoko eremuetakoen % 65,4k ($n = 70$) ($X^2(1, N= 238) = 13,24, p < 0,001$)⁵.

³ 1. gune soziolinguistikoan biztanleriaren % 20 baino gutxiago da euskalduna, 2. gunean biztanleriaren % 20-50 bitartean da euskalduna, 3.ean % 50-80 eta 4.ean % 80 edo gehiago (Eusko Jaurlaritzaren et al., d.g.).

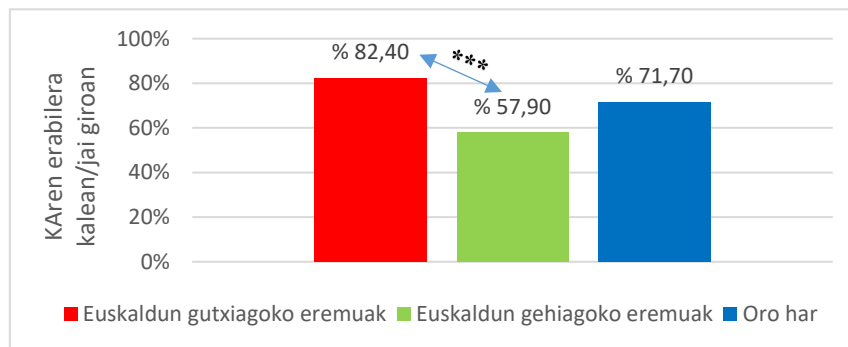
⁴ Batuketa ez da $n = 244$, izan ere, parte hartzaile guztien erantzunak ezin izan dira sailkatu eremuetako batean, dela Euskal Herritik kanpo jaiotakoak, edo beste kasuistika batzuegatik.

⁵ Irudietan esanguratasun maila adierazteko, izartxoak erabili dira hurrengo p balioen arabera : * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

1.irudia: gazteen KAren erabilera orokorra (eta testuinguru soziolinguistikoaren eragina). Iturria: egileak egina.

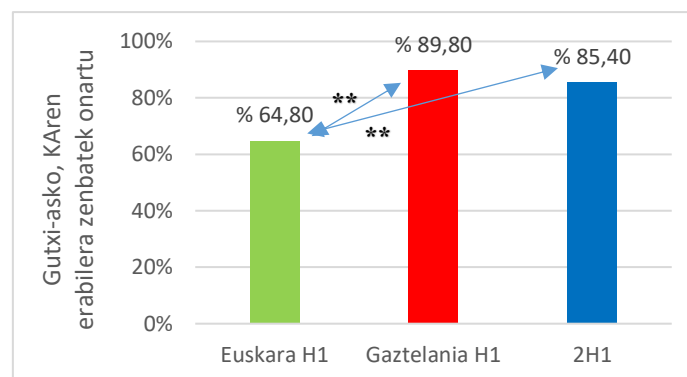
Bestalde, egoera komunikatiboei dagokienez, gazteek adierazi zutenek, kalean/jai giroan erabiltzen zuten gehien KA. Hor ere testuinguru soziolinguistikoaren araberrako aldea ageri zen (2. irudia): euskaldun gutxiagoko eremuetan KA gehiago erabiltzen dute kalean/jai giroan beste eremuarekin alderatuta (% 82,4 vs % 57,9; $X^2(1, N= 238)= 17,321, p < 0,001$).

2. irudia: gazteen KA erabilera kalean/jai giroan. Iturria: egileak egina.

3.2. KAren erabilera gazteen H1aren eragina

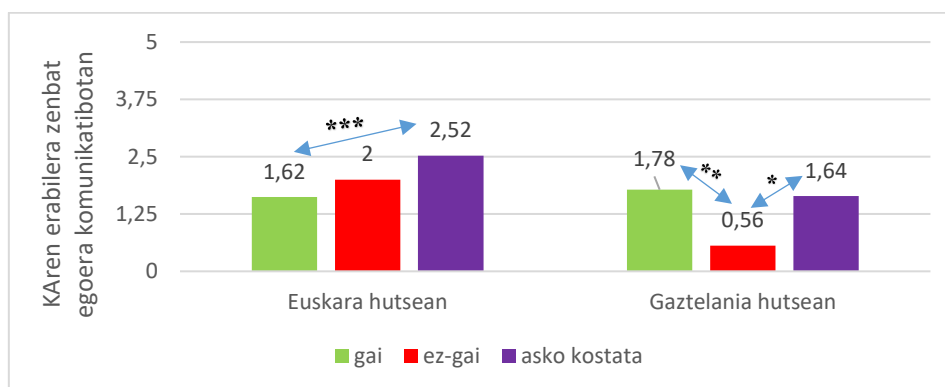
3. irudian ikusten denek, gaztelania H1 dutenek euskara H1 dutenek baino gehiago erabiltzen dute KA (% 89,80 vs % 64,80; $X^2(1, N= 154)= 9,33, p = 0,0023$), eta baita ere aldebereko elebidunek H1 euskaldunek baino (% 85,40 vs % 64,80; $X^2(1, N= 194)= 9,67 p = 0,0019$).

3. irudia: gazteen KA erabilera H1aren eragina. Iturria: egileak egina.

3.3. KAren erabileran gazteen euskara/gaztelania gaitasunaren eragina

Gazteek gaztelaniaz duten gaitasunaren eta KAren erabileraren artean erlazio zuzena eta baxua dago (Spearman ($N=244$)= 0,238, $p < 0,001$): gazteen gaztelania gaitasunak gora egin ahala KAren erabilerak ere gora egiten du, eta alderantziz. Alabaina, gaitasunaz beste era batera galdetuta, emaitzak bestelakoak dira (4. irudia): euskara hutsean egiteko gaitasunari erreparatuz, KA gehien euskara hutsean asko kostata egiten dutenek erabiltzen dute, eta gutxien euskara hutsean egiteko gai direnek. Gaztelania hutsean egiteko gaitasunari dagokionez, gaztelania hutsean egiteko gaitasun handiena dutenek erabiltzen dute KA gehien, eta, gaztelania hutsean egiteko gaitasunik ez dutela uste dutenek erabiltzen dute KA gutxien.

4. irudia: KAren erabileran euskara/gaztelania hutsean egiteko gaitasunak duen eragina. Iturria: egileak egina.

4. Ondorioak

Lan honek datu enpiriko berriak eskaini ditu euskara-gaztelania gazteen KAren erabileraz eta horretan eragiten duten hiru aldagai psiko-soziolinguistikoez. Gazte gehienek KA erabiltzen badute ere, KA gehien H1 gaztelania dutenek, euskaldun gutxiagoko eremukoek eta gaztelania gaitasun handiagoa dutenek erabiltzen dute. Edonola ere, parte-hartzaileak euskara-gaitasun handikoak dira eta beraz, aurrera begira, komeni litzateke lagina zabaltzea.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Lagina zabaltzeaz gainera, interesgarria litzateke emaitza hauek “erabileraren errealekoekin” edota ariketa ez- (hain) metalinguistikoen bidez jasotako emaitzekin kontrastatzea zein uztartzea. Bestalde, KAren erabilerarik aitortzen ez dutenak gehiago araka daitezke. Aurrerantzean, galdetegi bereko erantzunetatik atera gabe, aztertu barik geratu direnei ere heldzea interesgarria izan daiteke. Adibidez, azter liteke parte-hartzaile gazteen testuinguru soziolinguistikoa araberako KAren erabilerarekiko jarrera baina KA erabiltzen dutenen testuinguru soziolinguistikoa eta egoera komunikatiboak ere aintzat hartuz. Amaitzeko, hausnarketa metodologikoa egiteko parada ere eman dit lan honek; esate baterako, aipagarria iruditzen zait galdetegi hasi eta bukatu gabeko parte-hartzaile kopuru handia ($n = 421$), hausnartu beharko nuke zer arrazoi egon daitekeen atzean (iraupen luzeegia, konplexutasuna...).

6. Erreferentziak

- Amorrortu, E., Ortega, A., Goirigolzarri, J. eta Urla, J. (2016). *Euskal hiztun berriak: esperientziak, jarrerak eta identitateak*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Bullock, B. E., eta Toribio, A. J. (eds.). (2009). *The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511576331>
- Eusko Jaurlaritzak. (2016). *Gu Gazteok, 12-14 urteko gazteen hizkuntza egunerokotasunera hurbiltzeko ikerketa partehartzailea*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzan Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
- Eusko Jaurlaritzak, Nafarroako Gobernua-Euskarabidea, Euskararen Erakunde Publikoa, Arabako Foru Aldundia, Bizkaiko Foru Aldundia eta Gipuzkoako Foru Aldundia. (d.g.)⁶. *Euskararen Adierazle Sistema (EAS)* [Datu basea].
- Etxabe, A. (2005). *Kode-alternantzia lagun arteko gazte-hizkeran*. [HIZNET Hizkuntza Plangintza Graduondokoko Amaierako Lana].
- Ezeizabarrena, M. J. eta Munarriz-Ibarrola (2012). Orden de palabras en los enunciados mixtos (euskera-castellano) de bilingües típicos y atípicos. In Cestero Mancera, Ana M. Molina Martos, Isabel eta Paredes García, Florentino (eds.), *La lengua, lugar de encuentro. Actas del XVI Congreso Internacional de la ALFAL (Asociación de Lingüística y Filología de la América Latina)*. Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá. ISBN: 978-84-8138-771-1; CD: 3893-3902.
- Gardner-Chloros, P. (2009). *Code-switching*. Cambridge university press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609787>
- Gullberg, M., Indefrey, P., eta Muysken, P. (2009). Research techniques for the study of code-switching. In B. Bullock & A. Toribio (Eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching* (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics, pp. 21-39). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511576331.003>
- Ibarra, O. (2011). *Nafar euskaldun gazteen ahozko diskurtsoa*. Iruñea: Nafarroako Unibertsitate Publikoa.
- Ibarra, O. (2020). "Hizkuntza praktikak «online», Nafarroako Unibertsitate Publikoko ikasle euskaldunen artean". *Revista internacional de los estudios vascos= Eusko ikaskuntzen nazioarteko aldizkaria= Revue internationale des études basques= International journal on Basque studies, RIEV*, 65(1), 34-71.
- Lantto, H. (2015). *Code-switching in Greater Bilbao: A bilingual variety of Colloquial Basque*.

⁶ d.g = datarik gabe.

- Lantto, H. (2018). New Basques and code-switching: Purist tendencies, social pressures. In Smith-Christmas, C., Ó Murchadha, N., Hornsby, M., Moriarty, M. (eds). *New speakers of minority languages*, 165-187. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/978-1-137-57558-6_9
- Mad'arová, S. (2020). Use and perception of code switching by students and instructors in the second language classroom in the US. *Onomazein*, (48), 150–177. <https://doi.org/10.7764/onomazein.48.07>
- Munarriz-Ibarrola, A., Couto, Parafita Couto, M. C., eta Wyngaerd, E. V. (2018). Methodologies for intra-sentential code-switching research. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 8 (1), 1-4. <https://doi.org/10.1075/lab.17082.mun>
- Muñoz, I. (2002). Zergatik eta zertarako erabiltzen ditugu euskara eta gaztelera solasaldi berean? Kodealdaketaren funtzio pragmatikoak. *Bat Aldizkaria*, 42. zk, 53-63. or.
- Parafita Couto, M. C., Munarriz-Ibarrola, A., Epelde, I., Deuchar, M. eta Oyharçabal, B. (2015). Gender conflict resolution in Spanish–Basque mixed DPs. *Bilingualism: Language and Cognition*, 18(2), 304-323. <https://doi.org/10.1017/S136672891400011X>
- Pérez, M. (2022). Kode-alternantziaren erabilera eta jarrerak euskara-gaztelania elebidun gazteengan. [Master Amaierako Lana, UPV/EHU].
- Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: Toward a typology of code-switching. *Linguistics*, 18, 581-616. <https://doi.org/10.1515/ling.1980.18.7-8.581>
- Thomason, S. G. (2001). *Language contact: An introduction*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Valdes Kroff, J. R., Dussias, P. E., Gerfen, C., Perrotti, L., eta Bajo, M. T. (2017). Experience with code-switching modulates the use of grammatical gender during sentence processing. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 7(2), 163-198. <https://doi.org/10.1075/lab.15010.val>

7. Eskerrak ematea eta oharrak

Lan hau Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia masterrean aurkeztutako MALetik (Pérez, 2022) erauzitako datu aukeratu batzuekin osatu da. MALa burutzeko Arabako Foru Aldundiak eta UPV/EHUK sortutako Henrique Knörr beka jaso nuen 2021eko deialdian. Era berean, ikerketa hau hein batean Eusko Jaurlaritzako finantziarioari esker ere garatu da (IT-983-16 eta IT1627-22) ELEBILAB ikertaldean: bihoakie nire esker ona. Eskerrak eman nahi dizkiet, halaber, Iñaki Garcia irakasleari galdetegia diseinatzeko eta analisi estatistikoak egiteko emandako laguntzagatik, bide honetan guztian zehar bidelagun izan dudana. Amaia Munarriz zuzendariari eta Ainhoa Pardinari, beti laguntzeko prest egon delako. Azkenik, nire esker ona ikerketa honetako protagonista diren parte-hartzaile guztiei.

Inés Medinaren sorkuntza garaikidea historiaratzeko estrategiak

Maite Luengo Aguirre

Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

maite.luengo@ehu.eus

Laburpena

Inés Medinaren lanak euskal historiografian duen tokiak abstrakzioarekin lotu da, artistak burututako azterketa formal plastikoan oinarrituz. Hala ere, azken urteetan bestelako pintura plazaratu du, psikoanalisitik abiatuz eta genero indarkeriaren inguruan hausnartuz. Ildo horren adibidea dugu bide hori ireki zuen 19. seriea. Lan horiek ikertzeko, abstrakzioan garatutako markoa nahikoa ez dela iradokitzen dudana heinean, berri bat eraikitzea proposatzen dut. Horretarako, feminismoarentzat garrantzitsuak diren, eta Medinaren lanean ageri diren, bi gai aztertzen ditut bere lanari lotuta: gorputzaren eta adimenaren arteko harremana eta feminitatea. Horrez gain, emakumeenganako bortizkeriaren landu duten beste artista garaikideekin batera testuinguratzen dut bere lana.

Hitz gakoak: Inés Medina, genero indarkeria, feminitatea, pintura garaikidea, historiografia.

Abstract

The place of Inés Medina's work in Basque historiography has been associated with abstraction, based on the artist's formal plastic study. However, in recent years she has made public a different painting, based on psychoanalysis and reflecting on gender-based violence. An example of this line is the pioneering 19th series. To investigate these works, I suggest building a new framework, as the one developed around abstraction does not seem applicable. In order to do this, I use two subjects that are important to feminism, and present in Medina's work: the relationship between body and mind, and femininity. I also contextualize her work with other contemporary artists who have dealt with violence against women.

Keywords: Inés Medina, gender based violence, femininity, contemporary painting, historiography.

1. Sarrera eta motibazioa

Inés Medina (Cáceres, 1950) abstrakzioan murgilduta egon da UPV/EHU Arte Ederrak ikasi zuenetik¹. Bere ibilbide profesionalean, pinturaren azterketa formala eta ordenagailuen baliabide berrien azterketa izan zen nagusi XX. mende bukaerara arte. Baina, 2000. urtetik aurrera, figurazioa abstrakzioarekin nahasian plazaratzen hasi zen. Zehazki, psikoanalisitik abiatuz, feminitatearen inguruan hausnartzeari ekin zion eta emakumeen irudikapenak artelaren parte bilakatu ziren. Are gehiago, 2007tik aurrera, genero bortizkeria mintzagai izan zuen zenbait lanetan. Joera horren hastapena 19. seriean eman zen, *Burnt Dolls-Panpina erreak* (2007-2009) izenekoan, eta, hain zuzen ere, hori izango da ekarpen honen ikergaia.

Hipotesiari dagokionez, iradokitzen dut euskal artearen historiografian bere hastapeneko lanak duen tokiak ez duela azkenengo urteetako sorkuntza ulertzeko baliabide nahikorik eskaintzen. Gabezia hori osatzeko, feminismoarentzat garrantzitsuak diren gaiak baliatuz, garai berrirako markoa sortzea posible dela argudiatzen dut. Hots, bi dira proposatzen ditudan gaiak: banaketarik gabeko gorputz-adimen harremana eta feminitatearen kontzeptzioa. Horrez gain, bere lanean landutakoak beste artista batzuekin testuinguratuko ditut, bai euskal, bai estatu mailakoekin. Horrela, paradigma baliagarri berria proposatzea dut helburu, aurrekoarekin batera existitu eta bata bestearentzat osagarria izan dadin, bestelako ikerketak garatu bitartean.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Orain arte, Medina abstrakzioari lotuta topatzen dugu euskal artean, izen ezagunekin batera. Kokapen hori irudikatzeke, alde batetik, Juan Luis Morazak Bilboko Guggenheim museorentzako egindako euskal artisten kartografia behatu dezakegu. Medina 1978-1980 bitartean kokatu zuen Morazak, hiru autorerekin lotuz: Txomin Badiolarekin, Jorge Oteizarekin, eta Darío Urzayekin

¹ UPV/EHUko Arte Ederren Fakultatean ikasi eta zortzigarren promozioan bukatu zuen Inés Medinak, 1982an. Urte berean, besteak beste, abstrakzioarekin lan egin duten Darío Urzay eta Elena Mendizabalek bukatu zuten (Viar, 2017, 589. or.).

(Moraza, 2007). Lotura hori, artistak berak adierazi zuen bere ibilbidea jorratzean (Medina, 2007). Bestalde, Javier Viarrek, Bilboko Arte Ederren Museoko zuzendari ohiak, egindako irakurketa aipa dezakegu. Artistaren ibilbidea 80ko hamarkadan garatutako gainerako abstrakzioarekin batera lantzen zuen. Horretarako, besteak beste, 80ko hamarkadan egondako *Geometriko euskaldunak* erakusketa kolektiboak kontuan hartu zituen (2017, 893-894. or.). Viarrek 2000. urtean egindako bira aipatzen duen arren, ez du XXI. mendeko kapituluan kokatzen bere lana.

Aitzitik, Xabier Sáenz de Gorbeak *The Unified Femininity* (2006) erakusketarako idatzi zuen testuan, artistaren ibilbidearen erreproso osatua eskaini zuen. Bertan, figuraziorako bira adierazten zen, emakume izatearen kontzientziaren pizkundea 90eko hamarkadan zehar kokatzen zuelarik (2006, 19 or.). *Zolitasunaren mundua* izenburuko 12. serieari buruz (2000-2001), zera zioen Sáenz de Gorbeak: “unas imágenes recogen fragmentos anatómicos y referencias al mundo de la mujer. Son trabajos de factura suave y cargada de sutilezas. Hay transparencias y sensitivos pasos de la pincelada sobre el papel y el lienzo. Crea huecos, vulvas, flores, rastros de labios y óvalos diversos” (2006, 21. or.). Sáenz de Gorbeak dioenez, lan horietan mundu femeninoaren hastapeneko irudikapenak egiten zituen Medinak, bere ibilbide artistikoan baliatutako paleta goxoenarekin. Hala ere, serie hori aurkeztean, biolentziari lotutako aipamena egiten du artistak. Seriearen garapena New Yorkeko Dorre Bikien atentatuaren garai berean eman zen eta bortizkeria oso presente eduki zuen garaia izan zen, bera hiri hartan bizi zelako (2006, 133. or.). Horrek bere artelanean zer nolako eragina izan zuen zehazten ez duen arren, maila inkontzientean nolabaiteko eragina izan zuela pentsa dezakegu, artistak prozesu psikologikoak inspirazio iturri gisa baliatzen dituelako. Urteak aurrera joan ahala, femininotasunak eta biolentziak berriro egin zuten topo elkarrekin 19. serietik aurrera, era zuzenean.

3. Ikerketaren muina

19. seriea 2007-2009 urteen artean sortu zuen Inés Medinak eta horren garapenerako, Emakunderen laguntza lortu zuen. Lan horren muinean, genero indarkeriaren inguruan aritu zen ikertzen eta indarkeria hori belaunaldi desberdinetan zehar nola transmititzen zen behatu zuen. Ikerketa horretan, alde batetik, ikasitako sumisio jarrerak eragindakoak aztertu zituen eta autoestimua baxua emakume gazteei nola transmititzen zaien. Horretarako, ama-alaba harremanetan ematen den transmisioan zentratu zen. Bere burua alaba eta alaben ama gisa aztertu zuen, bi roletan bizi izandako esperientzietatik abiatuz. Seriearen azken helburua zen barneratutako biolentzia horiei aurre egitea eta emakume zein balore femeninoen duintasuna aldarrikatzea (Medina, 2021, 18, or). Emaizta plastikoa figurazio eta abstrakzioaren artean kokatzen zen, lan batzuk gorputzen irudikapen gordinak ziren bitartean, beste abstrakzio batzuk esanahi sinbolikoak transmititzeko sortu zituen Medinak. Lan horiek testuinguratzeko, gorputza eta adimena lotzen dituen lan-metodologia jorratuko dugu lehendabizi, gero femininotasunaren inguruan duen ulerkera zehaztuko dugu, azkenik, antzeko lanak sortu dituzten beste artista garaikide batzuekin batera kokatzeko.

3.1. Gorputz-adimen banaketatik haratago

Aztergai dudana seriea testuinguratzeko baliatutako dudana lehenengo gaia gorputza eta adimenaren arteko harreman bateratua da. Horien arteko banaketa dikotomikoa egitea ohikoa izan da Mendebaldeko pentsamenduan, eragin kartesiarraren ondorioz. Baina, azken hamarkadetan, feminismitik egindako ekarpenetan, bien arteko lotura nabarmendu da. Horretarako, zenbaitek Baruch Spinozaren ekarpenak berrartu dituzte feminismitik batasun ideia hori nabarmentzeko. Berari jarraiki, arima eta gorputzaren arteko harremana horizontala delako. Ildo horretan egindako ekarpen nabarmenak Moira Gatensen eskutik datoz eta Medinaren kasuan aplikagarriak dira. Emakume-gorputz-natura eta gizon-adimen-kultura ardatzen banaketa bertan behera uzteko, zera azpimarratzen zuen Gatensek bien arteko harremanari buruz: “no se reduce a la dominación mental de un cuerpo-máquina, debido a que el pensamiento depende para su actividad del carácter del cuerpo así como de la forma y contexto en que éste se recrea” (1996 apud. Boyer, 2015). Hortaz, argi dago batzuk besteak baldintzatzen duela. Era berean, baldintzapen hau, Inés Medinaren kasuan agerikoa da, pintatzeko metodologian topatzen baitugu. Hain zuzen ere, Medinak “ikerketa psikoanalitiko plastiko” deritzon metodologia baliatu zuen, bereziki 2000. urtetik aurrera plazaratutako lanetan, 19. seriean kasu.

Lan egiteko era horretan artistak lau fase bereizten ditu². Lehenengoan, era subjektibo eta intuitiboan egiten ditu marrazkiak, nolabait barneak husteko, erraietatik margotuz. Abiapuntu horrek surrealismo garaian garatutako pintura automatikoarekin lotu genezake. Artistak dioenez, inkontzientetik gertuen kokatzen den momentua da hasierako hori. Bigarrenean, gaia zehazten hasten da, aurreko fasean hori zehaztuta ez zegoelarik. Horretarako, errealtate sozio-kulturala eta pertsonala behatzen eta pintatzen ditu. Era honetan, presentzia mental handiagoa ematen da, hastapeneko gorputz-esperientzietatik urrunduz. Hirugarrenean, sortzen dituen irudiek sinbolismo landua daukate, erabaki kontziente eta zehatzen ondorio. Azkenengo fasean sortutako lanetan landutako gaiaren ebazpena ematen da, artistaren hitzetan “transmutazioa”. Seriearen itxieran sortzen direnak dira horiek, ikerketa psikoanalitiko eta pentsamendu kontzientearen emaitza (2006, 12-14. or.). Ondorioz, ikusten dugu nola sorkuntza prozesuan, gorputz-adimen harremana aitortzen dela. Hasieran, erraietatik era inkontzientean ateratako marrazkiak sortzen ditu, gorputza eta bizitako esperientziei guztiz lotuak. Gero, pixkanaka horietatik agertutako problematika era mentalean garatzen du.

Prozedura horri lotuta, azpimarratzekoa da artelanaren tamaina aldaketa, hots, lehenengo marrazki horiek formatu txikikoak izan ohi dira, baina hurrengo faseetako lanetan handituz doaz eta handitze hori ariketa mental nabariena egin ostean gertatzen da. Hau da, lehenengo faseko lanak A5 formatukoak izan daitezke eta laugarren fasekoak metro eta erdikoak. Tamaina aldaketa horri lotuta, gorputzaren inguruko hausnarketa egin dezakegu baita ere. Iradokitzen dut, artistak lanarekin duen harremana aldatuz doala. Formatu txikiak barne errealtatea adierazi eta eraldatzeko baliagarriak diren bitartean, laugarren faseko “transmutazioak” bizitza propioa izango balute bezala aurkezten dira. Orobat, Montehermoso Kulturunean 19. seriea ikusgai egon zenean, artelan handi horien kokapena ikusleen gorputzak biltzen zituela eman zezakeen kokapenaren ondorioz. Sáenz de Gorbeak Mark Rothkoren lanarekin lotu zituen Medinak 12. serieko lanak kolorearen erabilerari buruz mintzatzerakoan (2006, 20. or.) eta tamainari dagokionez ere, espresionismo abstraktuarekin lotu genezake era orokorragoan, artistak berak horrela adierazten baitu (2021, 6. or.). Horri lotuta, tamaina handiko sorkuntza bereziki esanguratsua da, ikusleak kontenplazio logika batean kokatzen dituelako.

Azpimarratu nahi dut gorputz-adimen harremanak Medinaren lanean psikoanalisiarekin duen lotura ez dela berria. Izan ere, 1982-1985 bitartean garatutako 5. seriean, *Esanahi psikoanalitikoak* izenburukoan, jada psikoanalisian murgildu zen. Hala ere, bide formalistarekin jarraitu zuen hurrengo serietan. 5. seriean, besteak beste, autoerretratu psikoanalitikoak marraztu zituen. Astero joaten zen psikoanalisi freudiar sesioekin batera bizitzako momentu latz bati aurre egiteko bidea izan zen (2006, 11. or.). Are gehiago, adimenaren eta gorputzaren arteko harremana Medinaren lanean aurretik ageri da sinbolikoki irudikatuta. Esaterako, azterketa formalari eskainitako urteetan (1977-2000)³, zehazki 1998-2000 bitartean garatutako *Bi punturen arteko mugak aztertzen. Bihotza, adimena eta burmuina* 11. seriearen izenburuan egiten dugu topo horrelakoekin. Artelanei begira, bihotzaren eta adimenaren irudikapen abstraktuak sortu zituen, pareko formak baliatuz, baina kolorea aldatuz: gorria bihotzarentzat, urdina burmuinarentzat eta horia adimenarentzat. Horiaren identifikazioari begira, jada fakultatean egin zuen lehenetariko beste lan batekin lotu dezakegu. Lan horretan, amets baten bitartez bururatu zitzaion pigmentuen geruzak pilatuz kolore horiko artelana sortzea (I. Medina, komunikazio pertsonala, 2023ko otsailak 3), bere barnetik ideia azaleraziz. Urdinari dagokionez, aurrekaria topatzen dugu hastapeneko urteei begira eta kolore hori sentimenduekin lotu genezake baita ere, burmuinaz gain. Izan ere, *Geométricos vascos* erakusketan ikusgai egondako lan urdinean “Te amo” adierazpena ageri zen idatzita⁴.

² Hala ere, argitu beharra dago ez direla ordena kronologikoan ematen, hots, aldi berean lehenengo edota laugarren fasean dauden lanak sor ditzake, jorratutako gai bakoitza heldutasun maila desberdinean egon ahal delako (I. Medina, komunikazio pertsonala, 2023ko otsailak 3).

³ Artistak sortutako 22 serieak hiru multzo handitan banatzen ditu ikerketa motaren arabera. Lehendabizikoari dagokionez, ikerketa plastiko formala da eta 1977-2000 bitartean sortutako lanak kokatzen ditu. Bigarrena eta hirugarrena ikerketa psikoanalitiko plastiko gisa identifikatzen du: bata, 80ko hamarkadan zein 2000-2018 bitartean; bestea, 2018-2021 (Medina, 2021, 12-14. or.).

⁴ Egun lan hori ez da existitzen, artistak mihisea itxuraldatu eta *Energia kosmikoa jasotzen* lana bilakatu baitzuen 1983an (I. Medina, komunikazio pertsonala, 2023ko otsailak 3).

3.2. Femeninotasunaren kontzepzio propioa

Aztergai dudan serie hau kontzientzia femenino batetik abiatuta burutzen du Medinak, emakumeen inguruko gaiak lantzeagatik. Izenburuari begira, *Burnt Dolls-Panpina erreak* New York eta txikitari bizi izandako Galdakao artean burutu zuen eta bi hizkuntzetan agertzen da. Panpinak haurtzaroarekin eta tradizionalki nesken jolasekin izan dute lotura, baina hauek erreak dira, biolentzia jasan dute. Medinaren haurtzaro eta gaztaroari dagokionez, frankismo garaian hazi zen, 25 urte zituen franko hil zenean. Hortaz, erregimen misogino baten garaian eman zuen bera gaztaroaren parte handi bat. Panpinak erretzea, haurtzaroaren ukapena dela eman dezake, edota feminitatearena. Baina iradokitzen dut hori izan beharrean, txikitatik jasotako mezu misoginoak alde batera uztearekin lotu dezakegula, ideia hori aurretik jada adierazi baitzuen Medinak:

Comprendí pronto que, para saber quién realmente era, tenía que independizarme del contenido cultural recibido, que convenientemente prefería seguir viéndome solo desde un concepto totalmente desvalorizado de ser mujer y madre. Tenía por tanto que independizarme desde y en todos los aspectos fundamentales del ser humano: emocional, mental y espiritual (2006, 11. or.).

Are gehiago, 19. seriearen azpitoluari dagokionez, honako hau da: *Inkontzientetik inkontzientera, genero-problematikan amarengandik alabarengana zuzenean komunikatzeko ildo birtuala*. Belaunaldi desberdinetako emakumeen arteko harremanari egiten die erreferentzia, bata besteari igarotako traumen inguruan. Berak bere amarekin izandako harremanaz gain, Medinak bere alabekin duen harremanari dagokio. Ildo horretatik, alaben jaiotzak bere curriculumean ageri dira, mugari profesionalak eta pertsonalak nahasian (Medina, 2007). Hau ere, “autohistorizazio” femenino baten ikuspuntutik ikus dezakegu. Femeninotasunaren behaketarako gogoia nolabait aurretik jasotakoa balitz bezala aurkezten du berak, transmisioa iradokiz:

La negación primero y más tarde la agresión y la falta de respeto social hacia los valores intelectuales artísticos femeninos habían impregnado mis genes ya antes de nacer, por lo que integrar en mi propio ser mi condición de mujer, madre y artista, solo fue posible a través de un exhaustivo análisis histórico, y de aun un más exhaustivo y doloroso psicoanálisis freudiano personal, (totalmente esclarecedor y terapéutico) que llevé paralelos e interrelacionados con mi labor de investigación artística práctica, pintando (2006, 19-11. or.).

Abiapuntua negatiboa bada ere, ikerketa psikologiko eta plastikoaren bitartez, artistak bira eman nahi dio egoerari serie bat garatzen duen bakoitzean (I. Medina, komunikazio pertsonala, 2023ko otsailak 3). 19. seriean femininotasunaren barnean jasandako indarkeriaren transmisioa aztertzen du eta nolabait zauri emozional hori kudeatzeko baliatzen du artea. Mina kudeatu eta emakumeen gaitasunak aldarrikatzeko bide gisa. Izan ere, artistarentzat femininotasunak konnotazio positiboa dauka eta horren aldarrikapena egiten du:

Por supuesto que en una sociedad, en un esquema de funcionamiento colectivo donde el elemento Femenino (lo intuitivo, lo creativo, lo emocional, lo psicológico, etc...) es temido y por tanto menospreciado, se empieza siempre anulando, primero, a la mujer, como símbolo por excelencia de todos esos valores, pero se acaba anulando a la totalidad de la humanidad, a su integridad, pues lo femenino, que es privilegio de todos, mujeres y hombres, cuando ausente, sólo produce desequilibrio, locura y muerte (Medina, 2006, 163. or.).

Femeninotasunarekiko Medinak duen interesa, ez da berria. Gai horri lotutako adierazpen guztiz abstraktua egin zuen 2004an jada *Feminine manifestation* koadroan. Lan hori sortu zuen, udaran New Yorketik Euskal Herrira bueltatu eta bertoko zenbait mendietan argazkiak atera eta gero ordenagailuarekin editatuz, txikitari eskolara joateko baso bat zeharkatzen zueneko esperientzia berrartuz (2006, 174. or.). Urte berean, gainera, Medina eta beste artista baten -Veronique San Leandoren- lana elkarrekin erakutsi zen Chelsea (New York) 2004an *Sexualidad y Mística de lo Femenino* erakusketan. Medinaren 12., 13. 14. eta 15. serieak egon ziren ikusgai eta serie horien baitan gorputzaren zeharkako presentzia zegoen, figura femeninoa agertzen hasten zen. Esaterako, 12. Seriean kolore alaiekin emakume figura agertzen hasten da, baina aurrera egin ahala, eta 19. seriea helduta, biziki desberdina izango da estetika, askoz ere ilunagoa, jasandako biolentziaren adierazle.

3.3. Genealogia garaikidean kokatuz

Inés Medinaren 19. seriea beste artisten lanarekin erlazionatzea dut azken atal honen helburua. Izan ere, abstrakzioari lotutako ikerketa plastiko formalari lotuta, Medinak berak artista ugari aipatzen ditu eragin edota erreferentzia gisa, zehazki: Giotto di Bondone, Diego Velázquez, Paul Cézanne, Van Gogh, Henri Matisse, Pablo Picasso, Mark Rothko, Jackson Pollock (eta espresionismo abstraktua orokorrean), Kazimir Malevitch, Piet Mondrian, Sol LeWitt, Carl Andre, Yayoi Kusama, Jean-Michel Basquiat, Lee Bontecou eta Jorge Oteiza (2021, 6. or.). Esan bezala, horiek abstrakzioaren inguruan egindako ikerketa plastiko formalarekin lotzen ditu artistak berak. Erreferentziazko figura gehienak maskulinoak dira –Yayoi Kusama eta Lee Bontecou izan ezik- eta oso ezagunak. Iradokitzen dut hautaketa hori artearen historia kanoniko androzentrikoaren ondorio zuzena dela, azken urteetan deseraikitzen ari dena. Izan ere, emakume artistak abstrakzioarekin aritu dira lanean era nabarmenean, Bilboko Guggenheimen duela gutxi egondako *Emakumeak abstrakziogile* erakusketak argi utzi zuen⁵.

19. seriean zenbait lan abstraktu egon arren, lan figuratiboetara gerturatzean, artistekin harremanetan jartzeko beste ildo bat ireki dezakegu genero indarkeriaren gaiari heltzen badiogu, estatuko eta euskal testuinguruko adibideak topatuz. Ez dut iradoki nahi Medinak eta aipatuko ditudan artista horiek elkar-eragin zuzenik izan dutenik, artistak berak eragin horiek identifikatzen ez dituelako (I. Medina, komunikazio pertsonala, 2023ko otsailak 3), baizik eta historiografia sortzeko baliagarriak zaizkidala niri historialari bezala. Orobat, garai berean (XXI. mendea) gai berdinen (genero indarkeria) inguruan garatutako lanak diren heinean, Medinaren lana beste artisten sorkuntzekin batera ikustea biziki aberasgarria da. Alegia, genero indarkeria XXI. mendean eztabaidagai nabarmena bilakatu da gizartean. Horren inguruan lan egindako artistak identifikatzean, Rocío de la Villa ikertzaileak azaltzen du bereziki Estatu Batuetan bizi izandako artistek lan egin zutela genero indarkeriaren inguruan. Kasualitatez, ala ez, Inés Medina ere Estatu Batuetan bizi izan zen. De la Villak, besteak beste, Ana Busto (Igorre, 1952) bizkaitarraren kasua aipatzen du (2013, 271. or.), Medinaren belaunaldi berekoa baina Bartzelonan ikasia. Estatu Batuetako eraginaz gain, estatu mailan 2004. urtean genero indarkeriaren kontrako legea onartu zenetik, eztabaidagai bihurtu da gizartean eta artean. *Genealogías Feminista sen el arte español: 1960-2010* erakusketako katalogoan identifikatzen ziren. Besteak beste, 2005ean Berta Sichel, Virginia Villaplana eta Remedios Zafrak *Cárcel de amor. Relatos culturales sobre la violencia de género* antolatutakoa MNCARSen. Urte berean, Alicia Framisek Lleidan *Secret Strike* lana egin zuen, emakumeek eskuetan guante gorriak zituztela, hirian zehar trafikoa geldiaraziz (Aliaga, 2013, 78-79. or.).

Horrez gain, gurera gerturatuz, Carmen Navarretrek *Con vosotras nunca/Zuekin inoiz ez* (2006) lana egin zuen Hondarribiko alardeen inguruan. Bilboko Arte Ederren Museoan 2007an egondako *Kiss Kiss Bang Bang* erakusketan genero indarkeriari buruz mintzatu ziren ere (Agra Romero, 2007), nahiz eta ekarpen internazionaleri bideratu zioten arreta. Hala ere, euskal testuinguruan hainbat artistek erreparatu diote indarkeria mota horri. Esaterako, Txaro Fontalbak *Desleguadas y otras tartamudas* (2018) erakusketan hitzaren bitartez sortzen ziren biolentziak aztertu zituen, genero ikuspuntua ere baliatuz. Baina ziurrenik, pareko gaia lantzeaz gain, Inés Medinaren estetikatik gertuen kokatzen diren lanak animazio esperimentalaren baitan topatzen ditugu. Hain zuzen ere, estetika espresionista baliatu zuen Izibene Oñederrak *Lursaguak. Escenas de vida* (2019) animazio lanean, hainbat bortizkeria egoera iradokiz. Emakumeen gorputzen kontrako bortizkeria ageri zen ere *Hezurbeltzak, una fosa común* (2007) lanean. Oñederraren sorkuntzaz gain, aipagarria da Ageda Kopla Taldeak⁶ sortutako *Beti bezperako koplak* (2016) animazioa, Maialen Lujanbiok idatzitako genero indarkeriaren inguruko bertsoetatik abiatuta Bego Vicariok koordinatutako lan kolektiboa. Lan huez gain, María Secok eta May Serranok garatutako *Women in Black* (2013) performancean, beltzez jantzitako emakumeak lurtean etzan ziren haien inguruan ingerada zuria markatuz, hilketaren adierazle, feminizidioak ikusarazi eta salatzeke. Gauzak horrela, argi dago Medinak azken urteetan garatu duen lana gure arte garaikideko historiografian saretzea posible dela, garai geometrikora soilik mugatu gabe.

⁵ Erakusketa 2021eko urriak 22tik 2022ko otsailak 27ra bitartean egon zen ikusgai.

⁶ Bego Vicario, Ibon Markaida, Kote Camacho, Arrate López Apellániz, Izibene Oñederra, Mariñe Arbeo, Oihana Leunda, Aitor Oñederra, Ximon Agirre, Jon Zurimendi, Xara Agirre, Irantzu Yaldebere, Andere Molinuevo, Iosune Etxarte, Malen Amenabar, Naiara Zuria Mauleón, Zalao Ipiña, Alots Arregi, Roberto Zabarte, Jon Munarriz.

4. Ondorioak

Laburbilduz, ikerketa honen bitartez, Medinaren 19. seriea testuinguratzea lortu dut feminismoarentzat esanguratsuak diren bi gai bere lanari lotuta aztertuz eta antzeko gaia jorratu duten artistekin erlazioz. Ikusi dugu nola seriea egiteko baliatutako metodologia gorputzetik abiatzen den eta nola bere lanean adimena eta gorputzak bat egiten duten; horien arteko harremana lana garatu heinean aldatzen den arren. Gainera, serie honetan feminitateak duen garrantzia kontuan hartuta, Medinak horren inguruan duen ulerkera argitu dugu, jasotako bortizkeria misoginoa gainditu eta aspektu negatiboetatik positiboetara igarotzeko ahalmena nabarmentzen du artistak. Azkenik, frogatu dugu bere lana beste artisten lanekin batera kokatzean, genero indarkeria landu duten beste hainbat artistekin testuinguratzeko aukera dagoela. Era horretan, aurretik geometriari lotutako markoari gehitzen zaio honako proposamen berritu hau. Horrenbestez, 80ko hamarkadan ez ezik, XXI. mendeko euskal artearen historian kokatzea esanguratsua dela azpimarratuz.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Etorkizunera begira, 20., 21. eta 22. serieak 19.ekin batera ikertzeko aukera zabalik geratzen da. Horiek testuinguratzeko, orrialde hauetan garatu dudako markoa baliagarria izango delakoan nago. Horrez gain, psikoanalisisiko iturriak kontsultatuz, lan hauen gaineko irakurketa sakona egitea posible litzateke, kontuan izanda artistak horien inguruan duen ezagutza nabarmena. Bukatzeko, artista honen lana euskal testuinguruko beste artistek sortutakoekin era sakonagoan alderatzeko bidea zabalitzen da, bereziki estetika espresionista duten animazio lanekin, landutako gaiaren eta irudikatutako gorputzen tratamenduak partekatzen dituzten ezaugarriak azalertzeko.

6. Erreferentziak

- Aliaga, J. V. (2013). Lo que las obras rezuman. Un recorrido informado por la producción artística de *Genealogías feministas en el arte español: 1960-2010*. In J. V. Aliaga eta Mayayo, P. *Genealogías feministas en el arte español: 1960-2010* (51-88. or.). This Side Up.
- Agra Romero, M. X. (2007). La condena específica de la violencia contra las mujeres. In Bilboko Arte Ederren Museoa (ed.) *Kiss Kiss Bang Bang. Arte eta feminismoaren 45 urte / 45 años de arte y feminismo / 45 years of art and feminism* (53-58. or.). Bilboko Arte Ederren Museoa.
- Boyer, A. (2015). Cuerpos, imaginarios, potencias. *Eidos*, 22, 13-34.
- De la Villa, R. (2013). En torno a la generación de los noventa. In J. V. Aliaga eta Mayayo, P. *Genealogías feministas en el arte español: 1960-2010* (261-274. or.). This Side Up.
- Medina, I. (2006). *The Unified Femininity*. Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.
- Medina, I. (2007). *El cuerpo receptor*. Galdakaoko Torreabail Kultur Etxea.
- Moraza, J. L. (2007). Ezezagunak (euskal herriko arte garaikidearen kartografiak): incógnitas (cartografías del arte contemporáneo en euskadi) = unknowns (mapping contemporary basque art). Guggenheim Bilbao Museoa.
- Viar, J. (2017). 80ko pintura abstraktoa Bizkaian eta Araban Urzay abstrakto; Irazabal eta Cerrajería. Abstrakzioa nafarra: Balda. Arteleku eta BilbaoArte..In Euskal artearen historia II: Gerra Zibiletik, gaur egunera (1936-2016). Bilboko Arte Ederren Museoa.
- Sáenz de Gorbea, X. (2006). Ezagutzaren bila. In *Banaketa plastikoaren konzeptua, gabeziaren absortzinoaren dekonstruktorea Metodo analitiko esperimental, Izakiaren Batasunaren hartzailea*. In I. Medina *The Unified Femininity* (16-21. or.). Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

7. Eskerrak eta oharrak

Nire esker ona adierazi nahi diot artistari, Inés Medinari, elkarrekin izandako elkarriketetatik eta beti eskuzabaltasunez erantzuteetatik. Bestetik, nabarmendu nahi dut ikerlan hau bi ikerketa proiektutan kokatzen dela: Estatuko Ikerketa Agentziak finantzatutako *Desnortadas. Territorios del género en la creación artística contemporánea* (PID2020-115157GB-I00) izenekoan eta UPV/EHUK babestutako *Gorputza, egiletasuna eta generoa euskal kultur sorkuntzan* (US21/17) proiektuaren barnean.

Hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna afasiologian

Monike Egia Zabala
UPV/EHUko Letren Fakultateko ikaslea
megia003@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Afasiologiaren ikerketek hizkuntza-aniztasunean eta elebidunen ikerketan gabezia handia erakusten dute. Honek ondorio larriak ditu, alde batetik, afasiaren sintomatologiak desberdinak direlako hizkuntza batetik bestera eta bestetik, elebidunen kasuan, urraketa eta berreskuratze motak desberdinak izan daitezkeelako hizkuntza bakoitzean. Ikerlan honetan, 2010 eta 2014 bitarteko afasiaren inguruko artikuluak aztertu dira hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna bertan nola islatzen diren ikusteko, eta Beveridge eta Bak-en (2011) eta Mendiaren (2022) lanen arteko hutsunea betetzeko. Emaitzek azken 20 urteetan antzeko joera antzeko bat erakutsi dute: afasiadun ingelesen azterketak gailentzen dira, hizkuntza indoeuroparrenekin batera, eta elebidunenak, aldiz, oso urriak dira oraindik (% 6,72).

Hitz gakoak: afasia, elebitasuna, hizkuntzaren ebaluazioa

Abstract

The studies of aphasiology shows a great lack of linguistic diversity and bilingual research. This has serious consequences, on the one hand, because the symptomatology of aphasia differs from one language to another, and on the other hand, because in the case of bilingual people, the types of impairment and recovery can be different in each language. This study has analysed the papers on aphasia between 2010 and 2014 in order to know how linguistic diversity and bilingualism is represented in such literature and to fill the gap between Beveridge and Bak (2011) and Mendia (2022). The results reveal a similar trend over the last 20 years: the study of English individuals with aphasia stands out, along with the Indo-European languages, while studies on bilinguals are still very rare (6.72%).

Keywords: aphasia, bilingualism, language assessment

1. Sarrera eta motibazioa

Afasia hitzak, hitzez hitz, “mintzairarik gabea” esan nahi du (a-: gabe, -phasia: mintzaira), eta burmuineko lesio baten ondorioz, hizkuntza arazoak agertzeari deritzo, adimena eta fonazio organoak bere horretan mantentzen direla. Garunean jasandako kaltearen eraginez, ekoizteko edo ulertzeko gaitasunetan kalteak ager daitezke, hau da, bai ahozko zein idatzizko hizkuntzan ager daitezke kalteak (Hillis, 2007). Hizkuntza arazoak agertzearekin batera, bestelako arazoak ere agertzea ohikoa da, besteak beste, memoria edo atentzioa galtzea, paralisia, epilepsia... eta abar. Horren ondorioz, pertsona horien bizi-kalitateak txarrera egiten du (Ivanova & Hallowell, 2013; Villanueva-Sánchez, Ozamiz-Etxebarria, Munarriz-Ibarrola, & Pourquié-Bidegain, 2021).

Egun, 2023. urtean, bi milioitik gorakoa da afasia sufritzen dutenen kopurua; parkinsona, muskulu-distrofia edo garun-paralisia baino ohikoagoa da, nahiz eta terminoa, askorentzat, ezezaguna izan. Arazo motak, oro har desberdinak izan daitezke bi faktoreren arabera: kaltea burmuinaren zein lekutan eta zein larritasunarekin ematen den (Pourquié, 2017). Afasiaren ondorioz hizkuntzan ageri diren arazoak edo afasia-sintomak hizkuntzen ezaugarrien arabera dira hein handi batean (Paradis, 2001; Pourquié, 2017), horregatik, arazoaren oinarrian dagoen ezintasuna zehaztasunez ezagutzeko garrantzitsua da askotariko hizkuntzetan sintomak nolakoak diren ezagutzeko. Ez hori

bakarrik, pazientea elebiduna ala elebakarra den kontuan hartu beharra dago eta honen hizkuntza historiaz jakitun egon. Izan ere, hizkuntza-arazoak elebidunengan ez dira beti maila eta mota berekoak izaten bi hizkuntzean (Kuzmina et al. 2019; Munarriz, 2018).

Kontuan izanik azken urteetan gero eta ohikoagoak diren gizarte-mugimenduak eta hezkuntzan elebitasun eta eleaniztasunak hartu duten garrantzia, elebitasunak/eleaniztasunak gora egin du, eta gero eta ohikoagoa da askotariko hizkuntzak erabiltzea. Hortaz, afasiaren inguruko ikerketetan hori nola islatzen den aztertzea funtsezkoa da azken urtetako egoera zein den ezagutzeko, eta aurrera begira afasiologiaren ikerketek nondik nora jo lezaketen ikusteko.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. Hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna afasiaren inguruko ikerketetan

Adituak XVII. mende amaieratik afasia ikertzen aritu badira ere, ikerkuntzak areagotu diren heinean eta beraz, gaia sakonago ezagutu bitartean, ikerbide gehiagoren beharra ikusi da. Horien artean, afasia hizkuntza ezberdinetan ikertzea. Afasiak eragiten dituen sintomak ez dira berdin gauzatzen hizkuntzaz hizkuntza; sintoma batzuk orokorrak dira eta beste batzuk, aldiz, hizkuntza edo hizkuntza-taldeen arabera (Paradis, 2001; Pourquoié, 2017). Hori dela eta, garrantzitsua da, askotariko hizkuntzak dituzten hiztunak aztertzea. Hala ere, hori ez da beti gertatzen, tartean ebaluazio-tresnen gabezia baitago hainbat hizkuntzatan. Hau da, hizkuntza askotan ez daude tresna estandarizatuak ebaluazioa egin ahal izateko, eta nahiko ohikoa da profesionalek eurek egindako itzulpenak baliatzea. Horregatik, horrelako ebaluazioen fidagarritasuna zalantzan jar daiteke (Ivanova & Hallowell, 2013; Villanueva-Sánchez, Ozamiz-Etxebarria, Munarriz-Ibarrola, & Pourquoié-Bidegain, 2021).

Bestalde, gaur egun, munduko biztanleen erdia edo gehiago elebiduna da eta haurren bi heren, gizarte elebidun batean hezten dira (Faroqi-Shah, Frymark, Mullen, & Wang, 2010). Gainera, biztanleriaren adinaren banaketa aldatuz doa; 2015ean, munduko 60 urtetik gorako biztanleria % 12koa zen bitartean, 2050ean % 22koa izatea espero da, hau da, ia bikoiztea. Honek eragina izango du, adinak aurrera egin ahala, garun isuriek arrisku handiagoa dutelako eta garun isuri hori gaintitzen dutenen % 30ek afasia izaten dutelako albo efektutzat (Norvik et al., 2022).

Pertsona eleaniztunen kopurua gehiagotzeak eta garun isuriak dituzten adineko pertsonen kopurua gero eta handiagoa izateak, zalantzarik gabe, afasia duten pertsona eleaniztunen kopurua handitzea ekarriko du. Hori dela eta, azken urteotan, pertsona elebidun afasiadunen ikerketak, hizkuntzaren neurobiologiaren teorien muga garrantzitsu gisa agertu dira. Izan ere, hizkuntza-urritasunaren ereduak desberdinak dira afasia duten hiztun eleaniztunetan, nahiz eta oraindik sarritan aztertuak ez izan (Kuzmina et al., 2019). Zein hizkuntzak jasoko duen kalte handiagoa jakiteko, ezinbestekoa da hizkuntza guztiak baloratzea, kasu bakoitzean afasiaren ondorio linguistikoak lortzeko (Norvik et al., 2022). Izan ere, adituek ez dakite lehen hizkuntza edo gehien erabiltzen den hizkuntza, zein izango den kaltetuena, ez eta hizkuntza bakarrik tratatzeak bestearen berreskurapenean lagunduko duenik ere.

Edonola ere, afasiaren inguruko ikerketetan ez da beti islatzen hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna. Beveridge eta Bakek (2011) XXI. mendearen lehen hamarkadan (2000-2009) afasiaren inguruan argitaratu ziren artikuluak aztertu zituzten afasiaren literaturan hizkuntza-aniztasunak eta elebitasunak duen agerpena ezagutzeko asmoz, eta ondorioztatu zuten afasiologiako ikerketak ez zirela munduko hizkuntza-aniztasunaren adierazgarri. Mendiak (2022), lagina zabaldu zuen 2015-2019 urteak aztertuta, eta antzeko joerak aurkitu zituen. Nire gradu amaierako lanaren helburua (Egia, 2023, bidean), hartara, tartean gelditu diren bost urteko hutsunea aztertzea da, hots, 2010-2014 bitartean argitaratutako lanak aztertzea afasiaren inguruko literaturan hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna nola islatzen diren ezagutzeko. Hartara, aukera dago ezagutzeko literaturarik berrienean, hots, Beveridge eta Baken (2011) lanaren ondorengo 10 urteetan antzerako emaitzak ageri diren.

2.2. Ikerketaren helburuak

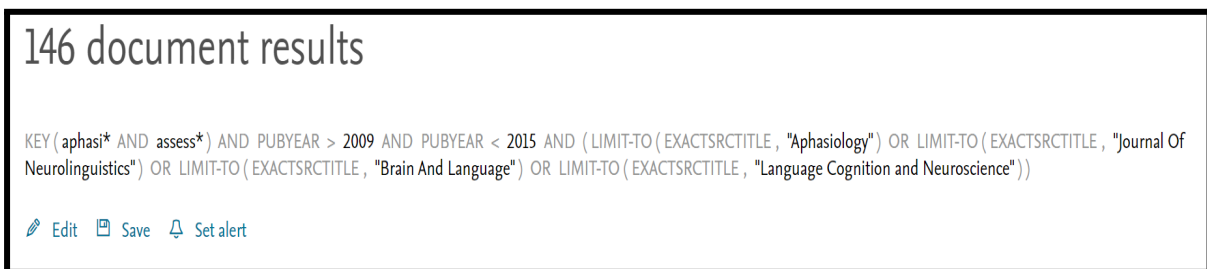
Ikerlan honen xede nagusia, Beveridge eta Baken (2011) eta Mendiaren (2022) lanei jarraipena ematea da eta horrela, afasiaren literaturaren inguruko azterketan dagoen hutsunea betetzea. Izan ere, Beveridge eta Baken (2011) 2000-2009 urteetan zehar argitaratutako literatura aztertu zuten eta Mendiaren (2022), 2015-2019 bitartekoa. Beraz, lan honetan, afasiaren literaturan, 2010-2014 urte bitartean, afasiaren ebaluazioaren irudikapena aztertu dut. Horrela, azken hogeitaz urteetako irudi bat jaso ahalko dugu, bai literaturak urteetan zehar izan duen joera aztertu ere. Horretarako, hizkuntza arazoaren ebaluazioari dagozkien hainbat faktore aztertu ditut, besteak beste, hizkuntza aniztasuna, elebitasuna eta ebaluazioarako tresna.

3. Ikerketaren muina

3.1. Metodologia

Ikerketa hau burutzeko, Beveridge eta Baken (2011) lanerako metodologian oinarritu naiz. *Scopus* datu baseaz baliatuz, afasiologiaren inguruko lau aldizkari nagusitan (*Aphasiology*, *Brain and Language*, *Journal of Neurolinguistics* eta *Language, Cognition and Neuroscience*) 2010-2014 bitartean argitaratutako afasiaren inguruko lanak aztertu ditut. Lagina aukeratzeko prozesuan, *aphasi** eta *assess** hitz-gakoak baliatu nituen aipatutako epe eta aldizkarietara mugatuz (ikus 1. Irudia). Bilaketa horren ondoren 146 artikulua aurkitu nituen.

1. irudia. *Scopus* datu baseko bilaketa.

146 document results

KEY (aphasi* AND assess*) AND PUBYEAR > 2009 AND PUBYEAR < 2015 AND (LIMIT-TO (EXACTSRCTITLE, "Aphasiology") OR LIMIT-TO (EXACTSRCTITLE, "Journal Of Neurolinguistics") OR LIMIT-TO (EXACTSRCTITLE, "Brain And Language") OR LIMIT-TO (EXACTSRCTITLE, "Language Cognition and Neuroscience"))

Edit Save Set alert

Lagina hautatzeko orduan, jarraitutako inklusio-irizpideak hurrengoak izan ziren: batetik, pazienteen hizkuntza-gaitasunak zuzenean aztertzen zituzten edo afasia-terapiak gaitasun horietan duen eragina aztertzen dituzten artikulua aukeratu nituen, afasiadun pertsonak elebakarrak edo elebidunak izan. Aldiz, afasiadunak ebaluatzen ez diren artikulua edo gaixo afasikoen datu berririk ematen ez duten artikulua, hau da, literaturaren berrikuspenak zirenak albo batera utzi nituen. Irizpide horiek betetzen ez zituzten artikulua albo batera utzita, gradu amaierako lan honetarako lagina 94 artikulurekin osatu zen.

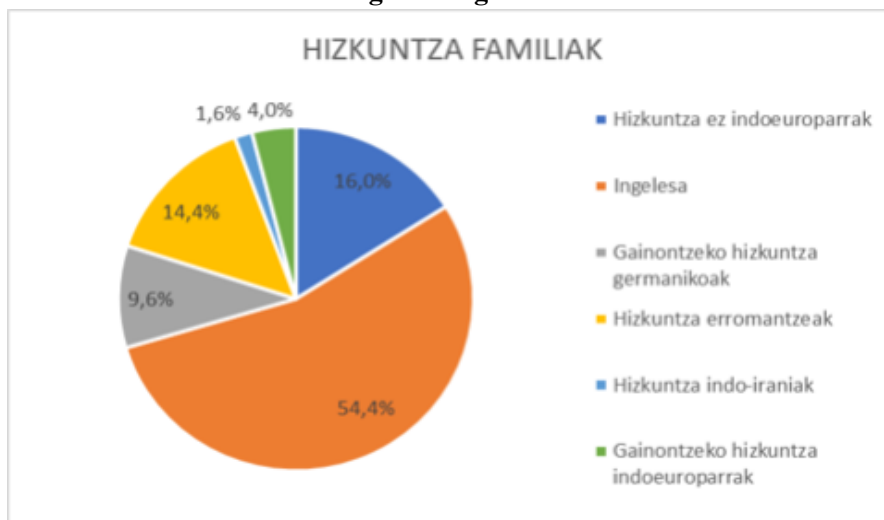
Analisiari dagokionez, Beveridge eta Bak (2011) eta Mendiaren (2022) lanetan bezala, hurrengo datuak kodetu eta aztertu nituen: afasiadunengan ebaluatutako hizkuntza(k), afasiadunak elebakarrak edo elebidunak ziren, elebidunak izatekotan horrela izatekotan ea afasiadunen hizkuntza guztiak ebaluatzen ziren, ea afasia mota (jariakorra, ez jariakorra edo zehaztu gabea), afasiadunen hizkuntza historiaren berri ematen zen, eta horrela izanez gero, datu horiek nola lortu ziren (galdetegi bidez, bestela) eta, azkenik, ebaluazioarako zein tresna erabili zen. Edonola ere, artikulua honetan bi aztergaitara mugatuko naiz nagusiki: hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna.

3.2. Emaitzak

Hasteko, lan horietan agertutako hizkuntza-kopurua zenbatu nuen, hizkuntza-aniztasuna aztertzeko. Guztira 27 hizkuntza desberdin ageri ziren artikuluetan, eta kontuan izanda munduan 7151 (Eberhard, David M., Gary F. Simons, & Charles D. Fennig, 2022) hizkuntza inguru daudela, hau da, munduko hizkuntzen % 0,38. Gainera, hizkuntza horiek oso modu heterogeneoan ageri ziren artikuluetan: artikulua guztien % 54,4an ingelesa ageri zen eta gaztelania (% 5,6), alemana (% 4,8), frantsesa (% 4,8) eta mandarinerak (% 4) kendurik, gainerako hizkuntzak % 2,4 edo gutxiagotan ageri ziren. Kopuru hori oso urria da ingelesa ez den gainontzeko hizkuntzen azterketetarako.

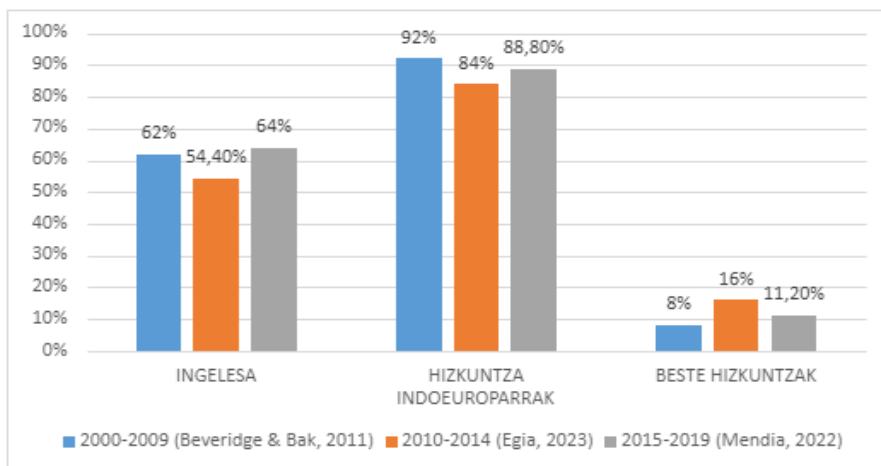
Horrez gain, hizkuntza familiei erreparaturaz (ikus 2. Irudia), % 84 hizkuntza indoeuoparren familiakoak ziren eta % 16 hizkuntza ez-indoeuoparrekoak. Hizkuntza indoeuoparren barnean, honako hizkuntza hauek ageri ziren: ingelesa (n = 68), gaztelania (n = 7), alemana (n = 6), frantsesa (n = 6), greziera (n = 3), suediera (n = 3), katalana (n = 2), portugesa (n = 2), afrikaansa (n = 2), txekiera (n = 1), italiara (n = 1), norvegiera (n = 1), persiera (n = 1) eta hindia (n = 1). Horien guztien artean, hizkuntza germanikoak % 64 ziren eta erromantzeak % 14,4. Gainontzekoak, indo-iraniar hizkuntzak (% 1,6), persiera eta hindia esaterako, eta beste familia batzuetakoak (% 4) izan ziren. Aztertutako hizkuntza ez-indoeuoparrak, bestalde, hurrengo hauek izan ziren: mandarinerak (n = 5), kantonera (n = 1), turkiera (n = 3), finlandiera (n = 2), Malaysiera (n = 2), hungariera (n = 1), sothoera (n = 1), tswanera (n = 1), zuluera (n = 1), xhoserak (n = 1), hebreerak (n = 1), japonierak (n = 1) eta arabierak (n = 1). Aipatzekoa da, halaber, artikulu horietako batzuetan (n = 12) ez dela aipatzen hiztun afasiadunak zein hizkuntzako hiztunak diren, nahiz eta gero adibideetan ikus daitekeen ingeles hiztunak direla. Hori ere ingelesaren nagusitasunaren ebidentziatzat har liteke.

2. Irudia. Aztertutako laginean ageri diren hizkuntza-familiak

Emaitza horiek Beveridge eta Baken (2011) eta Mendiaren (2022) emaitzekin alderatzean ikusten da, hizkuntza-aniztasunari dagokionez, joera ez dela askorik aldatu: 2000-2009 urteetan zehar, afasiadunak ingelesez aztertzen zituztenen artikulukoak % 62 izan ziren, 2015-2019 bitartean % 64 eta ikerlan honekin ikusi dugu 2010-2014an % 54,4koa izan zela (ikus 3. Irudia). Hizkuntz familiei dagokienez ere, emaitzak antzerakoak izan dira 3 denbora-tarte horietan argitaratutako lanetan, 3. Irudian ikusten denez: 2000-2009an hizkuntza indoeuoparren lagina % 92koa izan zen, 2015-2019 urteetan % 88,8koa eta 2010-2014an % 84koa (Egia, 2023, bidean).

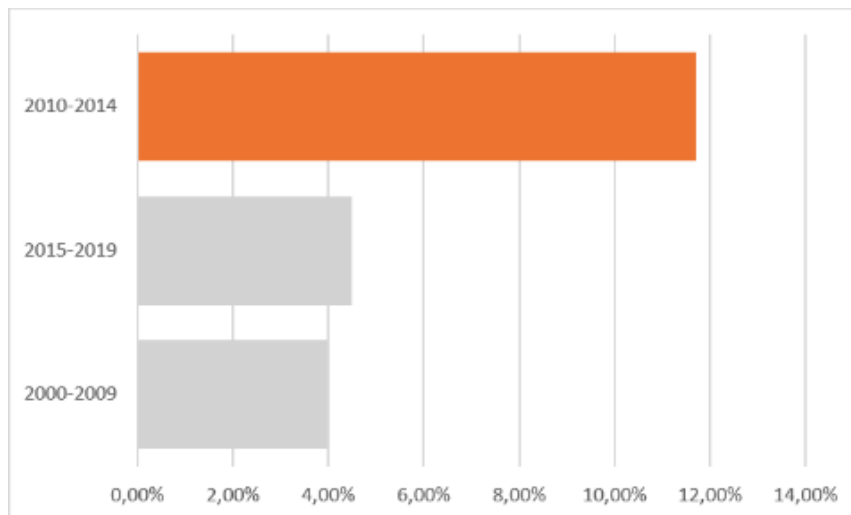
3. Irudia. Hizkuntza-aniztasunaren emaitzak aurreko lanekin alderatuta

Bigarrenik, elebitasuna nola islatzen den aztertu nuen. Ikertutako artikuluetatik % 30ean zehazten zen pazienteak elebiduna edo elebakarra zen, eta lagin osotik soilik % 18an aztertu ziren afasiadun elebidunak edo eleaniztunak. Azkenik, lan guztien % 11,7an ikertu izan ziren afasiadunen hizkuntza guztiak, gainerakoetan, afasiadunen hizkuntza bakarra aztertu zen. Horrez gain, elebidunak aztertutako lanen % 64an afasiadunen hizkuntza historiaz galdetu zitzaizen eta horretarako, kasu gehienetan ez zen zehazten zein galdetegi erabili zen. Zehaztu zenen artean, galdetegi ohikoena, *Bilingual Aphasia Test* (BAT) afasiadun elebidunak ebaluatzeko tresna estandarren A zatia izan zen (Paradis & Libben, 1987).

Elebitasunaren agerpenean ematen du nolabaiteko aldea dagoela aurreko lanekin alderatzean (4. Irudia). Izan ere, Beveridge eta Baken lanaren arabera, 2000-2009 bitartean laginaren % 3,96an aztertzen ziren elebidunak eta hauen hizkuntza guztiak, Mendiaren laginaren % 4,5ean baina, aldiz, 2010-2014 bitartean ehuneko pixka bat altuagoa da, % 11,7an elebidunak aztertu baitira. Hala ere, ez dirudi hori joera iraunkor baten adierazpide, izan ere, hurrengo bost urteetan ehunekoak berriro ere behera egin zuen Mendiaren (2022) lanak erakutsi zuenez.. Orokorrean, azken 20 urteetan, elebidunen azterketen batzuek % 6,72koa da (Egia, 2023, bidean). Portzentaia hau oso baxua da, aurretik esan bezala, gizartearen erdia baino gehiago elebiduna dela jakinik. Horrek, afasiaren ikerkuntzan elebidunen inguruan dagoen gabezia agerian uzten du.

4. Irudia. Elebidunen azterketak aurreko lanekin alderatuta

4. Ondorioak

Aurretik esan bezala, egindako ikerketari esker, afasiaren inguruko literatura nolakoa den aztertu genezake. Ikusi den bezala, egungo literatura afasikoa ez da munduko hizkuntzen adierazgarria. Ingelesarekiko eta Europako mendebaldeko beste hizkuntza batzuekiko joera muturrekoak, mundu osoko terapia afasikoaren aplikagarritasuna mugatzen du. Egindako ikerketan haxe bera ikusi dugu, izan ere, bost hizkuntzek ikerketa guztien ia hiru laurden hartu dute: ingelesa, gaztelania, frantsesa, alemana eta mandarinerak (% 73,6).

Ondorioz, afasiaren ikerketan, soilik hizkuntza hegemonikoak kontuan hartzeko joera dagoela ikusten da, gainerako hizkuntzak alde batera utzirik. Ikerketa batzuetan ikusi den bezala, ez da afasiadunaren kaltetutako hizkuntza aipatu ere egin, ingelesa dela jakintzat joz. Honek aditzera ematen du ingelesa ez den hizkuntza ororen ikerketak aztertugabeak izaten direla, edo ingelesa aztertzeko sortutako tresnekin ebaluatuak izaten direla. Baina honek, emaitza desegokiak dakartza, esan bezala, afasiaren sintomatologia aldagarria delako hizkuntzatik hizkuntzara. Esate baterako, indoeuroparra den ingelesak edo indoeuroparra ez den euskarak, afasia sintoma desberdinak dituzte; sintomak, hizkuntzaren ezaugarri gramatikalen arabera izaten dira eta beraz, euskara-ingelesa edo euskara-gaztelania hitz egiten dituen elebidun afasiko batean akats gramatikal oso ezberdinak ageri

dira (Ivanova & Hallowell, 2013; Villanueva-Sánchez, Ozamiz-Etxebarria, Munarriz-Ibarrola, & Pourquié-Bidegain, 2021).

Afasia aztertzen duten adituen artean, elebidunei dagokienez, ikertu beharreko bi galdera orokor daude: alde batetik, H1 (ama-hizkuntza) ez ote den gutxiago kaltetua izango garuneko kaltearen aurrean, beranduago bereganatutako hizkuntzarekin konparatuz (H2) eta bestalde, maizago erabiltzen den hizkuntza, lesioaren ondoren berreskurapenean pribilegiatua izan ote daitekeen (Kuzmina et al., 2019). Galdera hauen erantzunak aurkitzeko helburuarekin, guztiz beharrezkoa da elebidunen azterketa gehiago egitea, bestela ez dira honen ondorio ziurak lortuko.

Agerikoa da profesionalek afasiadun elebidunekin lan egiteko prestakuntza falta dutela, izan ere, kontuan izanda biztanleriaren erdia baino gehiago elebiduna dela, ikertzen diren afasiadunen artean, aipatzen direnak baino gehiago elebidunak izatea espero da. Hau da, ziurrenik ikertzaileek elebidunekin egingo dituzte azterketak, hauek elebidunak direla jakin gabe edo informazio hau aintzat hartu gabe. Hau akats larria da, aurretik esan bezala, elebitasunak eragina du afasia ikertzeko orduan, bere hizkuntza guztiak ebaluatzeak berebiziko garrantzia du eta (Paradis, 2004 ; Kuzmina, Goral et al., 2019).

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Etorkizunera begira, komeniko litzateke lagina beste hainbat aldizkaritara zabaltzea, horrela, hizkuntza-aniztasuna eta elebitasunaren joerak zehatzago aztertu ahalko lirateke. Hau da, lagina handituz ea joerak aldatuko liratekeen aztertzea. Gainera, hizkuntza gutxituetan dauden zailtasunak aintzat hartuta, hauen inguruan egindako hainbat lan argitaratu gabe gelditzen dira, edo aldizkari ezezagunetan agertzen dira. Horrenbestez, hauek kontuan hartzea funtsezkoa izan beharko luke.

Espero da, egindako ikerketek, arazo honen existentziaren kontzientzia piztea. Egia da, literatura zientifikoan ingelesa modu globalean erabiltzeak esperientzia klinikoak mundu osoan zehar partekatzeko aukera ematen digula. Hala ere, afasiadun pazienteek hizkuntza desberdin ugari hitz egiten dituzte, eta beraz, egindako ikerketa klinikoetan ondorio ziurragoak lortzeko asmoz, adituen lanek hori kontuan hartu behar dute.

Egoera honen aurrean, komenigarria litzateke etorkizunera begira afasia ikertzen dutenen artean ohitura aldatzea ematea. Horien artean, ikerketak ingelesa ez ezik, hizkuntza gehiagotara zabaltzea, indoeuroparrak ez direnak barne eta afasiadun elebidunen azterketak indartzea. Helburu hau betetzeko, beharrezkoa litzateke afasiaren ebaluaziorako tresna berriak garatzea edo hauek hizkuntza gehiagotara egokitzea. Linguistikoki pluralagoa den afasiaren inguruko ikuspegi bat garatzea lehentasunetako bat izan beharko litzateke etorkizuneko afasiaren ikerketan.

6. Erreferentziak

- Beveridge, M. E. L., & Bak, T. H. (2011). The languages of aphasia research: Bias and diversity. *Aphasiology*, 25(12), 1451–1468.
- Eberhard, David M., Gary F. Simons, and Charles D. Fennig (eds.) (2022). *Ethnologue: Languages of the World*. Twenty-fifth edition. Dallas, Texas: SIL International.
- Egia, M. (2023, bidean). Hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna afasiologian: 2010-2014 bitarteko artikuluz zientifikoak aztergai. UPV/EHU. Gradu amaierako lana.
- Faroqi-Shah, Y., Frymark, T., Mullen, R. T., & Wang, B. Y. (2010). Effect of treatment for bilingual individuals with aphasia: A systematic review of the evidence. *Journal of Neurolinguistics*, 23(4), 319-341. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2010.01.002>.
- Hillis, A. E. (2007). Aphasia: Progress in the last quarter of a century. *Neurology*, 69(2), 200–213. <https://doi.org/10.1212/01.wnl.0000265600.69385.6f>
- Ivanova, M. V., & Hallowell, B. (2013). A tutorial on aphasia test development in any language: Key substantive and psychometric considerations. *Aphasiology*, 27(8), 891–920. <https://doi.org/10.1080/02687038.2013.805728>
- Kuzmina, E., Goral, M., Norvik, M., & Weekes, B. S. (2019). What Influences Language Impairment in Bilingual Aphasia? A Meta-Analytic Review. *Frontiers in Psychology*, 10(445). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00445>

- Mendia, I. (2022). Hizkuntza-aniztasuna eta elebitasuna afasiologian: 2015-2019 bitarteko artikulu zientifikoak aztergai. UPV/EHU. Gradu amaierako lana.
- Munarriz, A. (2018). Hizkuntzak burmuin elebidunean; zer erakusten du gaztelania-euskara elebidun afasiko baten kasu-azterketak? *EKAIA Euskal Herriko Unibertsitateko Zientzi eta Teknologi Aldizkaria*, 34, 191–208. <https://doi.org/10.1387/ekaia.17899>
- Norvik, M. I., Lind, M., & Jensen, B. U. (2022). Working with multilingual aphasia: attitudes and practices among speech and language pathologists in Norway. *International Multilingual Research Journal*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/19313152.2021.2015935>
- Paradis, M. (2001). The need for awareness of aphasia symptoms in different languages. *Journal of Neurolinguistics*, 14(2–4), 85–91. [https://doi.org/10.1016/S0911-6044\(01\)00009-4](https://doi.org/10.1016/S0911-6044(01)00009-4)
- Pourquié, M. (2017). Afasiaren azterketa hizkuntza ezberdinetan neurozientzia kognitiboaren ikuspegitik. *EKAIA Euskal Herriko Unibertsitateko Zientzi eta Teknologi Aldizkaria*, 31, 157-167. <https://doi.org/10.1387/ekaia.16358>
- Villanueva-Sánchez, I., Ozamiz-Etxebarria, N., Munarriz-Ibarrola, A., & Pourquié-Bidegain, M. (2021). Afasiaren ebaluazioa eta tratamendua euskaldunengan: Euskal Herriko egungo egoeraren azterketa. *Gaceta Medica de Bilbao*, 118(2), 81–90.

7. Eskerrak, aipamenak

Eskerrik beroenak eman nahi dizkiot Gradu Amaierako Lan hau zuzentzen ari den Amaia Munarriz Ibarrolari.

Sentsorialtasuna eta eszenografia tenplu barrokoan. Madrilgo San Isidroren kaperaren kasua

Ander Prieto de Garay

Gizarte-zientziak, Artearen Historia. Universidad Complutense de Madrid.

andercar.prieto@gmail.com

Laburpena

Lan honetan, tenplu katoliko barrokoa fededunaren zentzumenen estimulaziorako espazio gisa aztertzen da, eta, San Isidro kaperaren kasu-azterketetan oinarrituta, XVII. mendeko zeremonia, arte eta arkitektura erlijiosoaren balio sentsoriala eta eszenografikoa nabarmentzen dira. Kontuan hartzen dira, halaber, hirian ospatzen ziren jaialdietako elementu multisentsorialak; kasu honetan, San Isidroren kanonizazio-festetan presente zeudenak. Proposamen honen metodologia azken urteetara arte espainiar historiografian gutxi landutako ikuspuntu batean datza: arteak, arkitekturak eta jaiak hartzailearengan eragiten zuten inpaktu emozionalari erreparatzen zaio, artearen materialtasun hutsaren irakurketa gaindituz.

Hitz gakoak: sentsorialtasun, estimulazio, eszenografia, zeremonia, debozio, teatral

Abstract

The present work consists in the analysis of the baroque catholic temple as a space for the deployment of the senses of the faithful, focusing on the sensory and scenographic value of the religious art and architecture of the 17th century. For this purpose, the multisensory resources in festivities celebrated in the town will also be analysed; in this case, the ones which were at San Isidro's canonization festivities. This proposal starts from the need to apply a methodology scarcely undertaken until recent years in Spanish historiography, which transcends the analysis of the merely material, in order to contemplate art, architecture and festivities from the emotional impact caused in the receiver.

Keywords: sensoriality, stimulation, scenography, ceremony, devotion, theatrical

1. Sarrera eta motibazioa

Artearen Historia, tradizionalki, kultura materialaren eta irudiaren esanguraren ikuspuntutik aztertua izan da. Objektu, espazio eta irudi horiek ingurunearen beste elementuekiko izandako elkarrekintza gutxitan izan da behatua, ordea. Hala ere, fenomeno artistiko horien testigu izan diren pertsonen esperientzia azpimarratzea funtsezkoa da artea bere erabateko izaeran ulertzeko. Zentzumenen estimuluaren bidez lortu izan da, historian zehar, mezuen transmisio eraginkorrena; eta arteak funtsezko rola jokatu du betidanik mezu eta ideien igorpenean. Barrokoaren garaian, hots, XVII. eta XVIII. mendeetan, artea modu eszenografiko eta teatralan aurkezteari garrantzi handia eman zitzaion kasu askotan, testuinguru erlijiosoan bereziki. Azken finean, zenbat eta estimulu gehiago, orduan eta eraginkorragoa zen fede eta debozioaren transmisioa.

Ikerketa honen motibazioa eliza barrokoaren barnealdearen izaera sentsoriala aztertzeko grinatik atera zen; hau da, elizaren barneko ingurugiroa eszenografia bat bezala aurkezteko asmotik, antolamendu arkitektonikoaren, argiaren eta altzari liturgikoen erabileraren, irudien erakusketaren eta intsentsua bezalako beste elementuen eraginaren bitartez. Elementu hauek apaizak gidatutako errituan erabateko protagonismoa zuten, eta hauen guztien fusioak esanahi artistiko eta antropologiko esanguratsuak ekartzen zituen. Arte barroko erlijiosoaren inplikazio eszenografikoak eta sentsorialak aintzat hartuta, lan honek interes berezia bereganatzen du. Horretarako, ikerketa Madrilen egin zenez, XVII. mendetik

aurrera hiri horretan hainbeste debozio izan zuen San Isidroren kapera aukeratua izan zen; hots, Madrileko santu patrioiaren omenez eraikitako espazio monumentala. Espazio hau, 1936an jasandako sute baten ondoren barrutik berreraikia, XVII. mendean Madrilen garatutako lanketa artistiko eta dekoratibo aberatsenaren erakusle da. Erabilitako material dokumental eta grafikoarekin ikuspegi zehatz batzuk planteatu dira, diskurtso koherente bat eraikitzeko eta finkatutako helburuak betetzeko baliagarriak izan direnak.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Lan honen muina aurkeztu aurretik, Espainiako artearen sentsorialtasun eta teatraltasunarekin erlazionatutako ikerketak eta publikazio nagusienak aipatzea komeni da. Haietako batzuk ez dira erabili ikerketa honen edukiak zehazki lantzeko, baina haien ekarpenak hemen aplikatutako ikuspuntuen oinarriak zimendatu dituzte. Hortaz, arloko egoera hau geroago aurkeztuko diren edukiekin harremana duten argitalpenetara mugatuko da.

Espainiako Barrokoaren festa eta eszenografiaren analisiaren abiapuntu bezala, Bonet Correaren ekarpenetara (1990) jotzen dugu. Orozco Díaz (1969, 1990), dena den, eszenografia eta teatraltasunaren ikuspegia tenplu barnean aztertzen eta eliza barneko zeremoniaren antzerki-izaera interpretatzen aitzindari izan zen. Altzari liturgikoen balio eszenikoari dagokionez, non erretaula elementu protagonista bezala aurkezten den, Rodríguez G. de Ceballos (1992) azpimarratzen dugu. Espainiako arte barrokoaren izaera sentsorialean zentratuz, azken urteotan irudi eta zeremonien kontzepzio oroitarazlea ikertzean aurrerapausoak eman dira. Felipe Peredaren obra kontuan hartu beharra dugu (2017), Urrezko Mendeko irudien inguruko gurtza eta esanahi emozionalaren ingurukoa. Pérez de Castroren ekarpenak (2010), halaber, debozio popularraren eta honen inplikazio sentsorialaren inguruan jarduten dute. Barrokoko gizartean eta ospakizun erlijiosoetan musikak zuen garrantziaren aldetik, Clara Bejarano (2016, 2020) dugu erreferente nagusi.

Horretaz gain, usaimenaren inguruko ikerketak nabarmentzekoak dira, eskasak diren arren artearekin erlazionatuak daudenak; 2022an ikusgaitasun nabaria izan zuen ikuspegi honek Prado Museo Nazionalak antolatutako *La esencia de un cuadro. Una exposición olfativa* erakusketarekin, era berean usaimenaren garrantzia aurkezten zuten konferentzia-ziklo bat (Catalina, 2022; Jiménez, 2022; Castellanos, 2022) abiarazi zuena, perfumearen, filosofiaren edota neurozientziaren arloetatik. Errepaso labur honi amaiera emateko, *Cultura escenográfica en el contexto hispánico de la Edad Moderna: Un enfoque holístico* izeneko I+G+B proiektua azpimarratu beharra dago, Aro Modernoko adierazpen artistikoen dimentsio sentsorial, emozional eta performatiboaren inguruan lan egiten duena; horren froga izan zen *Recorridos sensoriales en torno a la "cultura escenográfica"* (2022) izeneko workshop-a, Aro Modernoan zentzumenek artearen baitan jokatu zuten garrantzizko papera aztergai izan zuena.

Aipatutako azterlan guztiek Espainiako Aro Modernoko artea ikertzeko bestelako perspektiba bat jartzen dute mahai gainean, esperientzia artistikoetan erabilitako baliabide sentsorialak nabarmenduz, balore zehatz batzuen transmisio eraginkorra lortzeko nahian. Lan horiek ikerketa honen helburu nagusia inspiratu dute: XVII. mendeko elizen barnealdea bere izaera osoan behatzea, ez bakarrik arkitektura eta irudiak berez aztertuz, baizik eta espazioak berak, irudiek eta ezaugarri ambientalek sorrarazitako estimulu sentsorialak fenomeno artistiko osotzat aurkeztuz. Pertsuasio-sistema horretan parte hartzen zuten baliabideak artistikoki balioestea ere bada lan honen helburuetako bat.

Artearen ikusmen-balioa (batez ere fidelak jasotzen zuen estimulua) azpimarratzeaz gain, entzumen-, usaimen-, ukimen- eta dastamen-elementuak aztertuko dira, zentzumene hauek irudiekin uztartzen zirenean esperientzia kultural eta artistiko oso bat osatzen zutela argituz. Entzumena jaiarekin lotutako soinuen ikuspuntutik aztertuko da. Usaimen-elementuen eragina ere nabarmendu nahi da, aintzat hartuta oroimen-gaitasun handieneko zentzumena dela (Castellanos, 2022); lan honen kasuan,

funtsezko elementutzat hartuko da balio erlijioso eta doktrinalen transmisioa ulertzeko, batez ere intsentsuaren erabilerarekin. Ukimen-sentsazioaren iradokizunak presentzia handia ere bazeukan zeremonia erlijiosoetan, fededunak ehun eta arropa aberatsak ikusten zituenean zentzumen hau piztu ahal baitzitzaion. Dastamenaren estimulazioa ere kontuan hartzekoa da, jaunartzearen momentuan edo elikagaien erakusketaren bidez piztutakoa. Elementu hauek guztiek, zuzenki edo zeharka, ikuslearen emozioak areagotzen zituzten, balore eta mezuen komunikazioa erraztuz eta gertaera artistiko iragankorrak sortuz.

Kasu honetan, Madrilgo San Isidroren kapera izan da kasu-azterketatzat hartua. Oso bereizgarria zen barnealde horretan bideratzen ziren argi-ilunen jokoek objektu artistiko eta liturgikoengan zuten eragina, eta intsentsuaren lurrin iradokitzailearekin batera ikusleak senti zezakeen hunkipena nabarmentzea da lan honen helburua; izan ere, hunkipen erlijiosoaren bitartez lortzen zen doktrinaren komunikazio eraginkorra. Helmuga ez da kapera honetan ospatutako elizkizun guztien ikerketa egitea, baizik eta aurreko paragrafoetan aurkeztutako oinarri metodologikoa finkatzea alor batzuen behaketaren bidez. Diskurtso burutu bat sortu ezean, hainbat iturri dokumental eta grafikoen usantzen bitartez Barrokoaren arte eta arkitektura erlijiosoaren balio sentsorial eta eszenografikoa behatzen duten interpretazioak abiaraziko dira.

3. Ikerketaren muina: Madrilgo San Isidroren kapera, fedearen errepresentazio

3.1. San Isidro gurtzea: festa eta debozio herrikoia

San Isidroren gaineko gurtzak XII. mendearen amaieran izan zuen hasiera, azken batean Madrilgo santu patroï bihurtuko zenaren heriotzatik aurrera. Isidro deboziorako bizitza umila praktikatu zuen nekazaria izan zen, eta bere parrokia zen San Andresen hilerrian lurperatua izan zen. Berrogei urte geroago, Isidro eliztarrei agertu zitzaion, bere gorpua lurpetik ateratzeko eta San Andresen elizara eramateko agindua emanaz. Gorpua usteldu gabe aurkitu omen zuten. Gizon apal, langile eta fededunaren eredu hau, sakratua ez zen leku batean ehortzia eta bere ezaugarri jainkotiarrek behin aurkituak beneratua izan zena, debozio herrikoira ezin hobeki moldatu zen (Fernández, 1999). Gainera, Isidroren arrastoak Madriletik ez zirenez ateratzen, bere populartasuna bertan erabatekoa izan zen (Fernández, 2001). Bere bizitzan zehar gauzatutako mirariak Juan Diakono idazleak zabaldu zituen kodize formatuan.

San Isidro 1622ko martxoaren 12an izan zen kanonizatua. Lope de Vegak deskribatutako jaialdian (1. irudia), ikuslearengan hainbat estimulu sentsorial sorrarazten zituzten baliabideak zabaldu ziren hiritik: arkitektura iragankor monumentalak, iturriak eta lore-instalazioak, antzezlanak, justa poetikoak, prozesioak eta su artifizialak. Arkitekturen kasuan, hirian zehar aldare monumentalak eta piramide handiak zeuden sakabanaturik. Autoreak dekorazio hauen ikusgarritasuna azpimarratzen zuen, bere hitzetan “figura bikainak” zirelarik, “zeinen simetria eta edertasuna [...] mirestekoa zen” (Vega y Carpio, 1622: hitzaurrea, 5. fol.). Haietako batzuek bestelako sentsazioak pizten zituzten: adibidez, San Andresen elizaren ondoan jarri zuten baratzea, iturri iragankorrekin batera, santu berriaren nekazari izaerari erreferentzia eginez eta ikusleari usain naturalak eta freskototasuna eskainiz (Vega y Carpio, 1622: hitzaurrea, 15b. fol.). Horrez gain, kaleetan eta fatxadetan kokatutako argiak eta oihal zintzilikariak aipatzekoak dira, baita komediak, dantzak eta kantuak ospatzeko oholtzak ere; haietako askok ikuslea txundi zezakeen tramoiak aurkezten zituzten, “40 oin altueran [...], hodei bat ertzean, [...] eta lau Aingeru inguruan hegan eginez, beren mugimendua ikusi gabe” (Vega y Carpio, 1622: hitzaurrea, 17b fol.). Argi dago, ospakizun hauetako diziplina artistikoen ugaritasuna ikusita, guztia ez zegoela San Isidroren gurtzara bideratua, baizik eta publikoaren gozamenara ere. Gozamen horren bidez, izan ere, santu berriarekiko debozioa modu eraginkorrean transmititzea lortu nahi zen.

Gauza bera gertatzen zen amaierako prozesioarekin, ekainaren 19an ospatua, non estimulu sentsorial guztiak batzen baitziren. Desfilean lau elementuak irudikatzen zituzten gurdia atera ziren, zeinekin efektu sentsorial ugari sortzen baitzituzten: adibidez, lurra irudikatzen zuen gurditik, jendeari frutak

eta loreak botatzen zitzaizkion, usaimena eta dastamen-oroipena barne hartzen zituen ikuskizun artistiko batean murgilduz. Era berean, gurdi hori dantza eta musikarekin laguntzen zen, belus berdezko jantziak zeramatzen nekazarien pertsonaiek interpretatuta (Vega y Carpio, 1622: hitzaurrea, 18b fol.): aurreko usaimen- eta dastamen-estimulari entzumena gehitzeaz gain, aktoreek jantzitako belus aberatsa eskuetan sentitzeko jakin-mina senti zezakeen ikusleak. Uraren gurditik “usain-ura” jaurtitzen zuten eta suaren gurdian sua igortzen zuten lau itxurazko sumendi zeuden kokatuak (Vega y Carpio, 1622: hitzaurrea, 19a fol.). Ikuskizun horretan, beraz, ikusgarritasuna entzumen, usaimen, gustu eta ukimenaren zentzuari deitzen zioten elementuekin eta freskura eta berotasun efektuak sortzen zituzten baliabideekin laguntzen zen. Adibide hauen bidez gehien nabarmendu nahi dena ikuskizun hauen esanahi multisentsoriala da.

Izan ere, usainak lotura handia zuen San Isidoren tradizioarekin. Juan Diakonoren Kodizean dokumentatzen den bezala, fededunek Isidoren gorpua lurpetik atera zutenean, hau osorik eta kalterik gabe aurkitu zuten, intsentsu-aroma leuna botatzen zuen bitartean (Juan Diakono, 1992). San Isidoren gorputzaren izaera usaintsua berriro aipatzen da kodizean sartutako ereserki batean: “Bere gorputzaren lurrina dario, urte askoan lur pila baten azpian ezkutatuta egon zena eta, hala ere, usteldu ez zena. Horregatik uste izan behar da ez zitzaiola santutasunik falta izan” (Juan Diakono, 1992: 135). San Isidoren gorputzaren lurrina, intsentsuarekin lotuko genukeen usainarekin, haren santutasunaren seinale da. Fededunak bere usaimenaren bidez San Isidro adoratzeko ofizioetan jasoko lukeena, beraz, bere fedea areagotuko lukeen beste pizgarri bat izango litzateke. Bere kanonizazioko jaietan zegoen presente aroma hau, baita bere kaperaren barruko ofizioetan ere, jarraian aztertuko den bezala.

3.2. San Isidoren kaperaren barnealdea: handitasuna eta sentsorialtasuna

San Isidoren gurtzari eskainitako kapera bat eraikitzekeo ideia 1622an sortu zen, bere kanonizazioaren urtean alegia. Horrela, debozio herrikoari zuzendutako espazio monumental bat sortzeko ideia ezarri zen (Tovar, 1993). San Andresen parrokiara atxikita egongo zen kapera hura. Lehen eraikuntza Juan Gómez de Mora hiriko maisu nagusiaren (1586-1648) esku egon zen, baina, hainbat kudeaketa- eta ekonomia-arazo zirela eta, 1657. urtera arte ez zen kapera behin betiko martxan jarri, Juan de Loberaren (1620/25-1681) gidaritzapean bukatuz (2. irudia). Amaierako emaitzak oinplanoen tartekatze-erritmoa aurkezten zuen (3. irudia), altuera txikiko aurre-kapera ilun batekin, espazio argitsu nagusirako sarbidea ematen zuena. Bertan kupula handi bat altxatzen zen, eta hortik sartzen zen San Isidro gurtuaren irudia eta erlikiak argitzen zituen argi bizia. Honek, batetik, Kontraerreforma katolikoaren printzipioekin bat egiten zuen, adoraturako santuaren erlikien eta irudiaren protagonismoa nabarmentzeko prozeduran. Bestetik, Barroko eszenografikoaren urratsak bete-bete jarraitzen zituen antolamendu arkitektoniko eta liturgikoak (Tovar, 1993). 1669ko maiatzaren 15ean eman zen amaitutzat, San Isidoren erlikiak ekitaldi solemne batean jarri zirenean (Macho, 1918).

Gerra Zibilean sute bat jasan bazuen ere, aztarna grafiko batzuk mantentzen dira, baita barne-dekorazioaren azterketa ugari ere, lehen mailako dokumentuekin batera, barrualdearen dimentsio multisentsoriala berreraikitzen laguntzen dutenak. Elías Tormoren esanetan, “kapera, eraikitzerako orduan mirari bat bezala sinetsia, oso interesgarria eta oso ona da bere handitasunean eta polikromian” (Tormo, 1927: 40); judizio guztiz subjektiboa izan arren, barnealde honek begi bistan sortzen zuen zirrara imajinatzea errazten digu. Patricio de la Escosurak, bere ikuspuntu erromantikotik, kaperaren barrualdeak, “apaingarri asko erabiliz”, ikuslearengan “irudimena eteten eta gogoia entretenitzen” zuen sentsazioa sortzen zuela baieztatzen zuen (Escosura, 1842-1850: 33).

Altuera txikiagoa eta baorik ez zuen aurre-kaperaren eta kaperaren beraren arteko joko arkitektonikoak, azken hau espazioa monumentalizatzen zuen leihodun kupula batek errematatua (4. irudia), naturaz gaindiko sentsazioa sortzen zuen barrualdean. Bertan, San Isidoren irudia eta erlikiak estaltzen zituen baldakinoari zuzendutako argiak lilura eragiten zuen ikuslearengan (5. irudia). Oinplano horrek eta kupulak eragiten zituzten argi-baliabideek “intimitatea, misterioa eta magia”

bermatzen zituzten, eta, horrez gain, aurre-kaperatik “estatuaren indar emozionala ikusgai aurkezten duen eszenatoki bat” ikus zitekeen, Tovar Martínek argitzen duen bezala (Tovar, 1993: 43). Bonet Correak gehitzen du efektua harrigarriagoa zela jendea kaletik zuzenean kaperara sartzen zenean, egun solemneetan eta jai-egunetan alboetako sarrerak irekitzen baitziren, baldakinoa zuzenean ikusteko aukera emanez (Bonet, 1961: 40).

Aberastasun artistikoak eta barne-dekorazio oparoak giro traszendental batean murgiltzen zuten ikuslea. Eskultura-lana beste arteen gainetik jarri zen, Manuel Pereira, José de Rates, Juan Cantón eta Francisco de la Viña eskultoreen obrek kaperako hormak, nitxoak eta kupularen barnealdeko gainazala betetzen zutelarik (ikus: Macho Ortega, 1918: 219-222). Pinturaren kasuan, gehien nabarmentzen ziren margolariak Francisco Rizi (1614-1685) eta Juan Carreño de Miranda (1614-1685) izan ziren, kupulako eta aurrealdeko pinturez eta kaperako lau nitxoetarako mihiseez (6 eta 7. irudiak) arduratu zirenak (Fernández Talaya, 2011). Margo, eskultura eta iztuku horiek harresietako marmol eta jaspe errealeta itxurazkoekin osatzen ziren, barrokotasun handiko barnealdea sortuz.

San Isidroren kaperaren barruan, ordea, Juan de Loberaren baldakinoa nabarmentzen zen gehien, Sebastián Herrera Barnuevoren (1619-1671) diseinua (8. irudia) bere kostu eta konplexutasun handiagatik atzera bota ondoren. Juan de Loberaren lanak (9. irudia), 1660an eraikia, zokaloaren eta arkuaren artean ildaskatutako zortzi zutabe eta Barnuevoren diseinuak baino erremate sinpleagoa aurkezten zuen. Proiektu sinplifikatu honek Herrera Barnuevok planteatutako bertikaltasun eta zutabe salomonikoen mugimendu dinamikoaren efektua sortzea ekidin zuen (Díaz Moreno, 2006). Hala ere, ez zen falta San Isidroren irudia bere erlikien arkaren gainean, kaperaren erreferentzia bisual nagusi gisa (10. irudia). Sutearen aurreko argazkian ikus dezakegun bezala (5. irudia), San Isidroren baldakinoak bat egiten du, bai konposizioan, bai proportzioan, barruko espazioarekin eta haren inguruko artelanekin, eta hormen baoetatik eta kupularen danborretik sartzen zen argia puntu horretara bideratzen zen.

Aurreko paragrafoetan laburki aztertutako elementu artistiko guztiek San Isidroren kapera ikusgozamerako espazio ezin hobean bihurtzen zuten. Ikusizko baliabideen bidez San Isidroren gurtzaren gorespina bere tradizioari hain lotuta zegoen usaimen-estimularekin osatzen zen. Edozein elizkizun katolikotan ohikoa zen intsentsua erabiltzea, baina kasu honetan bereziki garrantzitsua zen. Alde batetik, Herrera Barnuevoren marrazki batean (11. irudia), baldakinoaren diseinuan bertan txertatua ere ikus dezakeguna (12. irudia), aingeru belaunikatu batek intsentsu-ontzi bat eusten du, kustiadiaren aurrean kulunkatuz. Marrazki indibidualean, intsentsuaren kea bera zirriboratu zuen Herrera Barnuevok, haren usaina zuzenean gogora ekarriz eta lurrin horri jainkotasunaren errepresentazio gisa ematen zitzaion esanahia erakutsiz.

Bestetik, 1691n argitaratutako zeremonial batean (13. irudia), ofizioetan intsentsua erabiltzeko moduari buruzko informazio zehatza ematen da. Intsentsu-protokoloa igande eta egun handietan baino ez zen egiten, eta zuzenean lotuta zegoen kaperako ikus-elementuekin: apaizak lehenbizi baldakinora zuzendu behar zuen intsentsu-ontzia, zehazki santuaren erlikietara (1691: 9b fol.). Intsentsuaren aromaren eta santuaren irudiaren arteko erlazio zuzen hori bakarrik Loberaren diseinuan zen posible, Herrera Barnuevoren proiektuan erlikien kutxa goiko gorputzean kokatuta baitzegoen, apaizaren irismenetik kanpo. Ondoren, kaperako gainerako aldareetara hurbildu behar zen intsentsua, diakonoaren eta azpidiakonoaren laguntzarekin (1691: 9b fol.). Intsentsatu beharreko azken puntuak atrila, zirialak eta eukaristia espezieak ziren (1691: 10a fol.). Gainera, elizkizunean zeuden eliz karguek ere intsentsua jasotzen zuten, hala nola kaperok, akolitoek edo prelatuak, baita kargu politikoek ere, zeremonian parte hartuz gero (1691: 10a fol.).

Intsentsate-ekintza honek, hain zehatz arautua, mezaren garapenean usaimen estimuluak zeukan garrantzia erakusten du. Ondorioz, fedearen transmisio prozesuaren eraginkortasuna irudi erlijiosoaren eta usainaren arteko elkarrekintzan zetzan, ofizio guztietan presente zeuden kantu liturgikoei gehituz.

Usaimena memorian oroitzapenak sortzeko gaitasun handiena duen zentzumentzat hartua (Castellanos, 2022), intsentsuaren eta ofizio erlijiosoekin erlazonatutako lurrinen erabilera funtsezkoa zen hitz eta irudien bidezko mezuak transmititzerakoan. San Isidroren kaperan ospatutako zeremonia orok zentzumen guztiak martxan jartzea eragiten zuten, hainbat ezaugarri barne hartuz: batetik, dekorazio ugaritasuna eta aberastasun artistikoa; bestetik, barruko espazioari atmosfera mistikoa ematen zioten antolamendu eta elementu arkitektonikoak; eta azkenik, intsentsuaren protokolozko erabilera eta kantu liturgikoen presentzia. Horrek guztiak, Benayk eta Rafanellik (2014) esango luketen bezala, fededunaren debozio-esperientzia “somaestetikoa” sustatzen zuen, honen pertsuasioa bermatuz.

4. Ikerketaren ondorioak

Lan honetan, artearen balio multisentsorialari eta XVII. mendeko zeremonia erlijiosoari buruzko hainbat ikuspegi jorratu dira. Azterketa nagusia tenpluaren barrualdean egin bada ere, kanpoko ekitaldien garrantzia egiaztatu da; izan ere, ekitaldi horietan ere zentzumen-baliabide ugari zabaltzen ziren, santu edo gurtza-espazio jakin batekin lotuak zeudenak. Kanpoko zeremoniaren eta tenpluaren beraren arteko interakzioa ezagutuz, barruko espazioaren dimentsio sensoriala hobeto ulertzen da.

Kanpoko ospakizunei dagokienez, prozesio, arkitektura iragankor eta ikus-entzunezko ikuskizun horiek guztiak ikuslearengan zuten eragin sensorial eta emozionala balioetsi da. Ikusgarritasun materiala, halako jaialdietan soilik goza zitekeena, beste estimulu mota batzuekin uztartzen zen. Alde batetik, entzumena, une oro presente zegoen musikaz gain, artifiziozko suek eragindako zaratan eta herritarren aldarrian ere agertzen zen. Bestetik, usaimena hainbat elementutan agertzen zen: bertuteari lotutako usain atseginetan, hala nola lore edo lurrinak; jaiegunari lotutako beste batzuetan, bolbora adibidez; edo sakratutasunarekin lotutakoetan, intsentsu-ontzietatik edo zirietatik zetozen usainetan kasu. Ukimenaren oroitzapena eraikinen zintzilikarien materialetan eta prozesioetako bazkideek janzten zituzten oihalen baitan manifestatzen zen. Azkenik, dastamena fruituak bezalako elikagaien erakusketan ageri zen. Elementu horiek guztiak sentimen anitzeko esperientzian murgiltzen zuten ikuslea, mezu zehatz horien transmisioa indartuz.

Zentzumenen estimulazio hori tenplu barrura ere eramaten zen, baina zeremoniaren ikuspegi askoz solemne eta lasaiagotik. Sentiberatasuna ikusmen- eta usaimen-estimuluen ugaritasunetik indartu egin zitekeen, San Isidroren kaperaren kasuan erakutsi den bezala. Antolamendu arkitektonikoak argi-contraste nabaria eragiten zuen, eta dekorazio- eta arte-aberastasunak ikusmolde eszenografikoa ematen zioten espazioari; horrela, Madrilgo herri-debozio handieneko leku gisa zuen garrantzia nabarmentzen zuten. Horrek guztiak liturgiako intsentsuaren usain biziarekin bat egiten zuenean, fededuna giro jainkotiar batean bilduta senti zitekeen. Bertan, kupulatik sartzen zen argiak bildutako baldakinoa eta hormetako pintura eta eskultura oparoak ikusten zituen fededunak, jainkotasunaren presentzia adierazten zuten aromak jasotzen zituen bitartean. Zentzumenen bidezko konbentzimendua, beraz, elementu horiek guztiak transmititzen zuten mistizismo eta eraspenaren bidez lortzen zen.

Laburbilduz, lan honen helburua ikerketa-ildo berri bat planteatzea izan da, zeremonia eta erlijio-espazioa murgiltze-esperientzia gisa landuz, materialtasun hutsaren azterketa gainditzen duena. Horretarako, hartzailaren emozioetan ahalik eta eraginkortasun handienarekin eragiten zuten baliabide arkitektonikoak, artistikoak, usaimenezkoak, soinudunak, ukimenezkoak eta dastamenezkoak aipatu edota aztertu dira. Herrialde katolikoetako XVII. mendeko arte erlijiosoa doktrina-mezuen transmisiara bideratuta zegoen; horrek funtzio errituala, performatiboa eta eszenografikoa hartzen zuenean, zentzumen-bide ugari eskaintzen zitzaizkion hartzailari. Zentzumenen estimulazioaren bitartez, hortaz, lortzen zen fededunaren pertsuasioa.

5. Etorkizunerako planteatutako norabidea

Ikus bezala, lan honen helburuak espazio, kronologia eta gai mugatu baten azterketaren bitartez erdietsi dira. Batetik, aztertutako San Isidroren kaperara ez da dekorazio-ugaritasuna eta argi-ilunen eta

aretoen arteko joko bisualak aurkezten dituen espazio katoliko bakarra, kapera-ganberatxo tipologia hau Espainiako beste herri askotan ikus baitezakegu. Izan ere, XVIII. mendeko azken hamarkadetara arte zabalkuntza irabazi zuen tipologia arkitektoniko eta debozionala izan zen, bestelako adibide batzuk Baños de la Encinako ermitako, Malagako Garaipenaren Ama Birjinaren elizako edo Fuente Obejunako Itxaropenaren Ama Birjinaren elizako ganberatxoetan aurki dezakegularik. Hortaz, ikerketa-lerro hau beste puntu geografiko askotan aplikatu daiteke, eta ez Espainian zehar bakarrik, baizik eta Europako beste herrialde katolikoetan ere.

Bestetik, San Isidroren kaperak erabileran jarraitu zuen hurrengo mendeetan, 1936ko sutea bere barruko ondarearen suntsiketa eragin zuelarik (80. hamarkadan berreraiki bazen ere, emaitzak ez zuen zerikusirik antzinako dirdira artistikoarekin). Beraz, ikerketa metodo honek kapera honetan bertan zentratua jarrai dezake XVIII., XIX. eta XX. mendeak aztertuz. Kontuan hartuta, hori bai, barnealdeko erakustaldi artistikoa XVII. mendeko eraikuntzari dagokiola, eta hori bera izan zela, adibidez, XIX. mendeko erromantikoek miretsi zutena, Genaro Pérez-Villaamilen grabatuetan (14. irudia) ikus daitekeen bezala. Bukatzeko, sentsorialtasuna eta eszenografiaren ikuspegi hau ez da zertan tenplu katoliko barrokoen barnean landu, kanpoaldeko espazioetan aplikatu daitekeelarik; adibidez, hirian zehar ospatzen ziren beatifikazio, kanonizazio, tenpluen kontsagrazio edota Errege-sarreretan, ikuslearen zentzumen guztiak kontuan hartzen zituzten. Lan honetan, izan ere, kanpoko espazioko festa ere hartu dugu kontuan barnealdearen analisisa modu osoagoan ulertzeko.

Aurreko paragrafoko hiru puntu horiek jarraituz, lan honetako ikuspuntuak askoz gehiago zabal daitezke, hedadura handiagoko lanetan, edota are gehiago mugarriztatu, ikerketa zehatzagoen kasuan. San Isidroren kaperak baino fama txikiagoa eta ikerketa gutxiago dituzten kasuak aukera daitezke, lan are berritzaileagoak garatzeko helburuarekin. Azken finean, San Isidroren kaperak lagin bezala erabilia baino ez da izan oraingoan; eraikin honek ikuspuntu arkitektoniko eta materialetik publikazio asko izan ditu bere historian zehar, ez ordea sentsorialtasun aniztasunaren perspektibatik. Horrenbestez, testu honetan planteatutako proposamenak, oraingoz, etorkizuneko ekarpen eta ikerketa sakonago eta funtsatuagoetarako abiapuntu gisa balio dute.

6. Erreferentzia bibliografikoak eta iturriak

Bonet Correa, A. (1961): *Iglesias madrileñas del siglo XVII*, Instituto Diego Velázquez, Madril.

Bonet Correa, A. (1990): *Fiesta, poder y arquitectura. Aproximaciones al Barroco español*, Akal, Madril.

Castellanos, N. (2022 maiatzaren 11), El olfato: memoria y emoción [Konferentzia saioa], *Alegorías de las sensaciones II. El jardín de los sentidos: Pintura y Poesía en la Edad Barroca* konferentzia-zikloa, Museo Nacional del Prado, Madril.

Ceremonial de Sagradas Ceremonias conforme à la Rubricas del Missal, y Breviario Romano, y Autores clásicos, que se han de observar en la Real Capilla de Señor San Isidro Labrador, Patron de esta Villa de Madrid (1691). Madril.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5326652028&view=1up&seq=1&skin=2021>

Cultura escenográfica en el contexto hispánico de la Edad Moderna: Un enfoque holístico. Fundamentos conceptuales y metodológicos. Repositorio Institucional de la Universidad de Málaga (s.f.).

<https://riuma.uma.es/xmlui/handle/10630/23873> (azken kontsulta: 2023/02/12).

Díaz Moreno, F. (2006): Los retablos de San Isidro en San Andrés: proyectos y trazas de obras desaparecidas, in *San Isidro y Madrid: Ciclo de conferencias*, Instituto de Estudios Madrileños, Madril, 167-180.

Escosura, P. de & Pérez Villaamil, G. (1842-1850): *España artística y monumental: vistas y descripción de los sitios y monumentos más notables de España* (BNE ER/1716), Alberto Hauser, Paris.

Fernández Montes, M. (1999), Isidro, el varón de Dios, como modelo de sincretismo religioso en la Edad Media, *Disparidades. Revista De Antropología*, 54 (1), 7-51.

- Fernández Montes, M. (2001), San Isidro, de labrador medieval a patrón renacentista y barroco en la Villa y Corte, *Disparidades. Revista De Antropología*, 56 (1), 41-95.
- Fernández Talaya, M. T. (2011), La capilla de San Isidro en la iglesia de San Andrés, in *San Isidro y Madrid: Ciclo de conferencias*, Instituto de Estudios Madrileños, Madrid, 141-165.
- González Román, C. (2003), El templo como escenario. La ceremonia del Vexilla en la Catedral de Málaga, *Isla de Arriarán: revista cultural y científica*, (22), 85-92.
- Jiménez, A. (2022ko apirilaren 27a). Enemigos del olfato: una fenomenología de los sentidos [konferentzia saioa], *Alegorías de las sensaciones II. El jardín de los sentidos: Pintura y Poesía en la Edad Barroca* konferentzia-zikloa, Museo Nacional del Prado, Madrid.
- Juan Diácono (1993): *Los milagros de San Isidro* (kodizearen faksimile) (Fidel Fitaren transkripzioa, Quintín Aldeak berrikusia), Academia de Arte e Historia de San Dámaso, Arzobispado de Madrid, Madril.
- Macho Ortega, F. (1918), La capilla de San Isidro en la parroquia de San Andrés, de Madrid, *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, 26 (3), 215-222.
- Orozco Díaz, E. (1969): *El teatro y la teatralidad del Barroco*, Planeta, Bartzelona.
- Orozco Díaz, E. (1980), Sobre la teatralización el templo y la función religiosa en el Barroco: el predicador y el comediante, *Cuadernos para la investigación de la literatura hispánica*, (2-3), 171-188.
- Pérez de Castro, R. (2010), Arquetas eucarísticas, monumentos y sargos de Semana Santa en Palencia (siglos XVI-XVIII). "Et posuit eum in monumento exciso", in Alonso Ponga, J. L. et al. (koord.), *La Semana Santa: antropología y religión en Latinoamérica II*, Ayuntamiento de Valladolid, Valladolid, 387-402.
- Prieto de Garay, A. C. (2022): *Rito y persuasión: sensorialidad y escenografía en el interior del templo barroco. Los casos de la capilla de San Isidro y el Colegio Imperial de Madrid* [Argitaratu gabeko Master Amaierako Lana], Universidad Complutense de Madrid, Madril.
- Benay, E. E. & Rafanelli, L. M. (2014). Touch me, touch me not: senses, faith and performativity in early modernity: introduction. *Open Arts Journal*, (4), 1-7.
- Rodríguez G. de Ceballos, A. (1992), Espacio sacro teatralizado: el influjo de las técnicas escénicas en el retablo barroco, in Granja, A. de la, Castellón Alcalá, H. & Serrano Agulló, A. (koord.), *En torno al teatro del Siglo de Oro: actas de las jornadas VII-VIII celebradas en Almería*, Instituto de Estudios Almerienses, Diputación de Almería, Almería, 137-151.
- Tormo, E. (1927): *Las iglesias de Madrid*, Instituto de España, Madril.
- Tovar Martín, V. (1993), Dibujos del siglo XVIII para la capilla de san Isidro de Madrid. *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, (33), 41-54.
- Vega y Carpio, L. de (1622): *Relacion de las Fiestas que la insigne Villa de Madrid hizo en la Canonizacion de su Bienaventurado Hijo y Patron San Isidro: con las comedias que se representaron y los Versos que en la Iusta Poetica se escribieron* (BNE R/6616), Viuda de Alonso Martín, Madril.
- Workshop internacional Recorridos sensoriales en torno a la "cultura escenográfica"* (2022ko martxoaren 3 eta 4a). Comité Español de Historia del Arte. <https://arteceha.eu/workshop-internacional-recorridos-sensoriales-en-torno-a-la-cultura-escenografica/> (azken kontsulta: 2023/02/12).

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu hau Madrilgo Universidad Complutenseko *Estudios Avanzados en Historia del Arte Español* masterraren Master Amaierako Lanetik moldatua izan da. Lan horrek *Rito y persuasión: sensorialidad y escenografía en el interior del templo barroco. Los casos de la capilla de San Isidro y el Colegio Imperial de Madrid* darama izenburutzat. Eskerrak eman nahi dizkiot lan honen tutoreari, Concha Lopezosari, bere gidaritza bikainagatik. Eskerrak, halaber, Aintzane Erkiziari, kongresu honen berri emateagatik eta artikulu hau aurkeztera animatzeagatik.

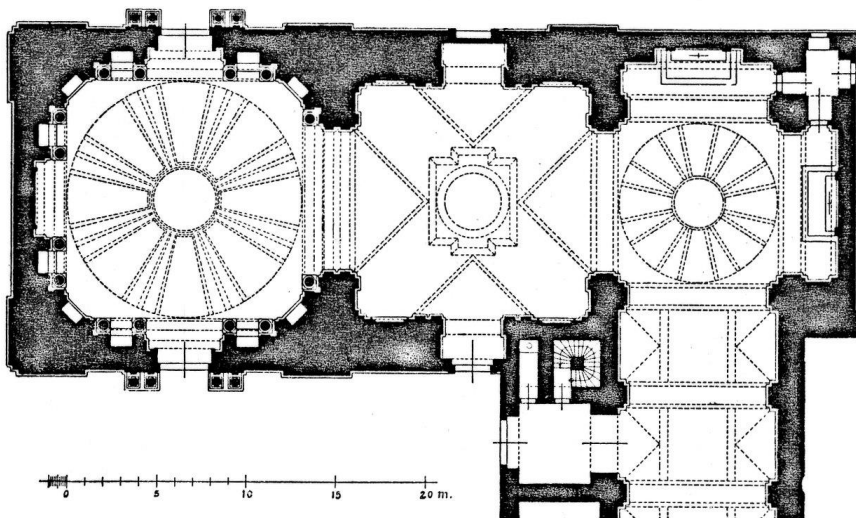
8. Irudien eranskina

1. irudia: Vega y Carpio, L. de (1622): *Relacion de las Fiestas que la insigne Villa de Madrid hizo en la Canonizacion de su Bienaventurado Hijo y Patron San Isidro: con las comedias que se representaron y los Versos que en la Iusta Poetica se escribieron* (BNE R/6616). Viuda de Alonso Martín, Madril.

2. irudia: Villarreal, J. de & Lobera, J. de (1657-1669): San Isidroren kaperaren kanpoaldea, San Andres eliza, Madril. Iturria: Patrimonio cultural y paisaje urbano de Madrid <https://cutt.ly/2XpSjAA> (azken kontsulta: 2023/02/13).

3. irudia: Villarreal, J. de & Lobera, J. de (1657-1669): San Isidroren kaperaren antzinako oinplanoa, San Andres eliza, Madril. Iturria: Patrimonio cultural y paisaje urbano de Madrid <https://cutt.ly/2XpSjAA> (azken kontsulta: 2023/02/13).

4. irudia: Villarreal, J. de & Lobera, J. de (1657-1669): San Isidroren kaperaren antzinako barnealdea, San Andres eliza, Madril. Iturria: Investigart <https://cutt.ly/HXpTBIS> (azken kontsulta: 2023/02/13).

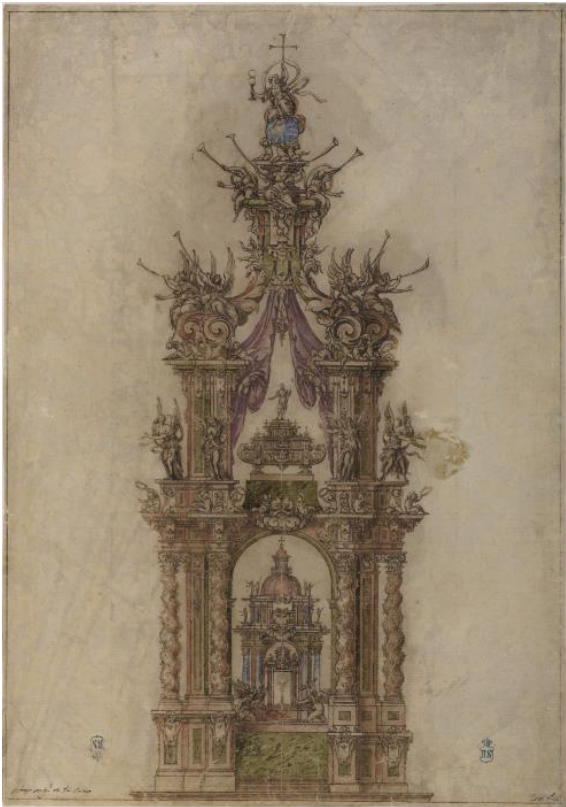
5. irudia: Villarreal, J. de & Lobera, J. de (1657-1669): San Isidroren kaperaren eta aurrekaperaren antzinako barnealdea, San Andres eliza, Madril. Iturria: Investigart <https://cutt.ly/HXpTBIS> (azken kontsulta: 2023/02/13).

6. irudia: Rizi, F. & Carreño de Miranda, J. (1663): *Alfontso VIII-a Navas de Tolosan* [Mihise gaineko olio]. San Isidroren kaperera, San Andres eliza, Madril. Iturria: Fernández Talaya, M. T. (2011): La capilla de San Isidro en la iglesia de San Andrés, in *San Isidro y Madrid: Ciclo de conferencias*. Instituto de Estudios Madrileños, Madril, 141-165.

7. irudia: Rizi, F. & Carreño de Miranda, J. (1663): *Alfontso VIII-a San Isidroren gorpua igartzen* [Mihise gaineko olio]. San Isidroren kaperera, San Andres eliza, Madril. Iturria: Fernández Talaya, M. T. (2011): La capilla de San Isidro en la iglesia de San Andrés, in *San Isidro y Madrid: Ciclo de conferencias*. Instituto de Estudios Madrileños, Madril, 141-165.

8. irudia: Herrera Barnuevo, S. (1659): San Isidoren kaperarako baldakinoaren proiektua [Luma, pintzela, tinta arrea eta ur-kolore berdexkak, urdinak, gorrixkak eta arreak paper gainean]. Biblioteca Nacional de España. Iturria: BNE DIB/13/2/80.

9. irudia: Lobera, J. de (1660): San Isidoren kaperaren baldakinoa. San Isidoren kapera, San Andres eliza, Madril. Iturria: Arte en Valladolid <https://cutt.ly/3XpUjrL> (azken kontsulta: 2023/02/13).

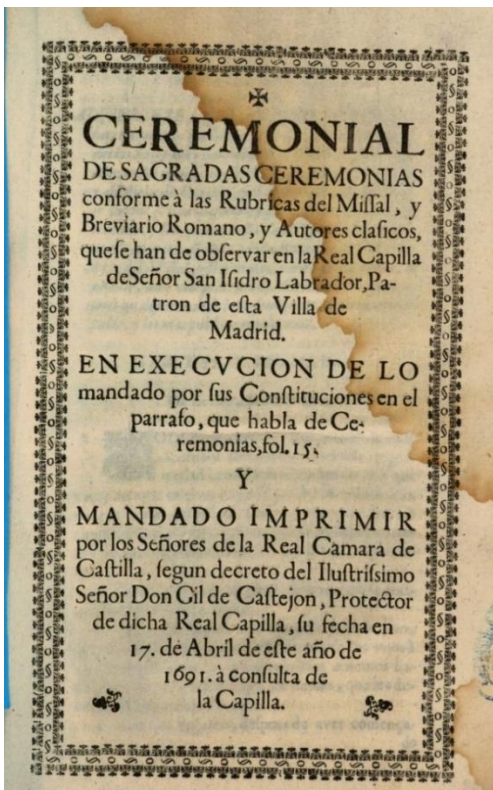
10. irudia: Pereira, M. (1659): *San Isidro Nekazaria*. San Isidoren kapera, San Andres eliza, Madril. Iturria: Investigart <https://cutt.ly/HXpTBIS> (azken kontsulta: 2023/02/13).

11. irudia: Herrera Barnuevo, S. (1659): San Isidoren kaperarako baldakinoaren proiektua (detalea) [Luma, pintzela, tinta arrea eta ur-kolore berdexkak, urdinak, gorrixkak eta arreak paper gainean]. Biblioteca Nacional de España. Iturria: BNE DIB/13/2/80.

12. irudia: Herrera Barnuevo, S. (c. 1659). *Aingeru bat belauniko intentsu-ontzia helduz* [Luma, tinta eta ur-kolore arreak paper gainean]. Biblioteca Nacional de España. Iturria: BNE DIB/18/1/1685.

13. irudia: *Ceremonial de Sagradas Ceremonias conforme à la Rubricas del Missal, y Breviario Romano, y Autores clasicos, que se han de observar en la Real Capilla de Señor San Isidro Labrador, Patron de esta Villa de Madrid* (portada) (1691). Madril.

14. irudia: Pérez Villaamil (marr.), G. & Asselineau, L.A. (lit.) (1865): *San Isidoren kaperaren barnealdea, Madrilgo San Andres elizan* [Tinta arrea paper gainean]. Iturria: BNE ER/1716 (10).

Genero-markarik gabeko elementuen itzulpena euskara-gaztelania hizkuntza-konbinaketan: Eider Rodriguezen *Bihotz handiegia*

Ane Irizar Melero

Madrilgo Complutense Unibertsitatea
airizar@ucm.es

Laburpena

Itzulpena jarduera neutrotzat izaten dute maiz askok. Alabaina, amaierako testuan nahitaez eragina izango duten erabakiak hartu behar dituzte itzultzaileek etengabe. Artikulu honetan, horrelako egoera bati erreparatu diogu; hain zuzen, genero-markarik gabeko elementuen itzulpenari, euskara-gaztelania hizkuntza-konbinaketan. Lehenik, fenomeno hori aztertzean kontuan izan beharreko zenbait alderdi teoriko jorratu ditugu, hala nola itzultzaileen inplikazioa, kolaborazioan egindako itzulpena eta autoitzulpena. Auzi horri heltzeko, Eider Rodriguezen *Bihotz handiegia* ipuin-liburutik eta horren gaztelaniazko itzulpenetik ateratako adibideez baliatu gara.

Hitz gakoak: itzulpengintza, genero-markak, itzultzaileen aurreiritziak, euskara

Abstract

*Translation is often expected to be a neutral activity. However, translators must constantly make decisions that will inevitably have an effect on the final text. In this paper, we focus on one such circumstance: the translation of genderless forms in the Basque-Spanish language combination. After discussing certain theoretical aspects that must be considered when studying this phenomenon, such as the translators' involvement in translation and collaborative or self-translations, we dive into this matter through examples from Eider Rodriguez's short story book *Bihotz handiegia* and its Spanish translation.*

Keywords: translation, gender marks, translator bias, Basque

1. Sarrera eta motibazioa

Testu bat itzultzean, zenbait modutan ebatz daitezkeen hainbat zailtasunekin egingo dugu topo. Irtenbide baten edo bestearen alde zergatik egin, hortxe dago koska. Gure doktoretza-ikerketak genero-marken itzulpenean jartzen du arreta. Genero aldetik ezberdinak diren gramatikak dituzten hizkuntzen artean itzultzen dugunean, jatorri-testuan (JT) ez dagoen informazio bat xede-testuan (XT) sartzera behartuta egon gaitezke, edo alderantziz. Gure kasuan, aipatutako fenomenoak euskaratik beste hizkuntzetara egindako literatura-itzulpenetan aztertzea erabaki dugu, metodologia deskribatzailea (Toury, 1995) erabilita.

Hizkuntza gutxituen normalizazioan eta zabalkundean rol garrantzitsua du itzulpenak (cf. Luna, 2006; Manterola, 2014a). Zalantzarik gabe, euskal literatura-eremuan presentzia nabarmengarria du itzulpenak: Joan Mari Torrealdairen (2019) azken ikerketa soziologikoaren arabera, 2017an euskaraz argitaratutako 2.267 liburuetako 805 (% 35,5) itzulpenak izan ziren. Euskaratik beste hizkuntzetara egindako itzulpenak gutxiago dira: ELI (Euskal Literatura Itzulia) katalogoak (Manterola, 2021) 49 sarrera jasotzen ditu urte bererako (2017). Dena den, 80ko hamarkadatik hona, euskaratik egindako literatura-itzulpenek gora egin dute etengabe (Manterola, 2014a: 183).

Euskal itzulpenaren inguruko ikerketek ere garrantzi ukaezina dute, eta azken urteotan gai horretako azpimarratzeko moduko hainbat doktore-tesi izan dira (e.g. Zubillaga, 2013; Manterola, 2014b; Sanz, 2015; Arrula, 2018; Ibarluzea, 2021). Euskarazko itzulpena ikertzen duten lan gehienek, baina, beste hizkuntzetatik euskarara egindako itzulpenari erreparatzen diote; guk, beraz, hain esploratua ez dagoen beste bide horri heldu diogu.

Euskaratik beste hizkuntzetarako itzulpena aztertzea erabaki dugu, gure helburuak betetzeko norabide egokia delako. Euskaltzaindiaren (1991: 36) arabera, «[e]uskarak ez du jenerorik bereizten gramatikan»; aldiz, gure inguruko hizkuntza askotan ez da gauza bera gertatzen (Institut d'Estudis Catalans, 2018; Biber et al., 1999; Álvarez eta Xove, 2002; Riegel et al., 2009; Real

Academia Española, 2010). Gure doktoretza-ikerketan beste zenbait xede-hizkuntza (XH) landuko ditugun arren, artikulu honetan gaztelaniarako itzulpenean zentratuko gara. Demagun «ikasleak etxeko lanak egin ditu» esaldia itzuli behar dugula. Gaztelaniaren gramatika dela eta, hautu bat egin beharko dugu: gure ikaslea «el alumno» edo «la alumna» bilakatuko da nahitaez. Hauek dira, bada, gure ikerketa bultzatzen duten galderak: zer erabakitzen dute itzultzaileek horrelako egoeren aurrean? Zergatik hartzen dituzte erabaki horiek? Modu kontzientean hartzen al dituzte erabaki horiek?

Gure tesi-lanean, hiru fasetan banatu dugu galdera horien erantzunen bilaketa: 1) literatura-lanen eta horien itzulpenen analisi konparatiboa, 2) elkarrizketak itzultzaileekin eta 3) itzulpen-proba. Gure prozedurari buruzko xehetasun gehiago emango ditugu 3.1. Metodologia atalean.

Artikulu honetan, gure ikerketako lehen fasea jorratuko dugu eta, adibide gisa, Eider Rodriguezen *Bihotz handiegia* (2017) ipuin-bilduma eta horren gaztelaniarako itzulpena (2019) erabiliko ditugu.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. Itzultzea erabakiak hartzea da

Itzulpenak aztertu aurretik, itzultzea zer den eta itzulpen-prozesua zertan datzan ulertu beharra dago. Azken hamarkadetan, erdigunean kokatu dute itzultzailea Itzulpen Ikasketek (Sapiro, 2013: 60); hau da, itzulpenaren produktuaren (testu itzulia) ordez, itzulpen-prozesuan eta horretan parte hartzen duten aktoreetan jarri dute arreta.

Christine Durieuxek (2009) azaltzen duenez, itzultzea etengabe erabakiak hartzea da, eta erabaki horiek kontzienteak edo inkontzienteak izan daitezke. Itzultzaileak, noski, pertsonak dira, eta haien bagaje osoak (hizkuntza-ezagutzak, kultura, identitatea, ideologia politikoa, aurretik irakurritako literatura-lanak...) du eragina hartzen dituzten erabakietan. Gisèle Sapiro (2013: 60) honela azaltzen du: «Translation is regarded in this perspective not as the result of a universal set of cognitive skills but as the product of social practices that depend on cultural norms internalized by the agents who act as translators».

2.2. Generoa eta itzulpena

Argi dago, bada, erabaki neutrorik ez dagoela, ez eta ez erabakitzerik ere. Artikulu honetan lantzen ari garen problematikari dagokionez, xeheago hausnartuko dugu horrek esan nahi duenaren inguruan. Esan bezala, maiz, euskaraz genero-markarik ez duten elementuak maskulinoan edo femeninoan eman beharko ditugu gaztelaniaz. Aukera batak zein besteak, biek izango dute eragina XTan.

Braunek (1997) bere ikerketan antzeman zuenez, oro har, genero-markarik gabeko elementuak sistematikoki maskulinoan itzultzen dira, baldin eta ez badago itzultzailea kontrako erabakia hartzera bultzatuko duen genero-aurreiritzirik. Hori gertatzen da oso feminizatuta dauden zenbait lanbiderekin, erizainekin, kasurako. Printzipio horri MAN (Male-As-Norm) deitu zion.

Maskulinoan itzultzea erabaki ohikoena izateak ez du esan nahi, baina, karga ideologikorik ez duenik. Castrok (2008: 286) honela azaltzen du:

Desde el punto de vista de género, la traductor/a puede ser consciente [*sic*] de su intervención, y consistir ésta o bien en adscribir la ideología patriarcal o bien en adherirse a la ideología feminista. Pero al contrario, también es posible que la traductor/a niegue su intervención, realizando en este caso una intervención INconsciente [*sic*] que implica necesariamente adherirse a la ideología patriarcal dominante, la que precisamente por ser dominante se ve como “normal”, “natural”, incuestionada, incontestable.

Ondorioz, azken hamarkadetan, ideologia nagusi horri aurka egiteko asmoa duen itzulpengintza feminista eta itzulpena eta feminismoa uztartzen dituzten hausnarketak garatu dira, eta gurera ere iritsi (cf. Arrizabalaga, 2007; Jaka, 2013).

2.3. Itzulpen motak

Gure ikerketan garrantzi handia duten faktoreetako bat da itzultzaileak daukan edo ez daukan informazioa. Printzipioz, pentsatzekoa da itzultzaileak ez daukala JTaren ez dagoen informazioa. Alta, hori hala izateko, beti betetzen ez diren zenbait kondizio behar ditugu.

Autorea ez den beste norbaitek egiten duen itzulpenari alografo deritzo. Kasu horiek dira guk hautatutakoa bezalako fenomenoak aztertzekeo idealak; errealitatea, baina, bestelakoa da. Badaude, bada, kontuan hartu beharreko beste zenbait itzulpen modalitate: alde batetik, bakarkako autoitzulpena eta kolaborazioan egindako (auto)itzulpena; bestetik, zubi-hizkuntzak erabiliz egindako itzulpena.

Labur esanda, JTaren autoreak berak egindako itzulpenari autoitzulpen deritzo. Itzulpen motak espektro batean kokatuko bagenu, eta bakarkako itzulpen alografoa ezker-muturrean balego, bakarkako autoitzulpena eskuin-muturrean legoke (Manterola, 2014a: 93). Bi mutur horien artean, hainbat motatako kolaborazioak ditugu: 1) autoitzulpena itzultzaile alografo baten kolaborazioarekin; 2) autoitzulpena itzultzaile alografo batek berrikusita; 3) itzulpen alografoa autoreak berrikusita; 4) autoitzulpena senide baten kolaborazioarekin; eta 5) autorearen senide edo lagun batek egindako itzulpen alografoa (Dasilva, 2016: 26). Autoitzulpenaren auzia euskal literatura-itzulpenean sakon jorratu zuen Garazi Arrulak bere tesi-lanean (2018).

Bestalde, itzulpen bat «zubi-hizkuntza bidez» egin dela esaten dugu itzulpena jatorri-hizkuntzatik (JH) (zuzenean) egin ez denean, baizik eta JTaren itzulpen batetik (zeharka). Euskaratik beste hizkuntzetara egindako itzulpenetan gehienak dira gaztelaniazko itzulpenaren bidez eramandako lanak (Manterola, 2014a: 183).

Aipatutako bi kontuek gure ikerketan duten eragina ez da batere erdeinagarria. Lehenari dagokionez, autorearen esku-hartzeak esan nahi dezake testuan ez dagoen informazio hori ez dela ezezaguna (autoreak buruan izan dezake). Bigarrenari dagokionez, testua frantsesera itzultzen duen itzultzailea, esaterako, gaztelaniazkoetik abiatu bada, ez du genero-markei lotutako erabakirik hartuko: gaztelaniazko itzultzaileak hartutako erabakietan oinarrituko da.

Autorearen parte-hartzea eta zubi-hizkuntzen erabilera ikerketan aintzat hartzea, baina, ez da beti erraza. Manterolak (2014b: 89, 152) azaltzen duenez, informazio hori ez da beti aitortzen paratestuetan. Gure zereginetako bat izango da informazio hori lortzen eta egiaztatzen saiatzea, eta autorearen parte-hartzeak eta zubi-hizkuntzen erabilerak genero-markarik gabeko elementuen itzulpenean duten eragina aztertzea.

2.4. Ikerketaren helburua

Gure ikerketaren helburu nagusia euskaratik beste hizkuntzetara genero-markarik gabeko elementuak nola itzultzen diren aztertzea da; xeheago esanda, aurretiaz ezarritako zenbait baldintza betetzen dituzten lanez osatutako corpus bat sortu nahi dugu, eta corpus horretako testuen eta horien itzulpenen analisi konparatiboa egin nahi dugu. Analisi horretatik ateratako datuetatik abiatuta, genero-marken itzulpenaren analisi kualitatiboa egin nahi dugu, eta lortutako emaitzak modu enpirikoan egiaztatu nahi ditugu.

Oro har, garatzen ari garen lanaren bidez, gure nahia da itzulpen-prozesua ulertzeko bidean ekarpen bat egitea, gaur egun pil-pilean dauden eta generoa eta itzulpena uztartzen dituzten korronteekin bat egitea, eta ikerketa-bide horiek arreta gehiago merezi duten geure hizkuntza eta literaturara ekartzen laguntzea.

3. Ikerketaren muina

3.1. Metodologia

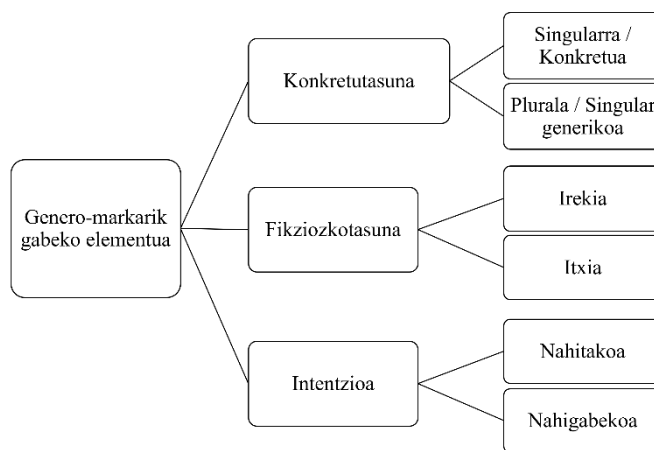
Sarreran aurreratu bezala, gure doktoretza-ikerketak hiru fase ditu, jarraian xeheago azalduko ditugunak:

- 1) **Analisi konparatiboa.** Lehen fase hau da hiruretan zabalena eta, une honetan, fase honetan gaude bete-betean sartuta. Gure prozedura hau da: zenbait baldintza betetzen dituzten literatura-lanez osaturiko corpus bat eratu, eta testu horietan aztertu beharreko elementuak identifikatu eta etiketatu. Lanaren itzulpenetan, elementu horiek beste hizkuntzera nola eramaten diren begiratu, eta analisi kuantitatiboa egin. Azkenik, lortutako datuak iruzkindu. Oraindik corpusarekin lanean ari garenez, ez daukagu hori osatuko duten lanen behin betiko zerrenda.
- 2) **Elkarrizketak.** Itzultzaileekin elkarrizketak eginez, auziaren analisi kualitatiboari helduko diogu, itzulpen-prozesua sakonago ulertzeko.
- 3) **Itzulpen-proba.** Itzultzaile eta itzulpengintza-ikasle talde batekin, hautatutako testu baten itzulpen-proba prestatuko dugu, aurretiaz lortutako emaitzak probatzeko.

Artikulu honetan lehen faseari helduko diogunez, gure prozedura sakonago azaltzeari ekingo diogu orain. Gure lehen zeregina euskaratik beste hizkuntzera egindako itzulpen guztien zerrenda biltzea izan da. Horretarako, bi iturri nagusi erabili ditugu: NorDaNor (EIZIE, d.g.) eta ELI katalogoa (Manterola, 2021). Jarraian, datu-base orokor horretatik abiatuta, gure helburuetara egokitutako corpus murriztua eratu dugu.

Aztertu beharreko lan-zerrenda mugarritu ondoren, bertako lanen analisiari heldu diogu. Lehen urratsa JTa orraztea da, eta analizatzeko moduko elementuak identifikatu eta sailkatzea. Horretarako, gure corpusari eta gure helburuei egokitutako sailkapen-sistema eratu dugu:

1. irudia. Elementuak sailkatzeko sistema.

1. irudian ikus daitekeen legez, hiru parametro erabili ditugu elementuak sailkatzeko: (1) konkretutasuna. Alde batetik, pertsona zehatzei erreferentzia egiten dieten elementuak ditugu eta, bestetik, pluralak edo generikoak. (2) fikziozkotasuna. Elementu irekien kasuan, genero-informazioa ez dago inon edo/eta ez da existitzen; aldiz, itxien kasuan, informazioa testuan egon ez arren, egiaztatu egin daiteke (hala nola pertsonaia historikoak badira). (3) Intentzioa. Nahitako anbiguitasuna autoreak joko literario gisa sortutakoa da; nahigabekoa, aldiz, euskararen tipologiak ausaz sortutakoa.

Hona hemen, adibide gisa, aipatutako kategorietan sailkatutako zenbait elementu, denak ala denak *Bihotz handiegia* (Rodríguez, 2017) liburutik ateratakoak¹:

1. taula. Elementuen sailkapena.

	Singularra / konkretua	Plurala / generikoa
Irekia	ziru jauari esan zenion zeuretzat nahi zenukeela (91. orr.)	euskaldunok gehiegi jaten genuela (135. orr.)
Itxia	Ikaskide bat izan nuen horrelako begiak zituena [...], zenbat barre egiten zioten eskolan koitaduari . (124. orr.)	garai batean Venezia euskaldunek arrantzatutako bale gantzarekin argizatzen zela (39. orr.)

Azal dezagun labur elementuen sailkapenaren zergatia. Lehen elementuak (*ziru jaua*) pertsonaia zehatz bati egiten dio erreferentzia, eta pertsonaia horrek ez du loturarik errealitatearekin, ezin da bere identitatea egiaztatu; horregatik, elementu konkretu irekitzat jo dugu. Bigarren elementua (*ikaskide bat*), aurrekoa bezala, pertsonaia zehatz bat da; aldiz, testuinguru-arrazoia direla eta, elementu itxiztat jo dezakegu: hitz egiten ari dena adineko emakume bat da, ondoriozta dezakegunez, 60ko hamarkadan umea izandakoa²; beraz, pentsatzekoa da neskentzat bakarrik zen eskola batera joan zela. Beste bi elementuen arteko aldeak antzeko arazoia du: hitz bera izan arren (*euskaldunok / euskaldunek*), badago ezberdintasun bat: lehenak euskaldunoi, orokorrean, egiten digu erreferentzia; besteak, garai bateko baleazaleei bakarrik. Pentsatzekoa da, beraz, gizez ari dela.

3.2. Elementuen itzulpenaren analisia

Jarraian, analisia egiteko, testuak lerrokatzeko tresna bat erabili dugu; hain zuzen ere, TRALIMA/ITZULIK ikerketa-taldeak garatutako TAligner³ tresna. JTak eta XTak lerrokatu ditugu, eta gure corpusean bilaketak egin ditugu, identifikatutako elementuen itzulpena egiaztatzeko.

2. irudia. TAligner tresnan egindako bilaketa bat.

Code	Text	Code	Text
RE2017IL (496)	-Medikua ikusten izan naiz, lasai egon. <input type="text" value="q"/>	RE2019IL (496)	-He visto al medico, estate tranquilo. <input type="text" value="q"/>
RE2017IL (533)	Etzeratze-agiria eman zion medikua berriketa gutzakoa zen.	RE2019IL (533)	La medica que le dio el alta era de pocas palabras.
RE2017IL (538)	Duina bezain basatia zen, eta lozabelek bazekien halakoa behar zela izan bere aldamenean irauteko, beraz hark ere ez zion galderarik egin ez medikuari ezta Ramoni ere.	RE2019IL (538)	Era tan digno como salvaje, y ella sabia que tambien habia que ser asi para estar a su lado, por lo que no pregunto nada, ni a la medica ni a el.
RE2017IL (611)	Madalen besarkatzen ari zen bitartean inguratu zitzaizen medikua .	RE2019IL (611)	La medica se les acerco mientras el abrazaba a Madalen.

Hala, bada, elementuen itzulpenari erreparatu diogu. Genero-markarik gabeko elementuak hiru modutan itzul daitezke gaztelaniara: 1) maskulinoan, 2) femeninoan edo 3) anbiguotasuna mantenduta. Itzulpen-estrategia horiek identifikatu eta zenbatzeak genero-markarik gabeko elementuen itzulpenaren analisi kuantitatiboa egiteko aukera ematen du.

Aipatutako metodologia eta garatzen ari garen lana argitzeko, Eider Rodriguezen *Bihotz handiegia* (2017) laneko bi ipuinetatik ateratako zenbait adibide ekarriko ditugu artikulua honetara. NorDaNor-en arabera (EIZIE, d.g.), bi hizkuntzatara dago itzulia ipuin-liburua: gaztelania eta katalana. Artikulu honetan aztertuko ditugun ipuinen gaztelaniazko ordainak Eider

1 *Bihotz handiegia* ipuin-liburuan ez dugu topatu nahitako anbiguotasunik.

2 «[A]reago hirurogeiko hamarkadan gertatua izateko etorkin familia baten baitan» (126. orr.)

3 <https://addi.ehu.es/handle/10810/42445>

Rodriguezek berak eta Lander Garrok itzuli zituzten. Badakigu bi parte-hartzaileak bikotekideak direla. Alabaina, ez dakigu prozesua nolakoa izan zen eta bakoitzak zer rol izan zuen itzulpenean.

Itzulpenari dagokionez, estrategiak honela sailkatu ditugu: maskulinoa (M), femeninoa (F), anbiguotasuna mantenduta (A). Hona hemen estrategia horietako bakoitzaren zenbait adibide⁴:

2. taula. Elementuen itzulpenen zenbait adibide.

JT	XT	Estrategia
Lankide batek eskerrak eman zizkion bere bizitzako unerik makurrenean (45. orr.)	Uno de los compañeros le dio las gracias porque en el peor momento de su vida	M
Maiatzean Iñaki institutuko ikasleekin Saloura joan zen (47. orr.)	En mayo Iñaki se fue de viaje de fin de curso a Salou con sus alumnos	M
Ixabel lagunekin elkartu zen eta ordu txiki-tara arte ez zuen Ramon gehiago ikusi. (21. orr.)	Ixabel se juntó con sus amigas y no volvió a ver a Ramón hasta bien entrada la noche.	F
Gizon hura bizitzara eustearren jarritako ingeniari-tza hura zaratarik atera gabe eraman zuten erizainek . (45. orr.)	Las enfermeras hicieron desaparecer sigilosamente toda la ingeniería que habían dispuesto para salvar la vida del hombre.	F
Madalen psikomotrizitateko ikaskideekin tximinokeriak egiten. (18. orr.)	Madalen haciendo el mono junto a más estudiantes de Psicomotricidad.	A
[A]nimaliekiko afektua haien espeziekie-d - kiko gorrotoa kudeatzeko modua zen (20. orr.)	[S]u amor por los animales era una coartada para sobrellevar el odio por su especie	A

Esate baterako, *Bihotz handiegia* ipuinean (Rodriguez, 2017: 7-48), genero-markarik gabeko 32 elementu aurkitu ditugu, eta honela itzuli dira: 22 (% 68,75) maskulinoan, 7 (% 21,87) femeninoan eta 3 (% 9,37) anbiguotasuna mantenduta. Elementu motaren arabera, honela geratuko litzateke itzulpen-estrategien sailkapena:

3. taula. Elementuen itzulpenak, elementu motaren arabera sailkatuta.

	Singularra / konkretua		Plurala / generikoa	
Irekiak	M	7 (% 70)	M	14 (% 66,67)
	F	3 (% 30)	F	4 (% 19,05)
	A	0 (% 0)	A	3 (% 14,28)
Itxia	M	0	M	1 (% 100)
	F	0	F	0 (% 0)
	A	0	A	0 (% 0)

3. taulan ikus dezakegu aztertutako ipuinean aurkitu ditugun elementu gehienak pluralak eta generikoak izan direla (22/32), bai eta irekiak ere (31/32). Lehenago aipatu bezala, nahitako anbiguotasunik ez dugu topatu. Kasu honetan, kategoria guztietan gehien erabilitako itzulpen-estrategia genero-markarik gabeko elementua maskulinoan ematea izan da.

Ez duzu ezer arraroa antzematen? ipuinean (Rodriguez, 2017: 123-149), berriz, genero-markarik gabeko 27 elementu identifikatu ditugu: 17 (% 62,96) maskulinoan itzuli dituzte, 2 (% 7,41) femeninoan eta 8 (% 29,63) anbiguotasuna mantenduta. Hona hemen itzulpen-erabakiak elementu motaren arabera sailkatuta:

4. taula. Elementuen itzulpenak, elementu motaren arabera sailkatuta.

	Singularra / konkretua		Plurala / generikoa	
Irekiak	M	4 (% 80)	M	13 (% 61,90)
	F	1 (% 20)	F	0 (% 0)
	A	0 (% 0)	A	8 (% 38,10)
Itxia	M	0 (% 0)	M	0
	F	1 (% 100)	F	0
	A	0 (% 0)	A	0

4 Gaztelaniazko aipuek ez dute orrialde-zenbakirik, TAlignerren lerrokatutako testu-zatietatik atera ditugu eta.

Aurreko ipuineko joera antzekoa suma dezakegu 4. taulako datuetan: elementu ireki gehienak maskulinoan eman dituzte gaztelaniaz. Itxitzat jo dugun elementu bakarra⁵, baina, femeninoan eman dute.

Hurrengo pausoa emaitza horien zergatian sakontzea izango da: zergatik hartu zituzten erabaki horiek Rodriguezek eta Garrok? Modu kontzientean hartu al zituzten? Kanpoko influentzia edo presiorik jaso zuten modu batean edo bestean itzultzeko?

4. Ondorioak

Artikulu honetan, Itzulpen Ikasketa garaikideetan garrantzi handia duten bi alderdi jorratu ditugu: itzulpen-prozesuaren ikerketa, eta generoa eta itzulpena uztartzen dituen ikerketa. Alde batetik, itzultzerakoan erabakiak hartzea saihestezina dela azpimarratu dugu, eta erabaki horiek, modu kontzientean hartu ala ez, ez direla neutroak. Hori hala izanda, azaldu dugu genero-markarik gabeko elementuek itzultzaileari sortzen dizkioten zailtasunak hizkuntza-eremutik harago doazela, eta genero-kontuetan gailentzen den ideologiari aurka egin nahi dioten korronteak labur aipatzeko profitatu dugu.

Aipatutako problematika gure tesian nola lantzen ari garen xehatu dugu ondoren, eta gure corpuseko testu bat ekarri dugu, adibide gisa. Elementuak eta itzulpen-estrategiak nola sailkatzen ditugun azaldu dugu, eta elementuen itzulpenaren analisi kuantitatibo laburra egin dugu. Jakina, ezin dugu ondorio orokorrik atera testu bakarraren analisitik. Nabaritu dezakegu, hala ere, aurretiaz beste ikertzaile batzuek (Braun, 1997; Castro, 2008) antzemandako araua betetzen delako zantzua; hots, elementu gehienak maskulinoan itzultzen direla. Aipagarria da, nolana ere, aztertutako ipuinetan topatu ditugun elementu gehienak pluralak edo generikoak izan direla, eta gaztelaniaz maskulinoan emateak *maskulino generiko* deritzon horri atxikitzearekin bat egiten duela.

Corpuseko testu gehiagoren itzulpenak aztertu ahala, joera hori mantentzen den ikusiko dugu, bai eta zer faktorek (testu mota, itzulpen mota, autorearen eta itzultzailearen generoa, argitalpen-urtea, etab.) eragiten dioten ere.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Gure tesi-lanarekin aurrera egiteko, lehenago aipatutako 2. eta 3. faseei heldu behar diegu. Bestela esanda, genero-markarik gabeko itzulpenen analisi kuantitatiboa egin ondoren, analisi kualitatiboari heldu nahi diogu, itzultzaileen erabakiak hobeto ulertzeko, eta prozesuan sakontzeko; horrez gain, lortutako emaitzak probatu nahi ditugu, itzulpen-proba bat eginez.

Ikuspegi orokorrago batetik, ikerketa-bideak hainbat dira: genero-markarik gabeko elementuen itzulpena, euskara JH hartuta ere, beste XH askotarako itzulpenean azter daiteke; hortik harago, beste hizkuntza-konbinaketa askotara luzatu daitekeen ikerketa-gaia da. Genero-markez gain, hainbat arrazoiengatik sor daiteke anbiguotasuna testuetan, batez ere literatura-testuetan. Horren aurrean, azaldu dugunez, itzultzaileek erabaki egin beharko dute. Beraz, argi dago itzulpen-erabakien eta itzultzaileen esku-hartzearen inguruko ikerketa oso emankorra izan daitekeela.

6. Erreferentziak

6.1. Lehen mailako bibliografia

Rodriguez, E. (2017). *Bihotz handiegia*. Susa.

Rodriguez, E. (2019). *Un corazón demasiado grande* (E. Rodriguez & L. Garro, Itzul.). Literatura Random House.

⁵ «Ikaskide bat izan nuen horrelako begiak zituena» (124. orr.) / «Tuve una compañera de clase que también tenía los ojos así»

6.2. Bigarren mailako bibliografia

- Álvarez, R., & Xove, X. (2002). *Gramática da lingua galega*. Galaxia.
- Arrizabalaga, B. (2007). Itzulpena eta feminismoa. *Senez*, 32, 81–96.
- Arrula, G. (2018). *Autoitzulpenaren teoria eta praktika Euskal Herrian*. [UPV/EHU]. <http://addi.ehu.es/handle/10810/27983>
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Pearson Education Limited.
- Braun, F. (1997). Making men out of people. The MAN principle in translating genderless forms. In H. Kotthoff & R. Wodak (Arg.), *Communicating Gender in Context* (Libk. 42, or. 3–30). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/pbns.42.03bra>
- Castro, O. (2008). Género y traducción: Elementos discursivos para una reescritura feminista. *Lectora*, 14, 285–301.
- Dasilva, X. M. (2016). En torno al concepto de semiautotraducción. *Quaderns: revista de traducció*, 23, Art. 23.
- Durieux, C. (2009). Vers une théorie décisionnelle de la traduction. *Revue LISA/LISA e-journal. Littératures, Histoire des Idées, Images, Sociétés du Monde Anglophone – Literature, History of Ideas, Images and Societies of the English-speaking World, Vol. VII – n°3*, Art. Vol. VII – n°3. <https://doi.org/10.4000/lisa.119>
- EIZIE. (d. g.). *NorDaNor*. Berreskuratua 2023(e)ko otsailaren 15a, -(e)tik <https://nordanor.eus/?n=1>
- Euskaltzaindia, Gramatika Batzordea. (1991). *Euskal gramatika: Lehen urratsak-I*. Euskaltzaindia.
- Ibarluzea, M. (2021). *Euskal literatura itzuliaren egitura eta islak 1975-2015*. Euskaltzaindia.
- Institut d'Estudis Catalans. (2018). *Gramàtica essencial de la llengua catalana* (1. arg.). Institut d'Estudis Catalans. <https://doi.org/10.2436/10.2500.04.1>
- Jaka, A. (2013). Itzultzaileon kontzientzia feminista... ala matxista?. *31 eskutik*. <http://31eskutik.eizie.eus/2013/10/21/itzultzaileon-kontzientzia-feminista-ala-matxista/>
- Luna, A. (2006). Hizkuntza gutxituetako itzulpena. Galiziera (P. Goikoetxea, Itzul.). *Senez: itzulpen aldizkaria*, 30, 151–165.
- Manterola, E. (2014a). Una mirada hacia la traducción literaria del euskera al castellano. *Hermeneus*, 16, 177–208.
- (2014b). *Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia. Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko alderaketa*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. <https://doi.org/10.12382>
- (2021). *Euskal Literatura Itzuliaren katalogoa (ELI)*. <https://www.ehu.eus/ehg/eli/>
- Real Academia Española. (2010). *Nueva gramática de la lengua española: Manual*. Espasa Libros.
- Riegel, M., Pellat, J.C., & Rioul, R. (2009). *Grammaire méthodique du français*. Quadrigue.
- Sanz, Z. (2015). *Unitate fraseologikoen itzulpena: Alemana-euskara. Literatur testuen corpusean oinarritutako analisia* [UPV/EHU]. <https://www.inguma.eus/produkzioa/ikusi/unitate-fraseologikoen-itzulpena-alemana-euskara-literatur-testuen-corpusean-oinarritutako-analisisa>
- Sapiro, G. (2013). Translation and Identity: Social Trajectories of the Translators of Hebrew Literature in French. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 26(2), 59–82. <https://doi.org/10.7202/1037132ar>
- Torrealdai, J. M. (2019). Euskal liburugintza 2017. *Jakin*, 235, 107–131.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies – and beyond*. John Benjamins Publishing Company.
- Zubillaga, N. (2013). *Alemanetik euskaratutako haur- eta gazte-literatura: Zuzeneko nahiz zeharkako itzulpenen azterketa corpus baten bidez* [UPV/EHU]. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=96655>

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu hau Elizabete Manterola, María Matesanz eta Karlos Ciden zuzendaritzapean egiten ari naizen doktorego-tesitik eratorria da. Eskerrak hirurei eta, batez ere, Manterolari, artikulu honetan emandako laguntzagatik eta egindako zuzenketa eta oharrengatik. Bestalde, nire doktoretza-ikerketan Espainiako Unibertsitate Ministerioaren FPU kontratu bati (FPU21/00801) esker garatzen ari naiz.

Arabako Lautadako herrietan arien zirkulazioa, erabilera eta autoretza XVIII. mendean. Alegria-Dulantziko kasua

Irantzu Martinitz-Xil Beldarrain

Universidad de Salamanca

irantzuxil@gmail.com

Laburpena

Ikerlan honek XVIII. mendearen amaieran eta XIX.aren hasieran Alegria-Dulantziko ariek eduki zuten zirkulazioa, erabilera eta autoretza aztertzen ditu, Udal Artxiboan agertutako zazpi ariak ardatz harturik. Ariren zirkulazioa eta produkzioa Estatuko eta Euskal Herriko hiriburu edota hiri handiei esleitu izan zaie, herriak alboratuz. Ondorengo ikerketa lanak, Alegria-Dulantzi hizpide hartuta, frogatzen du ezen Euskal Herrian, eta konkretuki Arabako Lautadan, herriek partitura zirkulazio bideak zituztela eta obra propioak produzitu zituztela.

Hitz gakoak: aria, musikologia, kanona, notazioa, opera, Italia.

Abstract

This research work analyzes the circulation, usage and authorship of the arias in Alegria-Dulantzi between the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. The study is based on the seven arias which appeared in the town's Municipal Archive. The movement and production of the arias had been assigned to the cities within the State and the Basque Country, yet this research establishes that in the Basque Country, more specifically in the Llanada Alavesa, the people possessed their own routes of circulation for the music sheets and pieces they produced.

Keywords: aria, musicology, canon, notation, opera, Italy.

1. Sarrera eta motibazioa

Nahiz eta aria bat forma musikal oso eta trinkoa izan daitekeen, ikerlan honetan, aria, opera baten atal bezala ulertuko da, solistarentzako idatzitako obra, normalean orkestra baten akonpainamendua duelarik.

Europar musikologiak, lurralde espezifiko baten mapa musikala osatzerako orduan, maila ekonomiko, sozial eta politiko altuko eta interes historiko handiko hiriak eta instituzioak aztertu izan ditu. Egiaztatu da, baina, lurralde periferikoetan eta herrietan ere bizitza kulturala oso modu konplexuan garatu izan dela, agerian utziz beren jardute musikalak mapa horretan parte hartu izan duela beti (Marín, 2002).

Erabilitako iturriak Udal Artxiboko musika-corporistik atera dira, zeinak kopiatutako obrak, musika teoria idatziak, obra propioak, musika liturgikoa eta euskaraz idatzitako Gabon-kantak batzen dituen. Klasifikazio bitartez zazpi aria bereizi dira, horietako sei autoretza sinadurarik gabe eta notazio estilo ezberdinekin.

Zazpi aria hauek ardatz, hiru aztergai ezberdin taxutu dira: 1. Zirkulazioa. Nola iritsi zen aria formarekin obrak produzitzeko jakintza? eta nola garaiko opera eta beren aria famatuenera

kopiak Alegria-Dulantzira?. 2. Erabilera. Zer funtzio eduki zuten aria hauek herriko bizitza kulturaleran? Zertarako sortu edo kopiatu ziren?. 3. Autoretza. Nork idatzi zituen? Originalak ez balira, nork kopiatu zituen?.

Hasierako hipotesia honakoa zen: partituren zirkulazioa Europan ematen ari zen musikarekiko ardura zuen eskribau edo elizgizonen batek sortu zuela, interes pertsonalak bultzatuta. Ariek erabilera liturgikoa zutela planteatu zen, eta autoretza edo kopia, XIX. mendean Iruraiz Ermandadearen parte zen Sáez de Heredia eskribau familiarena zela pentsatu zen, Udal Artxibora mugitu baino lehen, ariak beren eskribau-etxean erregistratu zirela frogatu baitzen. Ikerlanaren azken ondorioek ordea, bestelakoak baieztatu dituzte. Arien notazioaren estilo eta trazu analisiak hipotesi guztiak berbideratu ditu, ikerketa autoretzaren aztergaitik hastera zuzenduz.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Musikologia berriak, musika sortuz, erabiliz eta zabalduz maila txikiago batean funtzionatu duten leku eta erakundeen ikerketa bultzatzen du. Orainsu arte etnomusikologiaren lana izan da soilik, diziplina honek, erdiguneetan eta periferietan ematen diren prozesuak garrantzia berarekin ulertzen baititu. Ikuspegi eta metodologia honek, kontestua guztiz integratzen du aztergaietan, iturriak leku eta momentu jakin batean konprenituz, beren inguru eta garaiarekin eten gabeko hartu-emanen. Ikusmolde honek Euskal Herriko musikaren historia eta bere prozesu anitzak aztertzea, jakitera ateratzea eta zabaltzea ahalbidetzen du. Musikologia modernoaren ikerketak lekuan lekukoa aztertzen dihardu, eta honako ikerlana ere metodologia honetan oinarrituz egin da.

Kanonetik kanpo kokatzen diren iturrien autoretza argitzea zailtasun handienetako bat izan ohi da. Eduki zituzten funtzio apalengatik, beren egileek eta kopistek ez zuten obrak sinatzeko beharrik izan, eta hau berau da zazpi arietan seiren egoera. Notazioa, darabiltzaten gaiak, erregistroak eta kokapen geografikoa erreferentzian izanik, hurbilketak egin daitezke, eta lortutako datuak autore posible ezberdinen profilekin alderatu.

Bestalde, iturriak aria formatupean egoteak zirkulazioaren ikergaia sakontzea ahalbidetzen du. Musika italiarrak, eta bereziki Operak, eragin handia izan zuen XVII. mendearen amaierako Espainian (Veneziano, 1996). Operen atal nagusienak ariak izanik, ondorio ulergarria da Estatu osoko konposatzaileak eta kopistak ariak produzitu eta kopiatzera jarri izana. Joera honek XIX. mendera arte jarraitu zuen eta aria mota ugari eratu ziren, bai profanoak (entreteneimendurako), erlijiosoak (liturgiaren parte izatera iritsi ziren), eta instrumentalak.

Ikerketa lan honen helburu orokorra XVIII. mendearen amaierako Alegria Dulantziko herritarren bizitza musikala azaleratzea da. Helburu espezifikoak, aldiz, hiru dira: corpus orokorrean sailkatutako arien autoretza, erabilera eta zirkulazioa argitzea.

3. Ikerketaren muina

3.1 Autoretza.

Hasiera batean, obrak Sáez de Heredia familiako eskribauek idatziak edo kopiatuak izan zirela proposatzen da. Ariek darabilten notazioak XVIII. mendean idatziak izan zirela iradokitzen du; hortaz, familia honek behin idatziak izan zirela lortu eta kontserbatu zituen. XVIII. mendean Alegria-Dulantzin eskribau aritu zirenak Pedro Jacinto Ladrón de Guevara, Bruno Mendívil, Zenon Díaz de Arceya eta Juan Tomás Martínez de Mendívil izan ziren. Beraz, horietako bat edo batzuk izan daitezke idazle edo kopistak.

Konparaketaren bitartez, notazioaren eta hitzen bigarren analisiak zazpi arientzako lau eskribau desberdinu ditu. Idatziak izan ziren mendean, aipatutako lau eskribauak aritu ziren herrian. Obrek sinadura edo markarik ez dutenez, ezin da jakin nork zer idatzi edo kopiatu zuen. Hortaz, “A”, “B”, “C”, eta “D” letren bitartez izendatu dira.

1.Taula: Eskribauak eta bakoitzak idatzitako edo kopiatutako ariak.

Eskribauak	Ariak
A	1.
B	2 , 3.
C	4, 5, 6.
D	7.

Lehendabiziko ariak, “A” eskribauari egozten zaionak, Domingo Terradellasen izena du idatzia. “A” eskribauak hortaz, Terradellasen aria kopiatu zuen eta honen (autore originalaren) izena idatzi. Obra ondorioz, ez da berea.

Bestalde, notazio analisiaren ondoren, arien forma eta harmonia analisiak ondorengo taulan ageri diren emaitzak eman ditu:

2.Taula: aria bakoitzaren ezaugarri formalak eta harmonikoak.

Ariak	Forma eta harmonia ezaugarriak
1	Mi bemol maiorrean. 2/4 neurrian idatzia. Lehenengo ahotsa: Do klabea, hirugarren lerroan. Bigarren ahotsa: Fa klabea, laugarren lerroan. Ez du amaierako kadentziarik: obra amaitu gabea edo zatiren bat faltan.
2	Sol maiorrean. 4/4 neurrian idatzia. Obra osoa Do klabea, laugarren lerroan. 28 itxaron-konpas instrumental.
3	Si bemol maiorrean. 4/4 neurrian idatzia. Obra osoa Do klabea, hirugarren lerroan. 26 itxaron-konpas instrumental.
4	Re maiorrean. 3/4 neurrian idatzia. Obra osoa Do klabea, laugarren lerroan. 38 itxaron-konpas instrumental.
5	Mi bemol maiorrean. 4/4 neurrian idatzia. Obra osoa Do klabea, hirugarren lerroan. 21 itxaron-konpas instrumental.
6	Sol maiorrean. 4/4 neurrian idatzia. Obra osoa Do klabea, hirugarren lerroan. 9 konpas instrumental Re maiorrean. 38 itxaron-konpas instrumental.
7	La minorrean. 3/4 neurrian idatzia. Obra osoa Do klabea, hirugarren lerroan.

Taula honen emaitzek honakoa ondorioztatzen dute: eskribauak aski musika-teoria jakintza eta musika-konposizio jakintza zuten. Jakintza hau lortzeko hainbat bide ziren, baina ohikoena,

instituzio erlijioso baten bitartez jaso izatea zen, seguru aski, katedral, kolegiata, parrokia-eliza edo monasterio bati lotutako musika-kapera batean.

3.2. Erabilera.

Arien hitzetan oinarrituz, erabilera erlijiosoa eduki zutela ondorioztatu da. Ahots-musika erlijiosoan sailkatzen dira, zirriborro-kopia formatuan, formatu hau garaiko merkeena eta ohikoena, eta orain arte gutxien aztertua izanik (Marín 2002). 1. aria kenduta, (aria instrumental baten kopia delako) , beste seiak elizkizunetan interpretatzeko erabili zirela izan da lehen hipotesia.

XVIII. mendeko Espainian opera italiarrak eduki zuen eragina horren izan zen handia, ezen Eliza bere formak guztiz onartzera iritsi zen. Hala, nahiz eta ariek operetan izaera profanoa zuten, erlijio musika produzitzeko beren izena hartzean, gehienetan, elizan kantatzeko Gabon-kanta moduan erabili ziren (Boyd & Carreras, 2006). Funtzio hau eduki zuten baieztatze, formaren analisia egin da. Bigarren taulan ageri diren analisi honen emaitzek azaleratzen dute hitzak dituzten sei ariek itxaron-konpas ugari dituztela. Datu honek agerian uzten du sei obra hauek zati instrumentalak aldizkatzen dituzten beste obra handiagoen parte direla, ziur aski Gabon-kantak, eta ez aria soilak.

Erlijosioak diren arren, *contrafactum*-aren aukera kontutan edukitzekoa da. Baliabide honen bidez, musikak eta hitzak obra batetik bestera aldatzen dira. Horrela, hasiera batean musika profanoa zuen obra bati testu erlijioso jartzen zaio, eta alderantziz; musika erlijioso zuen obra bati, profanoa den testu bat. XVIII. mendean, musika birziklatzeko modu oso erabilia izan zen (Veneziano, 1996) . Oraindik ez da arien melodien identifikaziorik egin, hortaz hipotesi moduan hartzen da posibilitate hau.

3.3. Zirkulazioa.

XVII. mendean estutu ziren harreman politikoen ondorioz, Espainia izan zen Italiaren influentzia kulturala jasotzen lehena. Mende honen amaieran bi estatuen arteko erreperitorio, emanaldi eta abeslarien hartu-eman areagotu zen (Leza, 2003). XVIII. mendea iristerako, obra italiarren formak Espainian sortzen zen musikaren portzentajerik altuenean erabiltzen ziren, eta elizak obra hauen eragina onartu behar izan zuen, italiar influentziak musika erlijioso geldialdi batean utzi baitzuen.

Opera izan zen Italiatik heldu zitzaigun musika-forma esportatuena, alde handiarekin; eta aria, berriz, opera barruan famarik gehiena lortu zuen atala (Leza 2014). Erreperitorio hau Estatuko txoko guztietara hedatzeko bi modu desberdintzen dira: bata, erreperitorio italiarraren emankizunen eskaintza handia; eta bestea, obren partituren merkatua, polikiago ematen zena, baina Europa osoan zehar zabaldu zena (Leza, 2003). Alegria-Dulantziko zazpi arien kasua bigarrena dela frogatu da.

Corpus osoaren berrikuspenean identifikatu gabeko obra batean ohar hau ageri da idatzirik: “*en la librería de las carretas se haya todo género de música*”. Oraingoan, hipotesia da *Librerías de Escribano* liburu-dendari buruz ari dela, Madrileko Las Carretas kalean zegoena. Ez da jakiten oharra norena den. Ohar horrek argitzen duenez, partituren eta musika-liburuen merkatua zela medio, hiriburuetatik urrun ziren Alegria-Dulantziko eskribauek garaiko musikaren berri izan zuten, eta musikak historikoki izango zituen prozesuen parte aktibo ziren.

4. Ondorioak

Ikerlan honek egiaztatzen duen ondorio argiena da XVIII. mendeko Alegria-Dulantzik hiri batek eduki zezakeen musika-funtzionamendua bazuela, eskala txikiago batean. Garaian garaiko musikaren berri zuen, eta musika horren araberako obra propioak produzitzeko baliabideak

lortzeko eta erabiltzeko aukera ere bai. Halaber, estetikatik hara, obra hauei herriko biztanleen bizitzan funtzio bat eman zitzaiela ondorioztatzen da.

Hirietako eta herrietako musika prozesuak bi alderditan bereizi dira: alde batetik, ohikoena da herriek errekonozimendu historikorik gabeko musikagileak eduki izana, eta bestetik, herrietako instituzioak ez zeuden hirietakoak bezainbeste hornituak. Bi alderdi horien artean zaildu egiten da herriek historian izan zituzten musika-bizipenak ikertzea. Hala ere, ikerketa beharrezkoa da, zeren eta berak laguntzen baitu azaleratzen euskal periferiaren eta bertako herrien musikaren historia.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Aurkeztutako ikerlan honek analisi gehiagoren erantzunak behar ditu, ikerketan zehar, galdera berriak sortu baitira. Non ikasi zuten musika eskribauek? Nor irakatsi zien? Nora joaten ziren herrietatik musika-teoria jakintza lortzera?. Bestalde, azterketa sakonago batek eskribau bakoitzaren izena zein zen jakitera eraman gintzake. Aldi berean, ikerlanaren emaitzek Alegria-Dulantziko corpusa osorik aztertzea gonbidatzen gaituzte, eta hemendik hasita, herrietako artxiboetan gordeta dirauten corpusak baita ere.

Lan honek planteatzen duen erronka argia Euskal Herriko herrietako musikaren bidea aztertzea da, modu honetan, gure musikaren historia osatuago bat lortzeko. Honetarako, musikologo eta musikologia ikerketa-taldeak indartze beharra dago.

6. Erreferentziak

- Beldarrain, I. M.-X. (2018). *ARIAS EN EL ARCHIVO DE ALEGRÍA-DULANTZI (ÁLAVA) (SIGLOS XVIII Y XIX)*. Universidad de Salamanca.
- Boyd, M. y Carreras López, J. (2006). *Music in Spain during the eighteenth-century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Leza, J. M. (2003). *El teatro musical. Historia del Teatro Español, II. Del siglo XVIII a la época actual*. Gredos, Barcelona.
- Leza, José Máximo (2014). *La música en el siglo XVIII. Historia de la música en España e Hispanoamérica, 4*. Fondo de Cultura Económica, Madrid.
- Marín Miguel Ángel (2002): *Music on the margin. Urban musical life in eighteenth-century Jaca*, Edition Reichenberger, Kassel.
- Veneziano, G. (1996). Corpus de cantatas napolitanas del siglo XVIII en Zaragoza: problemas de difusión del repertorio italiano en España”. *ARTIGRAMA*, Núm, 12, 277-291.

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu hau *ARIAS EN EL ARCHIVO DE ALEGRÍA-DULANTZI (ÁLAVA) (SIGLOS XVIII Y XIX)* lanean oinarritzen da. 2018 urtean, José Máximo Leza Cruz doktoreak zuzenduta Salamancako Unibertsitatean Musikaren Historia eta Zientziak graduko amaierako lan bezala aurkeztu zen.

Eskerrik beroenak José Máximo Leza Cruz doktoreari ikerketa alorrean bidea irekitzeagatik eta emandako gidaritza eta aholkuengatik.

Ebaluazio meta-empirikoa unibertsoaren hasierako iruditegian. Inflazio kosmikoaren bideragarritasuna

Beñat Monfort Urkizu¹

Filosofiako departamentua, Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU/UPV), Tolosa Hiribidea, 70, Donostia, 20018.

benat.monfort@ehu.eus

Laburpena

Fisika teorikoaren eta esperimentalaren arteko urruntze progresiboaren ondorioz, teoria fisiko garaikideen *baieztapen empirikoa* zailtzen joan da, eta honek aldaketa bat sortu du teoria hauek ebaluatzeko moduan. *Teoria Meta-Empirikoen Ebaluazioa* (MEA, ingelesezko siglengatik) zailtasun honetan zentratzen da teoria garaikideen *bideragarritasuna* aztertzeko, fisikariak garatutako metodo berriak modu deskriptibo batean azaleratuz. IkerGazteko aurtengo kongresuan fisikoki garrantzitsua den kasu zehatz batean – *Inflazio Kosmikoan* – zentratuko naiz, teoria hau MEAra nola egokitzen den ikertzeko. Nire tesi nagusia ondokoa da: MEAk ondo islatzen du fisikari teoriko gehienek Inflazio Kosmikoan duten *konfiantza*, baina ez dute honen *bideragarritasuna* bermatzen. Ideia hau defendatzeko 2013an, Planck satelitearen emaitzak argitaratzean, sortu zen eztabaidan oinarrituko naiz.

Hitz gakoak: Teoria Baieztapena, Ebaluazio Meta-Empirikoa, Inflazio Kosmikoa, Teoria Alternatiboak.

Abstract

Meta-Empirical theory Assessment (MEA) argues that, due to the progressive distancing of theory from experiment, the way of evaluating contemporary physical theories has changed: as empirical confirmation became more difficult, physicists developed new methods to recognize which theories are worth pursuing, making it possible to assess theories with little or no empirical basis. At this year's IkerGazte congress, I shall focus on a concrete physically relevant case study – Cosmic Inflation – and investigate how that theory adjusts to MEA. My central thesis is that Dawid's three arguments represent well the reasons why most theoretical physicists keep trusting Cosmic Inflation but they do not guarantee its viability. To defend my point of view, I shall rely on the discussion that arose from the results of the Planck satellite in 2013.

Keywords: *Theory Confirmation, Meta-Empirical theory Assessment, Cosmic Inflation, Alternative Theories*

1. Sarrera eta motibazioa

Duela sei urte, 2017ko otsailean, artikulu bat argitaratu zuten Anna Ijjas, Paul J. Steinhardt eta Abraham Loeb kosmologoek. Hasiera batean argitara “Pop goes the Universe” izenburupean eman bazuten ere, norbait mintzeko beldur balira bezala, izena aldatzea erabaki zuten argitaratu eta bi astetara. Tonu ironikoa kentzeaz gain, esaldi deskribatzaileago bat hautatu zuten oraingoan: “Cosmic Inflation Theory Faces Challenges”(Ijjas et al., 2017). Eta ez zen gutxiagorako izan, izan ere, izenburua izenburu, artikuluaaren edukiak hamaika fisikariren barruak mugitu zituen. Urte bereko hurrengo liburukian iritsi zen erantzun ofiziala, goi mailako 33 zientzialarik sinaturikoa. Hauen artean, batzuk aipatzearen, Stephen Hawking, Lisa Randall Harvardekoa, Martin Rees Cambridgekoa, Rainer Weiss LIGOko sortzaileetako bat eta Fisikako Nobel sariak lortu dituzten John Mather, George Smoot, Steven Weinberg eta Frank Wilczek zeuden. Honela hasi zuten hauek artikulua:

In “Pop Goes the Universe,” by Anna Ijjas, Paul J. Steinhardt and Abraham Loeb, the authors (hereafter “IS&L”) make the case for a bouncing cosmology, as was proposed by Steinhardt and others in 2001. They close by making the extraordinary claim that inflationary cosmology “cannot be evaluated using the scientific method” and go on to assert that some scientists who accept inflation have proposed “discarding one of [science’s] defining properties: empirical testability,” thereby “promoting the idea of some kind of nonempirical science.” We have no idea what scientists they are referring to. We disagree with a number of statements in their article, but in this letter, we will focus on our categorical disagreement with these statements about the testability of inflation.

(Guth et al., 2017, 1)

Deigarria gertatzen da artikulu honen tonua. Izan ere, lehenagotik berotzen ari zen eztabaida baten leherketa da hau. Planck satelitearen¹ emaitzak kaleratu aurretik teoria inflazionarioaren kritika² batzuk aurki badaitezke ere, eta teoria alternatiboak³ garatzeko saiakeraren bat egon bazen ere, esan dezakegu eztabaidak indarra hartu zuela lehen aipatutako hiru fisikari ezagunek artikulu bat argitaratu zutenean “Physics Letters B” aldizkarian: “Inflationary paradigm in trouble after Planck 2013” (Ijjas et al., 2013). Satelite honen bitartez lortutako datu esperimentalek kalte egiten zirela teoria inflazionario esanguratsueni ondorioztatu zuen hirukoteak. Utz iezadazue istorio honetako aktore nagusiak aurkezten: Paul Steinhardt, Princeton Unibertsitateko irakasle eta inflazio kosmikoaren jatorrizko arkitektoetako bat da; Anna Ijjas, New Yorkeko Unibertsitateko irakasle eta “New directions in Cosmology and Gravitational Theory” taldeko ikertzaile nagusia; eta Abraham Loeb, Harvard Unibertsitateko irakasle eta Galileo proiektuko burua. IS&L laburdura erabiliko dugu guk ere autore horiek talde gisa izendatzeko puntu honetatik aurrera. Artikulu honek erantzun azkarra sortu zuen beste kosmologo batzuen aldetik: hauek argudiatzen zuten IS&L-ren ondorioak hipotesi problematikotetan oinarritzen zirela eta inflazio kosmiko inoiz baino sendoago zegoela Planck2013 satelitearen emaitzei esker (Guth et al., 2014). Artikulu hau MIT-eko Alan Guth-ek eta David Kaiser-ek eta Kaliforniako Unibertsitateko Yasunori Nomura-k sinatu zuten.

Eztabaida honek bilakaera azkarra izan zuen. Bi taldetako kideek beraien argudioak garatu zituzten eta euren jarrera finkatu. Horrela, hiru urte beranduago, IS&L-k unibertsoaren hasierako iruditegiko hedapen esponenzialaren ideia menperatzailearen aurka argudiatzen zuen, eta defendatzen zuen gure unibertsoa ez zela *Bang* batetik hasi, *Bounce* batetik baino. Hitz gutxitan, aurretik uzkurituriko unibertso batetik sortu zela gurea. Honez gain, defendatzen zuen kosmologia inflazionarioa ezin dela metodo zientifikoaren bidez ebaluatu, eta inflazioa onartzen duten zientzialari batzuk baieztapen enpirikoa baztertzea proposatzen zutela, horrela zientzia ez-enpiriko baten ideia sustatuz. Azken aldarrikapen hauek izan ziren, batik bat, beste taldeak erantzuteko erabili zuen tonuaren erantzule. 33 zientzialariek inflazioaren frogagarritasunari buruzko adierazpen horiekin duten desadostasun kategorikoa azpimarratu zuten euren artikuluan, haien hasierako paragrafoan ondo adierazten den bezala. Hauek defendatzen zuten inflazioa frogagarria izateaz gain, proba ezberdin asko egin zaizkiola dagoeneko, eta orain arteko azterketa guztiak gainditu dituela. Beraien artikulua zientzia enpirikoa bizirik eta ongi dagoela oihukatuz bukatu zuten.

Eztabaida honek oihartzun handia izan zuen komunitate zientifikoan (fisika teorikoaren edo kosmologiaren arloan, behinik behin). Horregatik uste dut merezi duela eztabaida honen analisi bat – meta-analisi bat, agian, zehatzago – egitea. Horretarako, Stockholmeko unibertsitateko irakasle den Richard Dawid zientziaren filosofoaren arrazoiketa ildo jarraituko dut.

2. Arloko goera eta ikerketaren helburuak

Ez daukat oso argi zer lortu nahi dudan eztabaidaren meta-analisi honen bidez, baina badakit zeintzuk ez diren ikerketa honen helburuak. Lan honek ez du, inondik inora, normatibo izan nahi. Kontziente naiz eztabaidan parte hartzen duten bi taldetako kide guztiek nik baino gehiago dakitela inflazio kosmikoaren teoriaz, eta ez naiz ni izango arrazoi nork duen erabakiko duena. Bi taldetako kideek badakite zertaz ari diren, eta hala eta guztiz ere, eztabaida bat dago zientifikoki onartutako teori baten inguruan. Honetan oinarrituko naiz. Hemendik, modu deskriptibo batean, bi gauza aztertuko ditut. Batetik, ikusi nahi dut ea eztabaida hobeto uler daitekeen Dawidek

¹Planck sateliteak 2013. urtean argitaratu zituen lortutako emaitza esperimentalak lehenengo aldiz. Mikrouhin bidezko erradiazio kosmikoari dagokionez, ordura arteko datu esperimental esanguratsuenak izan ziren. Emaitza hauek, WMAP satelitearen emaitzekin batera, egin dute Λ CDM kosmologiako eredu estandar; parametro kosmologikoen neurketa “zehatzak” ahalbidetuz.

²Ikusi, adibidez, (Steinhardt, 2011).

³Begiratu (Hollands eta Wald, 2002) edo (Brandenberger, 2011).

proposaturiko teoria meta-enpirikoaren ebaluazioa aplikatuz, eta bestetik, eztabaidak berak Dawiden arrazoiketaz zer dioen ulertu nahi dut.

Horretarako, ikerketaren muinean sartu aurretik, lan honen bi euskarri nagusiak aurkeztuko ditut: bata filosofikoa, Dawiden ideiak uztartuko dituena, eta bestea fisikoa, inflazio kosmikoaren xehetasunak eta gaur egungo egoera azalduko dituena.

2.1 Euskarri filosofikoa: MEA

“String Theory and the Scientific Method” liburuan, Dawidek zera azpimarratzen du: fisika teorikoa fisika esperimentaletik aldenteak funtsezko krisia eragin duela fisika egiteko modu metodologikoan (Dawid, 2013, 42). Kontzeptualizazio teorikoaren eta konfirmazio enpirikoaren arteko dikotomia hori *paradigma zientifiko klasiko* gisa ulertzen da hemen. Paradigma horren barruan, hipotesi bat arrazoiketa teoriko baten bidez baieztatze aukera ukatu egiten da printzipio-arazo gisa. Dawidek *teoria baieztapena* zientzialariek teoria horren etorkizuneko iragarpenak gauzatzen duten konfiantzan oinarritzen du. Puntu hori azpimarratzeko, *bideragarritasunaren* kontzeptua erabiltzen du; bere argudioari jarraituz, teoria baten bideragarritasunak teoria baieztatuko luke.

Baieztapenaren nozio honen atzean dagoen arazo filosofiko nagusia teoriaren iragarpen berriak esperientziarekin bat etor daitezkeen ala ez zehazterakoan datza. Arazo horri heltzeko, Dawidek *azpideterminazio zientifikoaren* kontzeptua erabiltzen du: teoria zientifiko egoki bat aurki badaiteke, normala dirudi beste batzuk ere egon daitezkeela onartzea, eta *teoria alternatiboen* existentziak gure jatorrizko teoria bideragarria izateko aukerak murrizten ditu (Dawid, 2013, 48). Hala ere, Dawiden esanetan, aurrerapen zientifikorako garrantzitsua den azpideterminazio zientifiko mugatuta dago. Eta ez ebidentzia enpirikoagatik soilik, baita *ebidentzia meta-enpirikoagatik* ere.

Horrela, oinarri enpiriko sendorik ez duten teoria fisikoak meta-enpirikoki baieztatze, hiru *testuinguru-arrazoi* iradokitzen ditu Dawidek (2013, 30-38). Lehen argudioarekin, *Alternatibarik Ez Argudioarekin* (NAA, ingelesezko siglengatik), oinarrizko printzipioei eusteko batzuetan aukera bakarra dagoela arrazoitzen du; teoria alternatibo bakar batek ere ez omen du barne koherentzia asetzen. Bigarrenarekin, *Ustekabeko koherentzia Argitzailearen Argudioarekin* (UEA), azpimarratzen du teoria bat sortzean aurreikusten ez diren lorpenek sinesgarriago egiten dutela teoria hori komunitate zientifikoarentzat; hau da, hipotesi bat maila handiagoan berresten dela ebidentzia txundigarria denean. Hirugarrenak, *Argudio Meta-Induktiboak* (MIA), aurreko bi argumentuak bete dituzten teoria meta-enpirikoen bideragarritasuna justifikatzen du oinarri enpirikoa batean. Baina aplikagarritasuna, teoriaren esparrura mugatu ordez, ikerketa programaren testuingurura zabaltzen du MIA-k.

2.2 Euskarri fisikoa: inflazio kosmikoa

XX. mendean sortu eta garatu zen kosmologia modernoa. Aurrerapen teoriko zein esperimental guztiak kontutan hartzen dituen modelo kosmologiko kanonikoa Λ CDM⁴ da. Modelo honek, unibertsoaren eboluzioa azaltzeko, hiru fase bereizten ditu: erradiazioa nagusi zeneko aroa, materia nagusi zeneko aroa eta gaur egun, energia iluna nagusi deneko aroa. Garai bakoitzak bere ezaugarriak eta baldintzak ditu, baina gaurko egoera azaltzeko, beharrezkoa zaigu esponenzialki azeleratutako denbora tarte txiki bat sartzea Big Bang-aren ostean, erradiazioak menderatutako aroa baino lehen. Denbora tarte oso txiki batean unibertsoa ikeragarri hazi zela onartu ohi da, eta aldi horretan zentratuko gara lan honetan, inflazio garaian, hain zuzen ere.

Planck2013-ko emaitzen dokumentuan azaltzen den bezala, Inflazio Kosmikoaren oinarrizko ideia erradiazio garaian aurretik eman zen *hedapen esponenziala* da, *inflatoia* izeneko eremu eskalar batekin lortzen dena (Ade et al., 2014, 3). Egoera-ekuazio horrek *arazo kosmologiko* batzuk konpontzen ditu; hala nola, monopoloen arazoa, horizontearena, leuntasunarena eta entropiarena. Arazo horiek guztiek oso fin doitutako unibertso batekin⁵ egiten dute talka, eta inflazio kosmikoak iruditegi honen alternatiba sinesgarriago bat eskaintzen digu. Baina teoria honek ez ditu arazo guztiak konpontzen. Inflazioa baino lehenagoko unibertsoarekin zerikusia duten zenbait galdera uzten ditu agerian, nola *planck aroari* dagozkionak, hala *singularitateari* berari dagozkionak. Hemen ez dut, edonola ere, arazo hauetan sakonduko, eta inflazioaren egoera enpirikoan eta Dawiden hiru argudio metodologikoen aplikazioan

⁴A konstante kosmologikoa da, unibertsoaren hedapen azeleratuarekin eta energia ilunarekin du zerikusia. Eta CDM siglak ingelesezko *Cold Dark Matter* hitzetatik datoz, materia ilunarekin dute, beraz, zerikusia.

⁵Batzuetan, teoria behaketa jakin batzuetara egokitzeko, eredu fisiko baten parametroak doitu egin behar izatea dira. Fisika teorikoan erabiltzen diren oinarrizko konstanteak zehaztasun handiz ezagutzen dira gaur egun, eta badakigu konstante hauen balioa apur bat ezberdina izango balitz unibertso agente kontzienteen sorrera eta eboluzioa ez lirakeela posible izango. Fintzea eskatzen duten teoriak arazo filosofikoak ekartzen dituzte, ez baitago mekanismorik parametroen balioen zergatia azalduko duenik. Oinarrizko teoria fisiko batean parametroak ez direla gehiegi findu behar dioen arau heuristikoa *naturaltasuna* da.

zentratuko gara zuzenean.

Kosmologiaren esparruan, XX. mendean egindako aurrerapen teoriko esanguratsuenak esperimentalki baieztatuak izan direla onartu ohi da. Horrela, Λ CDM modeloak teoria arrakastatsuen baieztapenaren paradigma klasikoa jarraituko luke. Mikrouhin bidezko erradiazio kosmikoen aurkikuntzak eman zuten, batik bat, parametro kosmologikoen neurketa zehatzak egiteko aukera. Hala ere, garrantzitsua da azpimarratzea WMAP edo Planck sateliteek neurtutako argia Big Banga baino 375.000 urte geroago igorri zela, *birkonbinazio*⁶ izenez ezagutzen den gertatzen. Hau baino lehenago unibertsoa opakua zela esan ohi da. Ez da posible, beraz, inflatoi eremua zuzenean detektatzea⁷. Hala ere, kosmologo gehienak bat datoz birkonbinazioaren aurreko garaietako baldintzak argi honetan inprimatzen direla baieztatzen dutenean. Behaketa kosmologikoak⁸ dira, beraz, teoria honen ebidentzia-iturri nagusia.

3. Ikerketaren muina

Aurrez aipatu dugun bezala, kosmologo gehienek uste dute mikrouhin bidezko erradiazio kosmikoak informazio baliotsua ematen digula unibertsoaren hasierako iruditegiaren inguruan. 2015ean, eztabaidan bere jarrera hartuz, inflazioak behaketa kosmologikoen bidez frogatu daitezkeen hainbat iragarpen egiten dituela baieztatu zuen Andrei Linde kosmologoak (Linde, 2015, 24). Hau da, hain zuzen ere, iritzi menderatzailea: inflazioak metodologia zientifiko bat jarraitzen duela, arrazoiketa baztertzailan oinarritua (McCoy, 2021). Inflazio-eredu ezberdinak daude, eta batzuk dagoeneko baztertuak izan dira esperientziarekin bat ez dutelako egin. Zentzu honetan, konfirmazio empirikoa baino gehiago, kosmologoek muga empirikoez hitz egiten dute inflazio kosmikoen testuinguruan.

Arazonamendu lerro honen arazoa, IS&L-ren arabera, Plank satelitearen datu empirikoekin bat datozen eredu inflazionario onargarrienen *multibertso* bat iragartzen dutela da, eredu hauetan erabiltzen den potentzial inflazionarioak *betiereko inflazioa* dakarrelako. Hitz gutxitan, betiereko inflazioak proposatzen du inflazioa etengabe gertatzen ari dela unibertsoa puntu ezberdinetan, gure errealitatearekin konexio kausalik ez duten infinitu unibertso paralelo – multibertsoa – sortuz. Unibertso paralelo hauetan, fisikaren oinarritako konstanteak beste batzuk izan daitezke, eta honek aurrez aipatu dugun naturaltasunaren arau heuristikoa hautsiko luke. Izan ere, infinitu aukera izanda, zergatik ditu gure unibertsoak neurtu ditugun konstanteak? Puntu honi helduz, IS&L-k argudiatzen du inflazio kosmikoak azalpen-ahalmena galdu duela: 80. hamarkadan teoria hau sortzeko arrazoi nagusia finegi doitutako unibertsoaren alternatiba sinesgarriago bat ematea bazen, Planck satelitearen emaitzek iradokitzen duten teoria inflazionarioa arazo honetan bertan itoko da (Ijjas et al., 2013, 265).

Eztabaidaren funtsa, honenbestez, ez dago teoriaren esparruan, zientziaren metodologian baizik. IS&L-ren kritika ez da teoriaren koherentzian edo behaketen aplikagarritasunean oinarritzen. Desadostasuna kosmologiak nola egin behar duen aurrera dioen ideia metodologikotik dator. Aurrejuzgu metodologiko honek erabat ondorio ezberdinak – kontraesankorrak, izatez – defendatzen eraman ditu bi taldeak, jarraian ikusiko dugun modura. Teoriaren bideragarritasuna epaitzeko talde bakoitzak jarraitu duen arrazoiketa lerroa aztertzeko, Dawiden hiru testuinguru-argudioak erabiliko ditut:

- Lehen argudioa, lehen desadostasuna. 2011. urtean argitaratutako artikuluan ikus daitekeen modura, Steinhardt defendatzen du badirela alternatiba pentsagarriak inflazioa eternala ekidin dezaketena (Steinhardt, 2011). Lau urte beranduago, Lindek zioen zaila dela ikustea kosmologia inflazionarioaren alternatiba errealik, alternatiba horien bilaketa aktiboa eman arren (Linde, 2015, 67).
- Bigarren argudioa, bigarren desadostasuna. Ustekabeko koherentziaren argudio gisa, iragarpenen materializazioa erabiliko dut. IS&L-k baieztatzen du inflazioa hain dela malgua, ezen ezinezkoa baita esperimentu baten bidez ezeztatzea. Iragarpen ezberdinak egiten dituzten eredu inflazionarioak daudela diote, eta horregatik uste dute inflazio kosmikoak ez duela predikatzen ahalmenik (Ijjas et al., 2017). Honi erantzunez, 33 fisikariek azpimarratzen dute inflazio-eredu estandar batzuk dagoeneko baztertuak izan direla datu empirikoen bidez, beste askok arrakastatsua izaten jarraitzen duten bitartean; eta eredu onargarrienen “antzeko” iragarpenak egiten dituztela (Guth et al., 2017).

⁶Elektroiak eta protoiak elkartu ziren lehen aldian, elektrikoki neutroak ziren hidrogeno atomoak eratuz eta fotoien igorpen askea ahalbidetuz.

⁷Chris Smeenk-ek “Why trust a theory?” liburuko bere kapituluaren esanetan bezala, inflatoi eremuak ondorioak ditu partikulen fisikan ere, baina praktikan ez dugu inoiz azeleragailurik eraikiko inflatoiaren propietateak zuzenean neurtzeko gai izango denik, horretarako behar den energia kantitatea eskura ezinezkoa baita gaur egungo ikuspuntutik (Smeenk, 2019, 331).

⁸Behatzaileek duten rol pasiboa kosmologiaren bereizgarri hartu ohi da, fisikaren gainontzeko esparruetan esperimentuak modu aktiboan proposatzen baitira. Partikulen fisikan, esaterako, partikula azeleragailuak eraiki dira teoriak enpirikoki baieztatzeko.

- Hirugarren argudioa objektiboagoa da, oinarri enpirikoa baitu. Maila metafisikoan, teorikoki kontzeptualizatu ondoren enpirikoki berretsi diren teoria guztiek, inflazio kosmikoa garatzen laguntzen dutenek, bere estatusa hobetzen dute, euskarri filosofikoan aipatu dugun bezala. Honenbestez, inflazioarekin zerikusia duten bi teoriarik paper garrantzitsua dute Dawiden argudio meta-induktiboan. Inflazioak Erlatibitate Orokorra erabiltzen du espazio-denboraren teoria gisa eta eremu eskalar bat (inflatoia) hedapen azeleratuaren fasea sortzeko. Bi teoria horiek arrakastaz baieztatuak izan dira paradigma klasikoaren barruan. Inflazio kosmikoa, beraz, Erlatibitate Orokorra eta Partikulen Fisikaren Eredu Estandarrak berresten dute, Dawiden arrazonamendu ildoari jarraituz.

4. Ondorioak

Lan honek bi foku nagusi izan ditu. Batetik, teoria fisiko garaikide bat, edo, zehatzago, Inflazio Kosmikoko bideragarritasunaren desadostasunetik sortutako eztabaida. Bestetik, Dawiden arrazoibidea, teoria meta-enpirikoen ebaluazioaren ingurukoa. Dawiden aldarrikapen nagusia da bere hiru testuinguru-argudioen arrakasta nahikoa dela teoria bat meta-enpirikoki baieztatzeko eta honen bideragarritasuna bermatzeko. Arrazonamendu honetaz baliatu gara Inflazio Kosmikoko bideragarritasunaren desadostasuna aztertzeko. Eztabaidaren meta-analitik bi ondorio nagusi atera ditzakegu, gure arrazoiaketa bi noranzkotan joan baitaiteke. Alde batetik, ikus dezakegu eztabaidan parte hartzen ari diren agenteak MEAz baliatzen ote diren beraien ondorioak ateratzeko. Eta bestetik, emaitza horiek Dawiden arrazoiaketa nola eragiten duten ere ikus dezakegu.

Dawiden hiru testuinguru-argudioak aurkitzeko gai izan gara nola IS&L-ren hala gainerako kosmologoen arrazoiaketa lerroetan. Are gehiago, uste dugu MEAk ondo irudikatzen dituela kosmologo gehienek Inflazio Kosmikoko konfiantza izateko arrazoiak. Baina baita kosmologo talde minoritario batek teoriaren aurko egin izanaren arrazoiak ere. Izan ere, teoria fisiko beretik abiatuta eta ebaluatzeko metodo berdina jarraituta, talde bakoitzak ondorio ezberdina ateratzen du: IS&L-ren arabera, NAA eta UEA ez dira betetzen inflazioaren teoriarako. Horregatik uste dute, Dawiden arrazoibideari jarraituz, teoria ez dela bideragarria. Gainerako kosmologoentzat, ordea, Dawiden hiru argudioak betetzen dira inflazioaren alde eta teoria bideragarria dela uste dute.

Eztabaidako bi talde hauetan MEA identifikatzeko gai izanak erakusten du Dawiden argudioak ez direla seguruak aurrejuzgu metodologikokoekiko, ezta agian metafisikoekiko ere. Horrek Dawidek bere hiru argudioei eskatzen dien konpromiso epistemikoa zalantzan jartzera narama, Pablo Ruiz de Olanok proposatzen duen modu berean (Ruiz de Olano, ming). Uste dut inflazio kosmikoko bilakaera eta azkenengo aurrerapenak modu pragmatikoagoan uler daitezkeela: talde bateko kideek diote inflazio kosmikoa bide onetik doala, eta horrela teoria gehiago garatzen edo enpirikoki murrizten saiatzen dira. Beste taldeko kideek, ordea, inflazioak ez duela gehiago ikertzerik merezi uste dute, eta, beraz, alternatiba potentzialak bilatzen dihardute.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Zenbait arazo teoriko zein experimental baditu ere, Inflazioa kosmologiako paradigma nagusia bihurtu da, lan honetan aztertutako eztabaidaren presentzia jakina den arren. Nire asmoa ez da, oraingoz behintzat, bertan zuzenean parte hartzea jarrera normatiboago batekin; eztabaidaren meta-analisiarekin jarraitzea baizik. Horretarako, eta bi taldeak ondorio kontraesankorretara nola iritsi diren hobeto ulertzeko, lan honetan aipatutako aurrejuzgu metodologikokoak identifikatzen saiatuko naiz orain epistemologia historikoaren laguntzaz. Esaterako, teoria inflazionarioaren eboluzioa azaleratzeak – sortu zenetik gaurdaino, bere jarraitutasun eta hausturekin – IS&L-ren kezka metafisikoak hobeto ulertzen lagun dezakeela uste dut.

Erreferentziak

Ade, P. A. R., Aghanim, N., Armitage-Caplan, C., Arnaud, M., Ashdown, M., Atrio-Barandela, F., Aumont, J., Baccigalupi, C., Banday, A. J., Barreiro, R. B., Bartlett, J. G., Bartolo, N., Battaner, E., Benabed, K., Benoît, A., Benoit-Lévy, A., Bernard, J.-P., Bersanelli, M., Bielewicz, P., Bobin, J., Bock, J. J., Bonaldi, A., Bond, J. R., Borrill, J., Bouchet, F. R., Bridges, M., Bucher, M., Burigana, C., Butler, R. C., Calabrese, E., Cardoso, J.-F., Catalano, A., Challinor, A., Chamballu, A., Chiang, H. C., Chiang, L.-Y., Christensen, P. R., Church, S., Clements, D. L., Colombi, S., Colombo, L. P. L., Couchot, F., Coulais, A., Crill, B. P., Curto, A., Cuttaia, F., Danese, L., Davies, R. D., Davis, R. J., de Bernardis, P., de Rosa, A., de Zotti, G., Delabrouille, J., Delouis, J.-M., Désert, F.-X., Dickinson, C., Diego, J. M., Dole, H., Donzelli, S., Doré, O., Douspis, M., Dunkley, J., Dupac, X., Efstathiou, G., Enßlin, T. A., Eriksen, H. K., Finelli, F., Forni, O., Frailis, M., Franceschi, E.,

- Galeotta, S., Ganga, K., Gauthier, C., Giard, M., Giardino, G., Giraud-Héraud, Y., González-Nuevo, J., Górski, K. M., Gratton, S., Gregorio, A., Gruppuso, A., Hamann, J., Hansen, F. K., Hanson, D., Harrison, D., Henrot-Versillé, S., Hernández-Monteagudo, C., Herranz, D., Hildebrandt, S. R., Hivon, E., Hobson, M., Holmes, W. A., Hornstrup, A., Hovest, W., Huppenberger, K. M., Jaffe, A. H., Jaffe, T. R., Jones, W. C., Juvela, M., Keihänen, E., Keskitalo, R., Kisner, T. S., Kneissl, R., Knoche, J., Knox, L., Kunz, M., Kurki-Suonio, H., Lagache, G., Lähteenmäki, A., Lamarre, J.-M., Lasenby, A., Laureijs, R. J., Lawrence, C. R., Leach, S., Leahy, J. P., Leonardi, R., Lesgourgues, J., Lewis, A., Liguori, M., Lilje, P. B., Linden-Vørnle, M., López-Cañiego, M., Lubin, P. M., Macías-Pérez, J. F., Maffei, B., Maino, D., Mandolesi, N., Maris, M., Marshall, D. J., Martin, P. G., Martínez-González, E., Masi, S., Massardi, M., Matarrese, S., Matthai, F., Mazzotta, P., Meinhold, P. R., Melchiorri, A., Mendes, L., Mennella, A., Migliaccio, M., Mitra, S., Miville-Deschênes, M.-A., Moneti, A., Montier, L., Morgante, G., Mortlock, D., Moss, A., Munshi, D., Murphy, J. A., Naselsky, P., Nati, F., Natoli, P., Netterfield, C. B., Nørgaard-Nielsen, H. U., Noviello, F., Novikov, D., Novikov, I., O'Dwyer, I. J., Osborne, S., Oxborrow, C. A., Paci, F., Pagano, L., Pajot, F., Paladini, R., Pandolfi, S., Paoletti, D., Partridge, B., Pasian, F., Patanchon, G., Peiris, H. V., Perdureau, O., Perotto, L., Perrotta, F., Piacentini, F., Piat, M., Pierpaoli, E., Pietrobon, D., Plaszczynski, S., Pointecouteau, E., Polenta, G., Ponthieu, N., Popa, L., Poutanen, T., Pratt, G. W., Prézeau, G., Prunet, S., Puget, J.-L., Rachen, J. P., Rebolo, R., Reinecke, M., Remazeilles, M., Renault, C., Ricciardi, S., Riller, T., Ristorcelli, I., Rocha, G., Rosset, C., Roudier, G., Rowan-Robinson, M., Rubiño-Martín, J. A., Rusholme, B., Sandri, M., Santos, D., Savelainen, M., Savini, G., Scott, D., Seiffert, M. D., Shellard, E. P. S., Spencer, L. D., Starck, J.-L., Stolyarov, V., Stompor, R., Sudiwala, R., Sunyaev, R., Sureau, F., Sutton, D., Suur-Uski, A.-S., Sygnet, J.-F., Tauber, J. A., Tavagnacco, D., Terenzi, L., Toffolatti, L., Tomasi, M., Tréguer-Goudineau, J., Tristram, M., Tucci, M., Tuovinen, J., Valenziano, L., Valiviita, J., Tent, B. V., Varis, J., Vielva, P., Villa, F., Vittorio, N., Wade, L. A., Wandelt, B. D., White, M., Wilkinson, A., Yvon, D., Zacchei, A., Zibin, J. P., & Zonca, A. (2014). Planck 2013 results. XXII. constraints on inflation. *Astronomy & Astrophysics*, 571:A22.
- Brandenberger, R. H. (2011). Alternatives to the inflationary paradigm of structure formation. *International Journal of Modern Physics: Conference Series*, 1:67–79.
- Dawid, R. (2013). *String Theory and the Scientific Method*. Cambridge University Press.
- Guth, A. H., Kaiser, D. I., Linde, A. D., Nomura, Y., Bennett, C. L., Bond, J. R., Bouchet, F., Carroll, S., Efstathiou, G., Hawking, S., Kallosh, R., Komatsu, E., Krauss, L. M., Lyth, D. H., Maldacena, J., Mather, J. C., Peiris, H., Perry, M., Randall, L., Rees, M., Sasaki, M., Senatore, L., Silverstein, E., Smoot, G. F., Starobinsky, A., Susskind, L., Turner, M. S., Vilenkin, A., Weinberg, S., Weiss, R., Wilczek, F., Witten, E., & Zaldarriaga, M. (2017). A cosmic controversy. *Scientific American*, 317:5–7.
- Guth, A. H., Kaiser, D. I., & Nomura, Y. (2014). Inflationary paradigm after planck 2013. *Physics Letters B*, 733:112–119.
- Hollands, S. & Wald, R. (2002). Essay: An alternative to inflation. *General Relativity and Gravitation*, 34:2043–2055.
- Ijjas, A., Steinhardt, P. J., & Loeb, A. (2013). Inflationary paradigm in trouble after planck 2013. *Physics Letters B*, 723:261–266.
- Ijjas, A., Steinhardt, P. J., & Loeb, A. (2017). Cosmic inflation theory faces challenges. *Scientific American*, 316:32–39.
- Linde, A. (2015). Inflationary cosmology after planck2013. In Deffayet, C., Peter, P., Wandelt, B., Zaldarriaga, M., & Cugliandolo, L. F., editors, *100e Ecole d'Ete de Physique: Post-Planck Cosmology*, 231–316. Oxford University Press.
- McCoy, C. D. (2021). Meta-empirical support for eliminative reasoning. *Studies in History and Philosophy of Science*, 90:15–29.
- Ruiz de Olano, P. (forthcoming). Confirmation, or pursuit-worthiness? Lessons from J. J. Sakurai's 1960 theory of the strong force for the debate on non-empirical physics. *Studies in History and Philosophy of Science*.
- Smeenk, C. (2019). *Gaining Access to the Early Universe*, 315–336. Why Trust a Theory?: Epistemology of Fundamental Physics. Cambridge University Press, Cambridge.
- Steinhardt, P. J. (2011). The inflation debate. is the theory at the heart of modern cosmology deeply flawed? *Scientific American*, 304:36–45.

6. Eskerrak eta oharrak

Eskerrik asko ikerketa honetan bidelagun (eta zenbaitetan gidari) izaten ari diren Jaume Navarro eta Pablo Ruiz de Olanori, nire tesiaren zuzendari lanak egiteagatik. Euskal Herriko Unibertsitateari eskerrak eman nahi dizkiot sostengu ekonomikoagatik, eta baita Zientziaren Historiarako Max Planck Institutoari (MPIWG) ere, egonaldia emankor bat egiteko aukera emateagatik, bertan sortu baitzitzaidan gai hau ikertzen hasteko inspirazioa.

Euskarazko lekuzko adposizio-e-tan barna, aldakortasuna sailkatzeko proposamen berri bat

Jürgen Etxeberria Gonzalez

Gogo Elebiduna Ikertaldea, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

jurgen.etxeberria@ehu.eus

Laburpena

Euskarazko lekuzko adposizioen kategoria osatzen duten aleak zein diren zehazterakoan ez da erabateko adostasunik egon egileen artean. Horregatik, lan honen helburua lekuzko adposizioen artean multzoak zehaztea eta definitzea da. Ezaugarri morfosintaktiko eta semantikoak aintzat hartuz, lekuzko adposizio soilak (-*ra*, -*tik*), Ardatz Zatiak (*azpi*, *gain*) eta Bide Adposizio Konplexuak (-*ra arte*, -*tik kanpo*) bereizi ditut. Gainera, multzo hauek elkarren artean lotzen dituen gramatikalizazio kate bat ere proposatu dut. Azkenik, proposamena analisi nanosintaktikora eraman dut, Ardatz Zatiak eta adposizio konplexuen arteko aldea agerian jartzeko asmoarekin.

Hitz gakoak: euskara, lekuzko adposizioak, adposizio konplexuak, Ardatz Zatiak, nanosintaxia, gramatikalizazioa

Abstract

There is no consensus when it comes to determine the items that are part of the adpositional category in Basque. In this sense, the aim of this work is to define better the groups within this category. After considering the most relevant morphosyntactic and semantic properties of Basque adpositions, I establish three main groups, simple locative adpositions (-ra, -tik), Axial Parts (azpi, gain) and Complex Directional Adpositions (-ra arte, -tik kanpo). In addition, I propose a grammaticalization chain that connects these groups between each other. Finally, I adopt a nanosyntactic approach to structurally illustrate the differences between complex adpositions and Axial Parts.

Keywords: Basque, locative adpositions, complex adpositions, Axial Parts, nanosyntax, grammaticalization,

1. Sarrera eta motibazioa

Lekuzko adposizioak perpauseko elementuen arteko espazio-harremanak adierazten dituzten osagaiak dira. Edonola ere, adposizioen saila ez da beti izan argi bereizitako multzo bat eta kategoria definitzerakoan adostasunik eza nagusitzen da egileen artean. Hizkuntzaren ezaugarri tipologikoen arabera, adposizioak erro bati atxikitzen zaizkion aleak izan daitezke, euskarazko *etxe-tik* sintagma buru duen postposizioa esaterako, ala hitz beregainak izan daitezke, gaztelaniazko *desde casa* sintagmako preposizioak erakusten duen bezala. Postposizioez eta preposizioez gain, adposizio labelpean horren ezagunak ez diren zirkunposizioak (preposizio batez eta postposizio batez osatuak) eta anbiposizioak (preposizio zein postposizio gisa joka dezaketen adposizioak) ere aurki daitezke (Libert, 2006).

Euskarari dagokionez ere, adostasun falta bera antzematen da kategoria hau osatzen duten elementuak zehazterakoan. Esaterako, postposizioak nagusi diren arren, multzo berean sailkatu izan dira itxuraz ezberdinak diren aleak, hala nola, -*tik*, -*ra arte* edota *behe*. Beraz, esan daiteke euskarazko adposizio kategorian ere agerikoa dela aldakortasuna eta aniztasuna. Gainera, adposizio saileko elementuak zehazteko irizpideak ere aldatu egiten dira proposamen batzuetatik besteetara. Proposamen gehienak (de Rijk, 1990; Hualde, 2003a) bat datoz erroei atxikitzen zaien postposizio multzo bat identifikatzerakoan. Multzo honi izen-inflexioa (ing. *nominal inflection*) deritzote, eta lekuzko kasuak deiturapean ere ezagutzen dira (de Rijk, 1990; Hualde, 2003a). Multzo hau, inesiboak (-*an*), ablatiboak (-*tik*), adlatiboak (-*ra*), hurbiltze adlatiboak (-*rantz*) eta terminatibo edo muga adlatiboak (-*raino*) osatzen dute, hauen oinarrian eratzen den lekuzko bizidunen (inesiboa -*gan*, ablatiboa -*gandik* etab.) sailarekin batera. Multzo honi “lekuzko adposizio soilak” deituko diet hemen.

Honetaz gain, bada definitzen zailagoa den beste multzo bat, Hualdek (2003b) *postposizio aske* deritzenek osatzen dutena. Dena den, multzo honetan ere ez dago batasunik. Batetik, badira kokapen-izenak, hala nola, *albo*, *alde*, *aitzin*, *arte*, *aurre*, *atze*, *azpi*, *behe*, *gain*, *gibel*, *kanpo*,

barne eta *ondo* (Hualde, 2003b). Kokapen-izen hauek izen batekiko kokagunea adierazten dute eta edozein lekuzko adposizioen osagarri izan daitezke (*etxe aurre-an; etxe aurre-ra; etxe-aurre-raino; etab.*). Hauen aldean, badira Hualdek (2003b) postposizio aldagaitz gisa sailkatzen dituenak, *zehar* esaterako. Hauek bezalako postposizio aldagaitzen osagarria adposizio sintagma bakar bat izan daiteke, (1a) eta (1b) adibideetan ikus daitekeen bezala.

(1) a. Mundu-an zehar
mundu-INE ¹ zehar | b. *Mundu-ra zehar
mundu-ADL zehar | (Hualde, 2003b: 189-190) |
|---|---------------------------------------|--------------------------|

(1a) eta (1b) adibideetan erakusten den *zehar* postposizio aldagaitzak ez du kokagunea adierazten, espazio aldaketa baizik. Gainera, egitura hau trinkotuta dago eta ez du osagarri gisa edozein adposizio onartzen, hortaz, *-(a)n* inesiboarekin konbina daiteke, baina ez *-ra* adlatiboarekin. Agerikoa denez, kokapen-izenen multzoaren eta postposizio aldagaitzen multzoaren artean alde esanguratsua dago. Esate baterako, *barne* edozein lekuzko adposizioen osagarri izan daiteke, baina *-an barrena* egiturak inesiboa baino ez du onartzen osagarritzat.

Lan honetan, nire motibazio nagusia da bi multzo hauen arteko alde semantiko eta sintaktikoa azaltzea, proposamen berriagoetan arazo honi emandako irtenbideak aztertuz eta bi multzoak lotzeko bilakabide diakroniko bat proposatuz. Nanosintaxia oinarri hartuta, kokapen-izenei Ardatz Zati (ArdZat) deituko diet, eta postposizio aldagaitzei Bide Adposizio Konplexu (BAK).

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Arestian esan dudana bezala, lan honen helburua euskarazko kokapen-izenen (Ardatz Zati) eta postposizio aldagaitzen (Bide Adposizio Konplexu) arteko aldakortasuna eta bilakaera azaltzen dituen sailkapen bat aurkeztea da. Horretarako, euskararako egin diren proposamen berriagoak aztertzen hasi aurretik, Ardatz Zatiak zer diren laburki azaltzea komeni da.

Ardatz Zati deitura (ing. *Axial Parts*), hurbilketa nanosintaktikoetan erabiltzen da batez ere, izen erreferentzialetatik edo kokapen-izenetatik erortzen diren adposizioek lexikalizatzen dituzten islapen sintaktikoak adierazteko. Ardatz Zati kontzeptuak, zentzu hertsian, objektu jakin baten puntu kardinalei, hots, zatiei egiten die erreferentzia. Jackendoffek (1996) honela definitzen ditu Ardatz Zatiak: “atal edo zatiak adierazten dituzten beste kontzeptuek (beso, kirten) ez bezala, Ardatz Zatiek ez dute inongo azalera zehazturik, objektu hipotetiko baten eremu bat zehazten dute” (Jackendoff, 1996: 14).

Talmyren (1985, 2000) *Irudiaren* (ing. *Figure*) eta *Eremuaren* (ing. *Ground*) arteko aurkakotasun hipotesia du oinarrian Jackendoffek. Irudia perpauseko determinatzaile sintagma (DS) mugikorra da, subjektua, eta dinamikotasuna adierazten du. Eremua, berriz, perpauseko erreferentzia puntu egonkorra adierazten duen DSA da, adposizioen osagarria. Esate baterako, *txoria kaiola gainean dago* perpausean, *kaiola gain* perpauseko Eremua litzateke, *txoria*, aldiz, perpauseko Irudia (Talmy 2000: 315).

Gatozen berriro ere euskarazko adposizioetara. Hurbilketa berriago batean, Etxepare eta Oihartzabalek (2012) euskaraz leku-izen edo kokapen-izen deitu izan den multzoaren barnean ageri diren asimetriei erreparatu diete. Anlisi honetan, egileek, perpauseko Eremuaren kontzeptua aintzat hartzeaz gain, asimetria semantiko bat azaleratzen dute: Eremuaren puntu jakin bati erreferentzia egiten dioten leku-izenen eta espazioan desplazamendu baten berri ematen duten leku-izenen artekoa², hain zuzen. Etxepare eta Oihartzabalek (2012) zehazten dutenez, leku-izen edo Ardatz Zati jakin batzuek esanahi estatikoa dute eta Eremuaren puntu jakin bati egiten diote erreferentzia, ondorengo (3) adibideetan ikus daitekeen bezala:

¹ Laburduren zerrenda: ABL = ablatiboa, ADL = adlatiboa, ADP = adposizioa, DET = determinatzailea, GEN = genitiboa, INE = inesiboa, IS = izen sintagma, PL = plurala, PROS = prosekutiboa, TERM = terminatiboa.

² Aurretiaz, Zwartsek (2005) ere ohartarazi zuen *preposizio espazialak* (ing. *spatial prepositions*) bi multzotan bereiz zitezkeela. Batetik, preposizio estatiko edo lokatiboek ‘zerbait non dagoen’ zehazten dute: ingelesezko *above, at, behind, beside, between, inside, near*, besteak beste. Bestetik, preposizio dinamikoezko ‘zerbait nora doan’ adierazten dute: *across, along, around, away from, down, from, past, through, to, towards, up*, besteren artean (Zwarts 2005: 740-741).

- (3) a. Etxe-a-ren aurre-an b. Ohe-a-ren azpi-ra
 etxe-DET-GEN aurre-INE ohe-DET-GEN azpi-ADL
- c. Zuhaitz-en arte-tik d. Teilatu-a-ren gain-ean
 zuhaitz-GEN.PL arte-ABL teilatu-DET-GEN gain-DET-INE

(Etxepare & Oihartzabal, 2011: 11-12)

Hemen aurkezturiko Ardatz Zati guztiek perpauseko Eremua definitzen dute. Esate baterako, (3b)n Eremua Determinatzaile Sintagmaren (*ohea*), kasu genitiboaren (*-ren*) eta Ardatz Zatiaren (*azpi*) baturak osatzen du. Hualderekin (2003b) bat etorriz, Etxepare eta Oihartzabalek (2011), Ardatz Zati guztiak edozein lekuzko adposizioen osagarri izan daitezkeela adierazten dute.

Ardatz Zatiaren aldean, Etxepare eta Oihartzabalek (2011) adierazten dute postposizio aldagaitzek mugimendu aldaketa bat edo desplazamendu bat irudikatzen dutela, (4)ko adibideek erakusten duten bezala. Zentzu honetan, postposizio aldagaitzek ez lukete Eremuaren erreferentzia puntu jakin bat adieraziko.

- (4) a. Etxe-a-ren kontra c. Baso-an zehar
 etxe-DET-GEN kontra baso-INE zehar
- b. Aldapa-n gora³ d. Baso-an barna
 aldapa-INE gora baso-INE barna (Etxepare & Oihartzabal, 2011: 17)

Hemen ageri diren postposizio aldagaitzek ezin dezakete perpauseko Eremuaren erreferentzia puntu bat adierazi, eta horretaz gain, ezin dira edozein lekuzko adposizioekin elkartu. Etxepare eta Oihartzabalen (2012) hitzetan, hiru dira postposizio aldagaitzen eta Ardatz Zatiaren arteko dibergentziak. Batetik, postposizio aldagaitzek ezin dezakete adiera erreferentzial bat eduki; ezin dute Eremuaren erreferentzia puntu bat zehaztu. Bigarrenik, postposizio aldagaitzek jatorrizko izen propietate guztiak galdu dituzte. Hauen aldean, Ardatz Zatiak izen gisa joka dezakete (*ohe gain-e-an dago* Ardatz Zatia vs. *gain-a hemendik ikus daiteke* izena). Hirugarrenik, postposizio aldagaitzak ezin dira zuzenean Eremuarekin elkartu; aitzitik, Adposizio Sintagma (AdpS) batekin elkartzen dira (Etxepare & Oihartzabal, 2011:17).

Proposamen honetan aipatzen diren Ardatz Zatiaren eta postposizio aldagaitzen arteko ezberdintasunez gain, ez da beste xehetasunik aztertu. Orain artean ez zaio postposizio aldagaitz bakoitzaren semantikari erreparatu, ezta Ardatz Zatiatik postposizio aldagaitzetara dagoen bilakabideari ere. Gauzak horrela, bilakabide hori azaltzetik abiatzen naiz euskarazko adposizio kategoriaren barnean bi azpimultzo bereizteko: Ardatz Zatiak batetik, eta Bide Adposizio Konplexuak bestetik.

3. Lanaren muina: euskarazko Bide Adposizio Konplexuen sintaxia eta bilakaera

Aipatu dudan moduan, lan honen xede nagusia euskarazko adposizio sailaren baitako azpimultzoak zehazten, sailkatzen eta euren arteko lotura azaltzeko bilakabide bat barne hartzen duen kategorizazio lan bat aurkeztea da. Egin asmo ditudan ekarpenak hiru dira: batetik, euskarazko Bide Adposizio Konplexuak sortzeko eskura duen estrategiaren, hots, gramatikalizazioaren berri emango dut. Bigarrenik, lekuzko adposizioen sailkapen semantiko bat aurkeztuko dut, adposizio konplexuak. Hirugarrenik, analisi nanosintaktikoa baliatuz lekuzko adposizio soilen, Ardatz Zatiaren eta Bide Adposizio Konplexuen arteko alde sintaktikoak nabarmenduko ditut.

3.1 Lekuzko adposizioen bilakabidea: gramatikalizazio kateak

Atal honen helburua da Ardatz Zati batzuek AdpS batekin elkartzean bereganatzen dituzten esanahi semantiko berriak azaltzea. Bilakaera hau ahalbidetzen duen bilakabideei *gramatikalizazio kateak* (Heine & Kuteva, 2002) deritze, eta bertatik sortzen den emaitza Bide Adposizio Konplexu bat da. Sintaxian Bide (ing. *Path*) labelpean sailkatzen dira espazio aldaketak eta dinamikotasuna adierazten dituzten adposizioak (Zwarts, 2005) eta, euskaraz, gisa

³ Hurrengo atalean xehetasun gehiagorekin azalduko dudan gramatikalizazio prozesuan ohikoa den moduan, *gora* hitz bakartzat hautematen badugu ere, jatorrian *goi* Ardatz Zatiaren eta *-ra* lekuzko adposizio adlatiboaren baturatik sortu da, *goi* + *-ra* > *gora*. Era berean, hitz bakartzat hautematen dugun *barna* ere, *barren* Ardatz Zatiaren eta *-ra* adlatiboaren baturatik sortu da.

honetakoak dira adposizio konplexuak. Gainera, euskarazko Bide Adposizio Konplexuen kasuan, aldaketa semantikoa gertatzen den aldi berean, kamuste fonetiko ere gertatzen da eta, hortaz, aldaketa semantikoa gramatikalizazio kate baten barruan gertatzen dela esan daiteke. Fagard eta bestek (2020) argudiatu dutenez, adposizio konplexuak gramatikalizazio prozesuen bitartez sortzen dira eta propietaterik ohikoenak dekategoriizazioa eta iluntze semantikoa dira (Fagard et al., 2020:479).

Euskarazko adposizio konplexuen gramatikalizazioa azaldu aurretik, gramatikalizazioa zer den argitzea komeni da. Gramatikalizazio prozesuetan, item lexikoek esanahi semantikoa eta gorputz fonetiko galtzen dute, item gramatikal bilakatzeko, edota item gramatikal bat are gramatikalagoa bilakatzen da eta honela, testuinguru eta hitz hurrenkera mugatuagoetan erabiltzera igarotzen dira (Heine & Kuteva, 2002). Testuinguru lokatiboetan, gramatikalizazio prozesuak noranzko bakarrean gertatu ohi dira, kategoria lexikoetatik kategoria gramatikaletara.

Euskarara etorri, badira zenbait aurrekari gramatikalizazio bilakabideei dagokienez. Lakarrak (2008) adierazten duenez, euskarazko ablatiboa (-tik) aitzin-euskarako CVC aditz erro batetik sortu zen gramatikalizazio prozesuen bitartez (*din ‘etorri’ > -ti ablatibo/prosekutiboa). Heine eta Kutevaren (2002) hitzetan, COME aditza > ablatiboa maiz lekukotzen den gramatikalizazio katea da munduko hizkuntzetan.

Nire proposamena, oro har, lekuzko adposizioen analisisian oinarritzen denez, lekuzko adposizio soilak (beste tradizioetan lekuzko kasu marka deritzenak, -ra, -tik, etab.), Ardatz Zatiak (behe, azpi, gain, etab.) eta Bide Adposizio Konplexuak (-ra arte, -an zehar, -tik kanpo, etab.) barne hartzen dituen bilakabide bat proposatu nahi dut. Honako hau da, nire hipotesiaren arabera, gramatikalizazio katea:

(5) Gorputz atalak > Ardatz Zatiak (leku-izenak) > Adposizio Konplexuak > Adposizio soilak

Lau fase bereizi ditut gramatikalizazio bilakabidean. Munduko hizkuntzetan ohikoa den bezala (Heine & Kuteva, 2002), gorputz geografia osatzen duten hitzetatik (buru, bizkar, gibel, besteak beste) Ardatz Zatiatarako hedapen semantikoa ohikoa da. Esate baterako, buru ‘gain’ Eremuaren puntu jakin bati erreferentzia egiten dion Ardatz Zati gisa erabiltzen da, haizpuru (< haitz + buru ‘gain’) adibidean, besteak beste. Urrats bat aurrera eginez, buru adposizio konplexu bat sortzeko ere erabiltzen da. Romeuk (2014) adierazten duenez, katalanez buru gorputz atalean oinarritutako adposizio konplexu baten bitartez adierazten da hurbiltze-adlatiboa (cap a casa ‘etxerantz’). Iparraldean lekukotzen den -ri buruz ‘-rantz’ katalanezko egitura sortu duen eremu linguistiko berean gaskoi-bearneseetik hartutako kalkoa da. Bearnesez, zein euskaraz, buru gorputz atalaren jatorrizko esanahi semantikoa hauteman daiteke oraindik.

Jarraian, euskarazko Bide Adposizio Konplexu batzuen gramatikalizazio katea jasotzen dut. Erabilera zabala duen -raino muga-adlatibo edo terminatiboa adposizio soiltzat badugu ere, adposizio konplexu batean du jatorria. Izan ere, -ra adlatiboaren eta *-dino/-gino⁴ morfema mugatzaile baten baturatik sortzen da. Mendebaldean, morfema mugatzaile hau morfema aske gisa lekukotu izan da, ia XX. mendean sartu arte, azken adarretara gino (Hualde, 2003a:186).

Honen aldean, bada Mendebaldean muga-adlatiboaren ordain gisa erabiltzen den Bide Adposizio Konplexu bat, -ra arte hain zuzen. Kasu honetan, arte Ardatz Zatia -ra adposizio adlatiboarekin elkartzeko da, esanahi semantiko berri bat hartzeko: mugimenduaren muga. Edonola ere, bilakabidea dirudiena baino konplexuagoa da, arte Ardatz Zatiak erabilera zabalagoa baitu denborazko testuinguruetan: arratsalde(ra) arte, iluntzera arte, gisakoek hedapen zabala dute (EGLU-I, 1991:267-268).

Gauzak honela, hau da proposatzen dudana gramatikalizazio katea: arte_{ArdZat} > -ra arte_{BAK} Denb > -ra arte_{BAK TERM} > (-rarte_{ADP TERM}). Kasu honetarako, Ardatz Zatia denborazko testuinguruetara hedatu zela proposatu dut lehendabizi, eta ondoren lekuzko testuinguruetara. Azkenik, parentesi artean adierazi dut azken urratsa, adposizio konplexu hau adposizio soil bilakatzetik eta muga-adlatiboaren ordain bihurtzetik gertu baitago.

⁴ Bi modutatara azaldu izan da muga morfema hau. Batetik, de Rijkék *-ra + [gain + do] (adlatiboa + ‘gain’ + adberbioa) berreraikitzen du. Lakarraren ustez, bestalde, multzo-aditz batean legoke jatorria *-ra + *din + *non (Lakarra, 2008: 484).

Badira beste gramatikalizazio kate esanguratsu batzuk ere, hala nola, ibilbidea adierazten duten *-(a)n zehar* eta *-(a)n barna* adposizio konplexuena. Historikoki ablatiboa ‘nondik’ eta prosekutiboa ‘non zehar’ morfologikoki bereizten baziren ere, gaur egun biak *-tik* ablatiboaren bitartez adierazten dira. Hortaz, *-(a)n zehar* eta *-(a)n barna* adposizio konplexuak erabiltzen dira anbiguetate hori hausteko. Azal dezagun bada, *-(a)n barna*-k izandako bilakabidea. Lakarrak (2008) dioenez, *barren*, **bar* ‘barru’, ‘bizkar’ gorputz atal erroaren eta *-n* inesiboaren emaitza da. Erabilera zabala izan du Ardatz Zati gisa; bi adiera lekukotzen dira: *barren* ‘beheko zati’ gisa (*Etxebarren*) eta *barren* ‘barruko zati’ gisa, (*etxe barrenean*). Ondoren *barren* Ardatz Zatiak adposizio konplexu bat eratu du adlatiboarekin lehendabizi, *barren + -ra > barna*, eta ondoren inesiboarekin, *-(a)n barna* elkartuz. Hau da proposatzen dudana gramatikalizazio katea: **bar* Gorputz Atal > *barren* ArdZat > *barna* AK > *-(a)n barna* BAK PROS.

Alde semantiko nabarmena dago, *barren* Ardatz Zatia Eremuko zati bati egiten dio erreferentzia; *-an barna* adposizio konplexuak, aldiz, dinamikotasuna adierazten du. Bide Adposizio Konplexuen zehaztapen semantikoak jarraian datorren atalean jasoko ditut.

3.2 Euskarazko Bide Adposizioen sailkapen semantikoa

Azken bi hamarkadetan, dinamikotasuna adierazten duten adposizioen sailkapen semantikoak ontzen eta aberasten joan dira. Euskarazko Bide adposizioen arteko alde semantikoak agerian jartzeko, Pantchevaren (2011) sailkapenean oinarrituko naiz, neurri handi batean bat egiten baitu aurretiaz Piñónek (1993) eta Zwartsek (2005) eginiko aurrerapenekin eta baieztapenekin.

Pantchevak (2011) dioenez, espazio-aldaketa adierazten duten Bide adposizioen semantika hiru ezaugarri zehazten dute, hau da, orientazioak, trantsizioak eta delimitazio edo mugak. Ezaugarri hauen arabera, zehaztu daiteke ea adposizio batek mugimenduaren muturrak (jatorria edo helmuga) zehazten dituen; ea mugimenduaren mutur horiek barne hartzen dituen, edota ea trantsizioa gauzatzen den ala ez. Proposamen honi jarraituz, ondorengo taulan sailkatu ditut euskarazko Bide adposizioak

1. taula. Euskarazko Bide Adposizioen semantika Pantchevaren (2011) sailkapena oinarri hartuta.

Orientaziodunak		Orientazio gabeak	
	Helburua	Iturria	Ibilbidea
Trantsizionalak	Helmuga ez-mugatua <i>to X</i>	Jatorri ez-mugatua <i>from X</i>	Trantsitiboa <i>past X</i>
	<i>-ra</i> IV	<i>-tik</i> IV	<i>-(a)n zehar</i> III
	0 ----++++ 1	0 ++++---- 1	0 ----++++ 1
Trantsizional Mugatuak	Terminatiboa (Helmuga mugatua) <i>up to X</i>	Egresiboa (Jatorri mugatua) <i>start from X</i>	
	<i>-ra arte</i> III <i>-raino</i> IV <i>-lartio</i> IV	∅	
	0 -----+ 1	0 +----- 1	
Trantsiziorik gabeak	Hurbilkaria <i>towards X</i>	Urrunkaria <i>away from X</i>	Prolatiboa <i>along X</i>
	<i>-ri buruz</i> III <i>-rantz</i> IV	<i>-tik kanpo, at</i> III <i>-z/-tik landa</i> III	<i>-(a)n zehar</i> III <i>-(a)n barna</i> III
	0 -----1	0 ----- 1	0 +++++++ 1

Goiko 1. taulan ikus daitekeenez, Pantchevak (2011) bereizten dituen zehaztapen semantiko ia guztiak adieraz daitezke euskarazko adposizioen bitartez. Bide Adposizio Konplexuek gramatikalizazio kateko hirugarren urratsa islatzen dutenez, alboan III bat dutela ageri dira,

lekuzko adposizio soilen alboan, aldiz, IV bat ageri da. Tasun semantiko bakoitzaren oinarrian ageri diren ikurrek mugimenduaren jatorria (0), helmuga (1) eta gauzatutako mugimendua (+) islatzen dute. Kasu batzuetan, adposizio bat baino gehiagok adieraz dezake tasun semantiko bera. Esate baterako, terminatiboa *-ra arte* eta *-raino* adposizioek adieraz dezakete. Edonola ere, oinarritzko adposizioak (adlatiboa eta ablatiboa) arduratzen dira oinarritzko tasun semantikoak (Helburua eta Iturria) adierazteaz. Bestalde, adposizio konplexuak ñabardura semantiko jakin bat adierazteko lekuzko adposizio soilik ez dagoenean erabiltzen dira. Horrez gain, inesiboa (*-an*) ez da analisi honetan ageri, adposizio estatikoa baita, ez-dinamikoa beraz.

Bestetik, *-(a)n zehar* adposizio konplexuak semantikoki ibilbide trantsizionalak nahiz ibilbide ez-trantsizionalak adieraz ditzakeela jaso dut 1. taulan; Piñonek (1993) eta Pantchevak ibilbidea adierazten duten adposizioek bietara joka dezaketela adierazten baitute. Esate baterako, *ibaian zehar etorri naiz* gisako perpaus batek bi irakurketa izan ditzake. Batetik, ibaiertz batetik bestera gurutzatzeko ibaia puntu jakin batetik igarotzea adieraz dezake, kasu honetan irakurketa trantsizionala genuke. Bestetik, aditzera eman lezake ibaiaren ibilguan behera etorri dela, kasu honetan, irakurketa prolatibo edo prosekutiboa genuke.

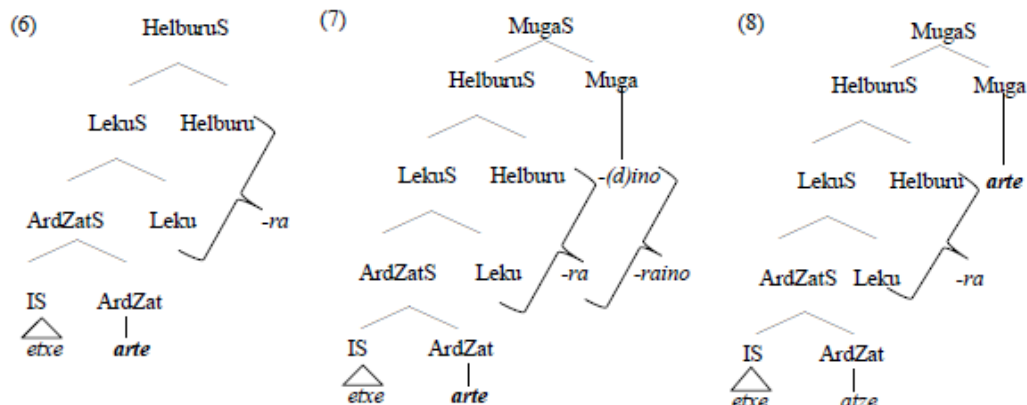
Jarraian, Pantchevaren (2011) Bidearen Dekonposizio hipotesia (ing. *Path Decomposition Hypothesis*) aintzat hartuko dut Bide Adposizio Konplexuen analisi nanosintaktikoa Ardatz Zatiarekin eta lekuzko adposizioen analisisiarekin alderatzeko. Horretarako, Pantchevak (2011) tasun semantiko bakoitza aztertzeke proposatzen dituen islapen sintaktikoetan oinarrituko naiz.

3.3 Azalpen nanosintaktiko bat Bide Adposizio Konplexuentzat

Euskarazko Bide Adposizio Konplexuen analisi sintaktikoa egiteko, hurbilketa nanosintaktikoan oinarritzen naiz, zehazki, Svenoniusek (2004) eta Pantchevak (2011) proposatutako Bidearen Dekonposizio hipotesian. Hipotesi honetan, lekuzko tasunak adierazten dituzten hainbat buru sintaktiko bereziten dira, eta buru sintaktiko hauek honako antolaketa hierarkikoa erakusten dute: *Lekua > Helburua > Jatorria > Ibilbidea > (Eskala)* (Pantcheva, 2011:13).

Euskaraz, hurbilpen nanosintaktikotik egindako lanetan (Etxepare, 2013; Berro, 2015) zehazten denez, badira sintaktikoki oinarritzkoak diren hiru adposizio, hots, inesiboa, adlatiboa eta ablatiboa. Etxeparek (2013) oinarritzko adposizio (ing. *primary adpositions*) deritze. Adposizio hauek lexikalizaten dituzte Pantchevaren (2011) analisisiko buru sintaktikoak, inesiboak *Lekua*, adlatiboak *Helburua* eta ablatiboak *Jatorria*.

Hala ere, 1. taulan jasotzen diren euskarazko Bide adposizioen tasun semantikoak sintaktikoki gauzatzeko Pantchevak (2011) proposatzen dituen beste islapen sintaktiko batzuk (*Muga*) ere aintzat hartuko ditut. Horrez gain, Svenoniusek (2004) proposamena jarraituz, euskarazko Ardatz Zatiaren analisi sintaktikoa ere egingo dut. Proposamen honi jarraituz, Ardatz Zatiak adposizioen azpian islatzen ditut, perpausoko determinatzaile sintagma (DetS) eta kasu sintagmarekin (KS) batera Eremua osatzen baitute. Hau aintzat hartuz, ondorengo (6), (7) eta (8) egitura sintaktikoek adposizio konplexuen eta Ardatz Zatiaren arteko aldeak agerian jartzea eta gramatikalizazio kateko urrats bakoitzaren kokapen sintaktikoa erakustea dute helburu.

Lehendabiziko (6) egiturak islatzen duenez, *etxe arte-ra* Ardatz Zati batek (*arte*) eta lekuzko adposizio adlatiboak (*-ra*) osatzen dute. Kasu honetan, *artek* perpausoko Eremuaren puntu bati

egiten dio erreferentzia, 'etxeen arteko espazioari'. Nanosintaxian, tasun sintaktiko bakoitza lexikalizatu behar da, honi *Lexikalizazio Hertsia* (ing. *Exhaustive Lexicalization*) deritza. Gerta liteke, adposizio bakoitzak buru sintaktiko bat lexikalizea. Askotan, ordea, adposizio batek islapen sintaktiko bat baino gehiago lexikalizatzen ditu (Romeu, 2014:18). Hau egin ahal izateko Pantchevak (2011) *Sintagma Ahoskatzea* (ing. *Phrasal spell-out*) deritzon eredu erabiltzen du. Sintagma Ahoskatzeak ahalbidetzen du item lexiko bakar batek, hots, adposizio bakar batek, buru sintaktiko ugari lexikalizatzea. Eredu honi jarraituz, (6) egiturako *-ra* adlatiboak, Leku eta Helburu buruak lexikalizatzen ditu Sintagma Ahoskatzearen bitartez.

Honen aldean, (7) egitura ageri den adposizioa *-raino* muga-adlatiboa da. Pantchevak (2011) tasun semantiko hau adierazteko Muga (ing. *Bound*) buru sintaktikoa proposatzen du. Gauzak horrela, *-(d)ino* mugatzailea da Muga burua lexikalizatzeaz arduratzen den ale lexikoa. Egitura honetako *-ra* adlatiboa eta *-(d)ino* adposizio bakar bat bezala hautematen dira. Honen aldean, (8)n irudikatu den, *etxe atzera arte* egitura, *-ra* eta *arte* ale lexiko beregainek adposizio konplexu bat osatzen dutela hauteman daiteke. Kasu honetan, *arte*-k bestelako balio semantiko bat du, Eremua adierazi beharrean, muga morfema gisa dihardu eta Muga burua lexikalizatzen du.

Aipatutakoez gain, *-(a)n zehar* eta *-(a)n barna* adposizio konplexuen kasuan ere, *zehar* eta *barna* egitura sintaktikoaren goiko aldean ageri dira, oinarrizko adposizioen gainetik islatzen den Eskala buru sintaktikoa lexikalizatzen, zehaztapen semantiko konplexuago bat baita.

4. Ondorioak

Lan honetan euskarazko lekuzko adposizioak sailkatzeko eta kategorizazio lan bat egiteko premiari erantzun nahi izan diot. Bereziki, euskaraz orain arte sakon aztertu ez diren adposizio konplexuetan jarri dut arreta, hain zuzen, estatikotasuna adierazi beharrean, dinamikotasuna adierazten duten horietan, Bide Adposizio Konplexu deritzedanetan. Lehenik eta behin, euskarazko Bide Adposizio Konplexuen saila lekuzko adposizio soiletatik eta Ardatz Zatiak bereizteko arrazoiak aurkeztu ditut, aldakortasun morfologikoa eta semantikoa oinarri hartuz. Honela, lekuzko adposizio soilak, Ardatz Zatiak eta Bide Adposizio Konplexuak bereizi ditut.

Jarraian, euskarazko lekuzko adposizioen hiru azpitaldeak bilakabide baten faseak islatzen dituztela adierazi dut, bilakabide horren atzean gramatikalizazio kate bat dagoela proposatuz (Gorputz Atalak > ArdZat > Adposizio Konplexuak > Adposizio Soilak). Gainera, gramatikalizazio kate hau ez da ausaz gertatzen; aitzitik, paradigmako hutsune bat betetzeko edo lekuzko adposizio soilek adierazten ez duten ñabardura semantiko bat adierazteko sortzen dira adposizio konplexuak. Aldakortasun dialektalak erakusten du lekuzko adposizio soilen baliokide diren adposizio konplexuak estrategia bertsuei jarraiki sortzen direla hainbat eremu geografikotan, *-raino* muga-adlatiboaren baliokide diren mendebaldeko *-ra arte* eta ekialdeko *-lartio* terminatibo egiturek erakusten duten bezala.

Azkenik, Pantchevaren (2011) analisisa jarraituz, euskarazko Bide Adposizioen sailkapen semantikoa egin dudanean, buru sintaktiko bakoitzak dituen ñabardura semantikoak adierazteko adposizio bat baino gehiago egon daitezkeela erakutsi dut. Amaitzeko, nabarmentzekoa da Bide Adposizio Konplexuen saila semantikoki eta sintaktikoki konplexuenak diren buru sintaktikoak lexikalizatu ahal izateko sortua dela.

5. Etorkizunean egin beharrekoak

Aurrera begira, badira lan honetan aurkeztutako ebidentzia sendotzeko aztertu beharko liratekeen hainbat kontu. Lehenik eta behin, lan honetan aurkeztutako analisi semantikoa xehetasun gehiagorekin aztertzea izango dut helburu. Esate baterako, adposizio konplexuen gaineko jakintza hobea izateko, euskarazko sareko corpusak arakatuko ditut, bi arrazoiengatik: batetik, hedadura dialektalaren eta antzinatasunaren inguruko ikuspegi osoagoa izateko, bestetik, corpusetan adposizio konplexuek testuinguru bakoitzean duten erabilera semantikoa zehazteko; esaterako, *ibai-(a)n zehar* adposizio konplexuak testuinguru trantsizional bat ala testuinguru prolatibo bat islatzen duen zehazteko.

Azkenik, adposizioen sailean bada Helburu-Iturburu asimetria deritzon fenomeno bat. Helburua ('nora') adierazten duten adposizioak Iturburua ('nondik') adierazten dutenak baino

oinarrizkoagoak dira eta esplizituki adierazteko joera handiagoa dago. Epe laburrean hiztunen onargarritasun juzkuetan alde hori nola agertzen den aztertuko dut, Lakusta eta Landauk (2005) egindako behaketa esperimentaletan oinarrituz. Egileok diotenez, asimetria hau hiztunen ekoizpenean eta haur eta helduen prozesamenduan islatzen baita.

6. Erreferentziak

- Berro, A. (2015): Kokapen aditzak euskaraz. Adposizioen eta aditzen erdigunean, in Beatriz Fernández & Pello Salaburu (arg.), *Ibon Sarasola, Gorazarre. Homenatge, Homenaje*, UPV/EHU, Bilbo, 137-155.
- Etxepare, R. & Oihartzabal, B. (2012): Datives and adpositions in north-eastern Basque, in B. Fernández & R. Etxepare (arg.), *Variation in datives: a microcomparative Perspective*, Oxford University Press, Oxford, 50-95.
- Etxepare, R. (2013), Basque primary adpositions from a clausal perspective, *Catalan Journal of Linguistics*, 12, 1-42.
- Euskaltzaindia. (1991): *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I (EGLU-I)*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- Fagard, B., Pinto de Lima, J., Stosic, D. & Smirnova, E. (2020): Complex Adpositions in Europe and beyond: a Synthesis, in B. Fagard, J. Pinto de Lima, D. Stosic & E. Smirnova (arg.), *Complex Adpositions in European Languages: A Micro-Typological Approach to Complex Nominal Relators*, Mouton de Gruyter, Boston, Berlin, 473-496. <https://doi.org/10.1515/9783110686647-013>
- Heine, B. & Kuteva, T. (2002): *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- Hualde, J. I. (2003a): Case and number inflection of noun phrases, in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 171-186.
- (2003b): Postpositions, in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 187-190.
- Jackendoff, R. (1996): The architecture of the linguistic-spatial interface, in P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadel & M. F. Garrett (arg.), *Language and Space*, The MIT Press, Cambridge, MA, 1-30.
- Lakarra, J., A. (2008): Aitzineuskararen gramatizarantz (malkar eta osinetan zehar), in X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan Patxi Goenagaren omenez*, UPV/EHU, Bilbo, 451-490.
- Lakusta, L. & Landau B. (2005), Starting at the end: The importance of goals in spatial language. *Cognition*, 96, 1-33.
- Libert, A. (2006): *Ambipositions*, Lincom GmbH, Munich.
- Pantcheva, M. (2011): *Decomposing Path. The Nanosyntax of Directional Expressions*, doktorego-tesia, University of Trondheim.
- Padilla-Moyano, M. (2017): *Zuberoako euskararen azterketa diakronikoa: XVI–XIX. mendeak, Analyse diachronique du dialecte souletin: XVIe - XIXe siècles*. doktorego-tesia, UPV/EHU, Gasteiz.
- Piñón, C. J. (1993): Paths and their names, in K. Beals, G. Cooke, D. Kathman, S. Kita., K-E. McCullough, & D. Testen (arg.), *Papers from the 29th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, CLS, Chicago, 2, 287-303.
- de Rijk, R. (1990), Locational nouns in Standard Basque, *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" (ASJU)*, 24(1), 3-20. <https://doi.org/10.1387/asju.8109>
- Romeu Fernández, J. (2014): *Cartografía mínima de las construcciones espaciales*, doktorego-tesia, Universidad Complutense de Madrid.
- Svenonius, P. (2004): Adpositions, particles, and the arguments they introduce, in T. Bhattacharya, E. Reuland & G. Spathas (arg.), *Argument Structure*, John Benjamins, Amsterdam, 71–110.
- Talmy, L. (1985): Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms, in T. Shopen (arg.), *Language Typology and Syntactic Description 3: Grammatical Categories and the Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 57-149.
- (2000): *Toward a cognitive semantics, vol. 2*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Zwarts, J. (2005), Prepositional aspect and the algebra of paths, *Linguistics and Philosophy*, 28, 739-779.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan honek nire doktore-tesiaren atal bat jasotzen du. Eskerrak eman nahi dizkiet tesi egitasmoaren gidaritza duten nire bi zuzendariei, hots, Beatriz Fernándezi (UPV/EHU) eta Ane Berrori (Deustuko Unibertsitatea), eskainitako denboragatik eta lanean jarraitzeko bultzadagatik. Orobat, Benjamin Fagard irakasleari (Université Sorbonne Nouvelle) eta Cecilia Fernández ikerkideari (UPV/EHU) ere eskerrak eman nahi dizkiet nire lanaz emandako ohar eta gomendioengatik. Halaber, *Gogo Elebiduna* (IT1169 eta IT1439-22) ikertaldeko kide guztiei bihoakie guztiei nire esker ona eskainitako laguntzagatik. Egitasmo honek Eusko Jaurlaritzaren Doktore-aurreko Ikertzaileak Prestatzeko beka (PRE_2022_2_0239) jaso du.

Hizkuntza nahasmenduaren adierazle bila euskaraz: kasu-marka eta aditzaren komunztadura

Ainhoa Leyaristi Oñederra

UPV/EHU, ELEBILAB

aleyaristi001@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Lan honetan eginbidean dagoen Master Amaierako Lan baten egitasmoa aurkezten da. Helburua hizkuntza nahasmendua duten haur euskaldunen kasu-marka eta aditzaren komunztaduraren ekoizpena aztertzea da. Horretarako, lehenik, garapen tipikoaren ezaugarrien berrikusketa egingo da, hizkuntza nahasmenduaren eta garapen tipikoaren arteko muga zehaztuz; bigarren, datu-bilketa eta, hirugarren, aipaturiko patologia duen haur baten emaitzak tipikoekin alderatu. Lagin gisa 11 urteko hizkuntza nahasmendu zantzuak dituen haur bat eta adinkide dituen bi haur tipiko aukeratu dira, guztiak hizkuntza profil antzekoa dutenak. Ikerketak LITMUS-SR eta ipuin kontaketa izango ditu ardatz eta aipaturiko ezaugarri morfosintaktikoen ekoizpenean haur tipikoen eta atipikoaren artean aldeak espero dira.

Hitz gakoak: Hizkuntza nahasmendua, kasu-marka, aditz komunztadura, LITMUS-SR eta ipuin kontaketa.

Abstract

This paper presents an ongoing End of Master Thesis. The goal is to analyse case-marking and verbal agreement production by Basque children with Developmental Language Disorder. In order to determine the properties of language disorder, first, previous work on typical development must be reviewed; second, data has to be collected, and third, the results of typical and atypical participants have to be compared. The sample consists of three 11-year-old children (two typical and one with developmental language disorder sigs) who share language profile. The study will include LITMUS-SR and story-telling tasks. The prediction is that there will be significant differences between the typical and the atypical children in relation to the mentioned morphosyntactic characteristics.

Key words: Developmental Language Disorder, case-marking, verbal agreement, LITMUS-SR and story-telling.

1. Sarrera eta motibazioa

Hainbat ikerketek erakutsi dute *Specific Language Impairment* bezala ezagutu izan den hizkuntza arazoa duten haurren kopuruak ez direla emaitza isolatuak: haurren %3-7ak aipaturiko patologia pairatzen du (Norbury et al., 2016; Tomblin et al., 1997). Hizkuntzarekiko jabeak eta garapen atipikoarekin lotzen den fenomeno honek deitura anitz izan baditu ere (ikus Ebbels, 2014; Sanz-Torrent eta Andreu, 2021), egun, *Specific Language Impairment* (SLI) baino *Developmental Language Disorder* deitzea nahiago dute zenbait erakunde eta taldek. Euskaraz, beraz, *Hizkuntza Nahasmendu* gisa itzul dezakegu terminoa. Askok izan dezaketen ustearen aurka, gaitz hau ez da inongo adimen atzerapen edo bestelako baldintza baten albo ondorio, nahiz eta beste patologia batzuekin batera ager daitekeen. Laburki esateko, hizkuntza barne biltzen duen jarduera orotan ager daitekeen gaitz aldeaniztuna da ekoizpen zein ulermenean eragin dezakeena eta giza-harreman zein arlo akademikoan eragin nabarmenak izaten dituen (Bishop et al. 2017).

Hizkuntza nahasmenduaren sintomak zinez zail dira zerrendatu eta definitzen haur bakoitzak ezaugarri ezberdinak izaten baititu. Honez gain, hizkuntza batetik bestera alde nabarmenak daude. Alegia, baliteke ezaugarri morfosintaktiko bat hizkuntza batean bereziki arazotsu izatea, baina ez beste batean (Leonard, 2009; Paradis, 2007). Adibidez, aditzaren morfologiari loturiko ikerketek erakutsi dute, lehen hizkuntza gaztelania duten haur tipiko eta hizkuntza nahasmendua duten haurren arteko

aldeak ez direla esanguratsuak (Buiza-Navarrete et al., 2004; Bedore eta Leonard, 2005; Sanz-Torrent, 2002). Haur ingelesekin izandako probetan, ordea, hizkuntza nahasmendua zutenean eta ez zutenean artean hiru urteko aldea hauteman zen aditz morfologiaren zenbait ezaugarriren jabekuntza prozesuan (Rice eta Wexler, 2001).

EAE-ri dagokionez, ez dago hizkuntza nahasmenduaren inguruko datu ofizialik; honek ez du esan nahi, ordea, patologia hau duen umerik ez denik. Porquiék (2019; 2021) adierazten duenez bi dira gure inguruan hautemate prozesua oztokatzen duten faktoreak: hizkuntza egoera diglosikoa eta tresneria falta. Faktore hauek sarri praktika desegokiak bideratzen dituzte azpi- eta gain-diagnostikoak; hots, esku-hartzea behar duen haurrari baliabide eta arreta aproposa ez eskaintzea edo hizkuntza nahasmendua ez duen haurra ortofonista/logopedaren eskuetan jartzea, hurrenez hurren (Porquié, 2019, 2021; Tuller et al. 2018).

Ondorioz, euskarari loturiko hizkuntza nahasmenduak ikerketarako motibazio berezia pizten du jarraian zerrendaturiko premiak aintzat hartuz:

- Hizkuntza nahasmendua pairatzen dutenei beharrezko duten ikusgaitasun eta onarpena esleitzea.
- Euskal haurrak diagnostikatzeko tresneria eta materialaren gabezia.
- Euskararen jabekuntza prozesu atipikoa zehazteko beharra eta hizkuntzatik at dauden eragileetatik bereizteko edo jabekuntza berantiar hutsetik banatzeko premia.
- Jabekuntza atipikoa duten elebidunak izan ditzakeen tasun eta ñabardura ezberdinak ezagutzeko beharra.

Azken puntu hau gehiago zehazte aldera, Ramon-Casas eta besteren (2021) lana ekarri behar dugu gogora. Bertan, gaztelaniaz eta katalanez mintzo diren 4-5 urteko haur elebidunetan aldeak igarri zituzten /e/-/ɛ/ fonemen ekoizpen eta hautemate ariketetan. Badirudi haurrak nagusi duten hizkuntzak eragin nabarmena duela, alegia, elebidunen taldea hizkuntza gaitasun eta maila aldetik oso aberatsa da. Hori horrela izanik, pentsatzekoa da hizkuntza nahasmendua duen haur euskaldun orok ez duela jokabide berbera erakutsiko gaztelaniarekiko duen *input* kopuruak baldintzatuta.

2. Arloko egoera eta helburuak

Hizkuntza nahasmenduaren inguruko iruditeria orokor bat eskaini ostean, atal honek azken urteetan Espainiar estatuan eta bereziki Euskal Herrian (Hegoalde zein Iparraldean) egin diren aurrerapausoak aztertu eta lanaren helburuak zehaztuko ditu.

2.1. Behaketarako tresneria eta zenbait proba

Diagnostiko fidagarri bat egitea ez da beti lan erraza izaten hizkuntza nahasmenduen alorrean; are gehiago, Norbury eta besteren (2016) hitzetan 30 ikasleko bik hizkuntza nahasmendua izanzen du, baina hau oharkabean igaro ohi da.

Espainiar estatuan CELF (*Evaluación Clínica de los Fundamentos del Lenguaje*), PLON-R (Aguinaga, et al. 2005) edota LITMUS-NWR (dos Santos eta Ferré, 2016) probak erabili izan dira gaztelaniaz mintzo diren haurren diagnosiak bideratzeko. Proba hauek, ordea, Ferinu eta bestek (2020) azaldu bezala, muga nabarmenak dituzte; izan ere, gaztelaniaz izanik, elebidun diren haurrak aztertzeke ez dira aproposak. Antzeko gatazkak bestelako patologiak ikertzen dihardutenek ere aipatu dituzte. Esaterako, Villanueva-Sánchez eta bestek (2021) euskal afasikoen ikerketak burutzeko tresneria beharra aldarrikatu zuten.

Katalanak eta euskarak, biak hizkuntza gutxituak, egoera soziolinguistikoaren erronka, diagnostikorako tresneria eza, eta hizkuntza nahasmenduaren inguruko ezjakintasun orokorra dituzte oztopo. Sarri ez da jakiten haurrak erakutsitako gramatikaltasun eza hizkuntza arazo baten ondorio zuzena den, edota testuinguru soziolinguistikoak baldintzaturiko hizkuntza erabilera desegoki hutsa.

Kezka honek hizkuntza jabekuntzan diharduten ikerlari euskaldun zein ortofonistak bildu ditu eta elkar lanean erronka berri honi heldu nahi izan diote HIPIE (Hizkuntza Patologiaren Ikerketa Euskaraz eta Eleaniztunengan) sarea eratuz. Talde honen babesean HIGA (Hizkuntza Garapena Aztertzeke

Tresna) (Euskal Ortofonisten Elkarte et al., argitaratu gabe) deritzon materiala sortu zen eta 2021eko otsailetik eta ekainera bitartean Iparraldeko eta Hegoaldeko 4-8 urte bitarteko 500 haur euskaldun aztertzeke erabili zen. HIGA ez da hizkuntza nahasmenduaren diagnostikoa egiteko tresneria eskusiboa, alegia, material honek bi helburu nagusi zituen: euskararen garapen tipikoaren normak hobeto definitzea, eta garapen tipikoaren ezaugarriak ongi ezagutzuz, atipikoak diren zantzuak hautematea. Beraz, hizkuntza nahasmendua ez da tresnak zuzen-zuzenean jorratu nahi duen gaia, baina ekarpen aberasgarriak egiten dizkio arlo honi. Hots, garapen arrunta ongi ezagutu ezean, ezin daiteke joera bat atipiko denik argudiatu.

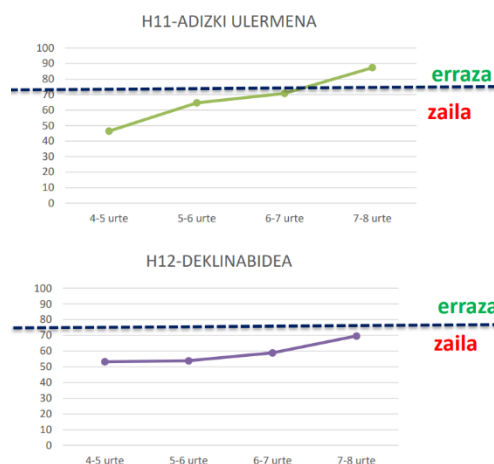
Arestian esan bezala, hiztun elebidunak aztertzeak bigarren mailako erronka bat aurkezten du. Tuller eta besteren (2018) aburuz, asmaturiko hitzen errepikapen ariketak (non-word repetition, NWR) eta esaldien errepikapen ariketa (sentence repetition, SR) dira haur elebidunak ikertzeko biderik aproposenak. Hau bera baieztatzeko, LITMUS (*Language Impairment Testing in Multilingual Settings*) deituriko proba erabili zuten (ikus 2.2. atala zehaztapen gehiagorako). Egun, Etxeberria eta beste (prestatzen) ari dira antzeko tresna euskal haurrengan erabiltzeko moldatzen.

2.2. HIGA eta LITMUS proben nondik-norakoak eta emaitzak

HIGA 13 ariketaz (3 ariketa fonologikoz, 6 ariketa lexikoz eta 4 ariketa morfosintaktikoz) osaturiko proba dugu eta ekoizpen zein ulermena, biak, aztertzen ditu. 2018-19 urte tartean, pilotu moduan erabili zen Euskal Herriko 31 umerekin eta handik bi urtera, 2021eko otsail-ekain tartean, 4-8 urteko 500 haur ikertzeko erabili zen. Bertatik eskuraturiko datuak aztertzeke, haurrak bi multzo nagusitan bereizi ziren: batetik, Iparraldekoak (parte-hartzaileen %51); bestetik, Hegoaldekoak (parte-hartzaileen %49). Erantzun onargarri eta ez onargarrien erabakia taldean adostu ostean, adinka aztertu ziren emaitzak (Porquié eta Ezeizabarrena, 2022).

Adizki ulermen (HIGA-11) eta deklinabidearen ariketaren (HIGA-12) emaitzak aztertuz, bi ondorio nagusi eskuratzen dira: 6-7 urte tartean dago adizkien ulermenaren egonkortzea, hortik aurrera erraz egiten baitute ariketa; deklinabidea, ordea, 7-8 urte bitartean oraindik arazotsua da.

1. irudia. HIGA tresna, EAEn

(Ezeizabarrena eta Murciano, prestatzen)

1. taula. Iparraldeko HIGA emaitzak, 7 urteko haurrekin.

Proba mota	HIGA-11	HIGA-12
Asmatze kopuruak, 7 urte	%92.11	%79.82

(Pourquié eta Ezeizabarrena, 2022)

Iparraldeko datuak laburtzen dituen taula aztertzen badugu, ohartuko gara deklinabide ariketaren (HIGA-12) emaitzak EAEn baino hobeak direla. Dena den, EAEn jazotzen den bezala, HIGA-12n emaitza apalagoak dituzte Iparraldeko haurrek HIGA-11n baino. Ondorioz, gramatikaren jabekuntza eta egonkortzea ulermen edo hautematea baino berantiarra da.

Datuak etxean gurasoek darabilten hizkuntza kontuan izanik aztertzean, euskaraz mintzo ziren horien haurrek ariketak hobeto egin zituztela ohartu ziren ikerlariak. Biribilduz, HIGA frogaren bidez, garapen tipikoa erakusten duten haurren jokabidea xehetasun handiagoarekin behatu da eta baieztatu garapen tipikoan ere badirela arazotsu suertatzen diren ezaugarri linguistikoak, adibidez, ezohiko hitzak (*korapiloa, labea, etab.*), hitzen amaierak (*-rentzat, -koa, -rekin, etab.*) edota adizki konplexuak (*dio/die laguntzaileak* dituztenak bereziki) (Pourquié eta Ezeizabarrena, 2022).

Ondorioz, beste behin egiaztatu da hizkuntzaren osagai denak ez direla modu bateratuan eskuratzen eta, beraz, bereziki arazotsu gisa identifikaturiko ezaugarriok hizkuntza nahasmendua duten horiengan ere nabarmenki deigarri izango direlako hipotesia eraiki dezakegu.

Dena den, inguratzen gaituen egoera soziolinguistikoa medio, HIGA tresnaz gain, bere osagarri izan daitezkeen beste hainbat behar ditugu euskarazko hizkuntza nahasmenduaren ezaugarritzea burutzeko. Ildo honetatik sortzen da Etxeberria eta beste (prestatzen) diseinatzen ari diren euskarazko LITMUS-SR proba.

Trensa honen oinarrian, Tuller eta besteren (2018) ikerketan erabilitako *Language Impairment Testing in Multilingual Settings* (LITMUS) tresna dago. Ikerlari hauek elebekarrak diren eta hizkuntza nahasmendua duten haurrak aztertzeko erabiltzen den errepikapen materiala ea elebidun direnak diagnostikatzeko proposa den aztertu nahi izan zuten. Horretarako, Alemanian eta Frantzia bizi ziren 151 haur elebiduni (etxean arabiera, portugesa edo turkiera zerabiltenei) pasa zieten proba.

Parte hartzaileen %43 inguruk hizkuntza erabileraren terapia jasotzen zuen eta emaitzek adierazi zuten, LITMUS frogak arrakasta handiz hauteman zuen hizkuntza nahasmendua elebidun txikiengan ere. Honek esan nahi du esaldi zein hitz asmatuen errepikapenean oinarritzen diren ariketen bitartez Euskal Herrian bizi diren eta hizkuntza nahasmendua izan dezaketen haur euskaldunen diagnostiko goiztiar bat egin dezakegula.

2.3. Helburuak

Orain artean aipatu diren arazo ezberdinei aurre egiteko, hizkuntza nahasmenduaren inguruko lan sakon eta xehearen beharra dagoela ikusi dugu. Asmo honekin sortzen da *Hizkuntza nahasmenduaren adierazle bila euskaraz: kasu marka eta aditzaren komuntadura* Master Amaierako Lana. Jarraian, azterlan honen gaia eta aipagai dugun arloari egin nahi dion ekarpena zehaztuko dira.

Hizkuntza nahasmenduaren adierazle bila euskaraz: kasu marka eta aditzaren komuntadura lanak hizkuntza nahasmendua duen 11 urteko mutiko baten kasu-marka eta aditzaren komuntaduraren idatzizko zein ahozko ekoizpenenak ditu aztergai. Bi ezaugarri morfosintaktiko hauen jabekuntza eta bilakaera haur tipikoak ikergai izan dituzten zenbait lanek jorratu dituzte (Gutierrez-Mangado eta Ezeizabarrena, 2022; Duguine, 2016, etab.), baina hizkuntza nahasmenduaren baitan sekula ez da euskaraz lan sakonik egin. Bestalde, 1.atalean esan bezala, nazioarteko ikerlanek emaitza nahasiak erakutsi dituzte. Beraz, aditzaren komuntadura eta kasu-marka gaitzeren diagnostikoa euskal haurrengan bideratzeko irizpide proposak diren edo ez ikertzea zinez interesgarria da. Ikerketak jarraian zerrendatuko diren helburuak izango ditu:

- 1) Hizkuntza nahasmenduari ikusgarritasun handiagoa ematea.
- 2) Hizkuntza nahasmenduaren kasu-markari eta aditz morfologiari buruzko datu gehiago izatea eta honen jabekuntza tipiko eta atipikoaren muga zehatzagoak ezartzea, atipikoaren bilakaera sakonago deskribatzeaz gain.
- 3) Euskal hizkuntza nahasmenduari buruzko ezagutza izatea.
- 4) Euskaraz prozesatzeko bereziki nekezak diren jardunbide linguistikoak identifikatzea.
- 5) Hizkuntza nahasmenduak euskaraz adierazten dituen ezaugarriak beste hizkuntzetakoekin alderatzea.
- 6) Etorkezinean diseinatu daitezkeen proba linguistikoetarako informazio aberasgarria eskaintzea.

3. Ikerketaren muina

3.1. Lerro orokorrak

Aipaturiko MALa oraindik eginbidean dagoen ikerlana da eta hizkuntza nahasmendu zantzuak dituen haur euskaldun baten hizkuntza jabekuntza aztertzea izango du helburu. Zehatzago, gai morfosintaktikoak behatuko ditu: izen-sintagmaren kasu-marka (absolutiboa, datiboa eta ergatiboa) eta aditz komunztadura.

Haur tipiko euskaldunekin egin diren ikerketek erakutsi dute elebakar eta elebidunek kasu-markak zein aditz komunztadura egokia adin ezberdinetan berenganatzen dituztela (Ezeizabarrena et al. 2021; Huarte, 2021). Gainera, haurrek ergatiboaren ekoizpenean eginiko akats eta helduei zuzenduriko laborategiko zenbait ikerketa oinarri, ergatiboak, jabekuntzarentzat, gainerako kasu markek baino erronka handiagoa erakusten duela ondorioztatu izan da. Alegia, ezaugarri morfosintaktiko denek ez dute zailtasun bera (Ezeizabarrena, 2012; Zawiszewski eta Laka 2009; Zawiszewski, et al. 2011).

Errealitate honi beste ezaugarri bat erantsi behar zaio: aditz inergatiboak. Aditz inergatiboak iragangaitzak dira, baina beren subjektuak egilearen errol semantikoarekin lotu den *-k* morfema (ergatiboaren marka) darama. Ildo honetatik, neurozientzian erabilitako teknika ezberdinen emaitzek erakutsi dute aditz inergatiboaren prozesamendua garapen tipikoa izaten duten horientzat ere bereziki konplexua dela (Agnew, et al. 2014).

Ikuspegi morfosintaktikotik kasu-marka eta aditz komunztadura gai beraren adierazle ditugu. Dena den, bada haur txikien ekoizpenetan ergatiboaren gabezia ikuspegi morfofonologikoaren bidez azaltzen ahalegindu denik (Elosegi, 1996). Proposamen honen baliozkotasuna, ordea, zalantzarikoa da; izan ere, haurrek ez dute absolutibo pluralaren ekoizpenarekin maila bereko arazorik (Ezeizabarrena eta Larrañaga, 1996). Beraz, orain arteko dena kontuan izanik, hizkuntza arazoa duen haurrak esaldi iragankor eta inergatiboetako kasu-marka zein aditz komunztaduran akats ugari egingo dituela espero dugu.

3.2. Prozedura: partaideen aukeraketa, esperimendu aurretiko urratsak eta analisisa

Ikerketaren helburu den haurra 11 urteko mutikoa da. Etxean, bi gurasoek euskaraz egin diote beti eta D ereduko zentro batean ikasten du. Ez du adimen atzerapen edota bestelako gaitz kognitibo baten zantzurik, baina, hala ere, bere ikasketa zentroan diharduten profesionalek hizkuntzarekin ezohiko zenbait jarrera hauteman dizkiote eta, beraz, gure ikerketarako partaide aproposa dugu.

Berarekin batera, klasekide dituen beste bi haurren parte-hartzea aurreikusten da. Hauek helburu den haurraren profil linguistiko bertsua izango dute, alegia, etxean jasotako hizkuntza euskara hutsa izango da. Testuinguru linguistikoaren berri gehiago jakiteko, probak igaro baino lehen, Birdsong eta besteren (2012) galdetegi linguistikoan oinarritzen den euskarazko egokitzapen bat pasako zaie guraso eta haurrei.

Probak ikasleen zentroan gauzatuko dira ordubeteko bost saiotan, data zein orduak aurrez irakasle eta zentroko zuzendariekin adostuko dira. Haur bakoitza banaka aztertuko da eta denek egingo dituzte proba berdinak. Hizkuntza nahasmendua duten hainbat haurrek idatzizko adierazpena kaltetua izaten dutela erakutsi dute ikerketa batzuek (Sanz-Torrent, et al, 2010). Horregatik, ahozko ekoizpenaz gain, idatzizkoa ere behatuko dugu. Probak egin aurretik, zentroaren eta gurasoen baimen orriak zein UPV/EHUko etika batzordearen onespina bideratuko dira.

Esperimentuan gauzatuko diren probetan bi mendeko aldagai izango ditugu: denbora eta ongi igarritako emaitza kopurua. Datuak bildu eta aztertu ahal izateko, ahozko jardunean oinarritzen diren horiek grabagailuarekin batuko dira; idatzizkoak, berriz, paperean. Bestalde, grabagailu bidez, haurrak ariketa bakoitza egiteko behar izan duen denboraren informazioa gordetzeko aukera dugu.

3.3. Materiala eta tresnak

Batetik, diseinatze eta hobetze fasean dagoen Etxeberria eta besteren (prestatzen) LITMUS-SR euskal frogar erabiliko da. Proba honek zailtasun ezberdineko esaldiak biltzen ditu eta bideo formatuan aurkeztuko zaizkie haurrei. Haurren zeregina entzundako *clip* bakoitzaren ostean esaldiak errepikatzea

izango da. Tuller eta besteren (2018) arrakasta bera balu, hizkuntza nahasmendua erakusten duen haurrak zailtasun nabarmenak izango lituzke bere adinkideen mailari eusteko.

Bestalde, istorio kontaketa oinarrituriko probak erabiliko dira; izan ere, haurren hizkuntza gaitasuna neurtzeko unean haur tipiko zein atipikoekin bideraturiko proba ezberdinek emaitza oso interesgarriak eskaini dituzte metodologia honen bidez (Huarte, 2021; Idiazabal eta Manterola, 2009; Gutiérrez-Clellen eta Heinrich-Ramos, 1993). Istorio kontaketatik bildutako datuak kodetu eta irizpide zehatz batzuen baitan aztertuko dira; honela, emaitzak elkarren artean alderagarri eginez. Bestalde, baliabide honek eremu akademikotik at kokatzeko aukera eskaintzen digu eta LITMUS-SR probarekin uztartuz, teknika natural eta esperimentalak bateratzea lortzen dugu emaitza aberasgarriagoak eskuratuz.

Diseinatzen ari garen probak ekintza ugariko bideo laburrak ditu oinarri. Haurrek, 3 minutu inguruz, ikerlariarekin batera bideoaren zati bat ikusiko dute. Modu periodikoan ikerlariak bideoa pausatu eta elizitazio ariketari ekingo dio haurrei galdera ezberdinak eginez. Asmoa haurrek ikusitako ekintza gehienak azaltzea izango da aditz zein argumentuak aipatuz eta esaldi osoak eratuz.

Ahozko ekoizpena biltzen duen beste hirugarren proba bat ere izango da. Kontaketa bat biltzen duen istorio labur bat emango zaie haurrei irakurtzeko eta, ondoren, irakurritakoa azaltzeko eskatuko zaie. Irakurritakoa barneratzeke astia izan dutela ziurtatzeko asmoz, kontaktari ekin aurretik ea dena ongi ulertu duten edo denbora gehiago nahi duten galdetuko zaie ikasleei.

Azkenik, idatzizko ekoizpena lantzen duen ariketa bat eskatuko zaie. Bideo labur bat ezarriko zaie partehartzaileei. Hau behin ikusteko aukera baino ez dute izango eta, jarraian, idatziz azaldu beharko dituzte ikusi duten horren xehetasunak.

4. Ondorioak

Ikerketaren emaitzak oraindik aztertzeke bidean daude. Dena den, hainbat aurreikuspen egitera iritsi gaitezke. Batetik, Barreña (1995), Huarte (2007) eta beste zenbaitek egindako lanek aipatu dute hiru kasu markei dagokienean, absolutiboa lehena izaten dela haurren jabekuntzan; ondorioz, pentsa daiteke hizkuntza nahasmendua duen 11 urteko haurrak ez duela arazo berezirik izango kasu-marka honekin.

Ergatiboa eta datiboari dagokienean ordea, zalantza gehiago izan ditzakegu. Batetik, garapen tipikoa duten aurren azterketek erakutsi dute izen-sintagman datiboa ergatiboaren aurretik azaltzen bada ere, aditzean alderantzizko ordena gauzatzen dela (Byrnes Austin, 2001). Agerpenaren hurrenkera edozein dela ere, izen-sintagman ergatiboaren gauzatzea mailakatua da (Barreña, 1995); datiboa, aldiz, agerpen unetik bertatik jarraitua (Zubiri, 1997). Beraz, datiboarekin baino ergatiboarekin izango dituela haurrak arazo gehiago aurreikusten dugu.

Aditz morfologiari begiratzen badiogu, HIGA frogako datuen arabera *nork-nori* egiturako aditz konplexuek (*dio/die*) EAEko zein Iparraldeko 7 urteko haur tipikoei erronka nabarmena ezartzen zieten (Pourquié eta Ezeizabarrena, 2022). Hizkuntza nahasmendua duten haurrek beren adinkideek baino jabekuntza berantiarra erakusten dutela kontuan izanda (Sanz-Torrent eta Andreu, 2021), pentsatzekoa da 7 urteko haur tipikoarentzat arazotsu den prozesu morfosintaktikoa oztopo izango dela baita garapen atipikoa duen 11 urteko haurarentzat ere.

Biribilduz, goian azaldutako kasuak esku artean haur tipikoez dakigun eta inguruko hizkuntzetan hizkuntza nahasmendua duten haurrengandik ondoriozta ditzakegun zenbait hipotesi baino ez dira. Kasu-marka eta aditz komunztadura euskal hizkuntz nahasmenduaren adierazle diren edo ez ikusteko ezinbestekoa da artikulua honetan deskribatu eta azaltzen ahalegindu garen ikerlana aurrera eramatea.

5. Etorkizuna

Etorkizun hurbilean, hizkuntza nahasmendua erakusten duten haur euskaldunekin tesia garatzeko asmoa du *Hizkuntza nahasmenduaren adierazle bila euskaraz: kasu marka eta aditzaren komunztadura* MALaren egileak. Ikerketa berri horretan kasu-marka eta aditzaren komunztadura hainbat haur euskaldunen ekoizpenean ikertzea da helburu. Bide honetatik jarraituz, ea antzekotasun nabarmenik den beren artean ikus genezake eta ideia zein hipotesi sendoagoak eraiki.

Datu bilketa zabalagoak errealitatearen inguruko ikuspegi orokorrago eta osatuago bat eskainiko digu. Bertatik eskuraturiko zehaztasunek, ondoren, diagnostikoan lagun dezaketen tasunak hautemateko balioko digute eta esku-hartze goiztiar baterako ezinbesteko diren diagnostiko probak egiteko informazio baliagarria izango genuke.

Geroari begira, beraz, ezinbestean aipatu behar da arlo honetan ikerketak bideratzeko funts beharra eta gaitzarekin aurrez aurre diharduten profesionalak (ortofonista, logopeda, irakasle, etab.) prestatu eta laguntzeko tresnak diseinatzeke premia.

6. Erreferentziak

- Agnew, Z.K., Van de Koot, H., Mcgettigan, C. eta Scott, S. (2014). Do sentences with unaccusative verbs involve syntactic movement? Evidence from neuroimaging. *Language Cognition and Neuroscience*, 29(9),1-12.
- Aguinaga, G., Armentia, M.L., Fraile, A., Olangua, P. eta Uriz, N. (2005). *Prueba de lenguaje oral Navarra-Revisada*. TEA ediciones.
- Barreña, A. (1995). *Gramatikaren jabekuntza-garapena eta haur euskaldunak*. UPV/EHU Argitalpen Zerbitzua.
- Bedore, L.M. eta Leonard, B.L. (2005). Verb inflections and noun phrase morphology in the spontaneous speech of Spanish-speaking children with specific language impairment, *Applied Psycholinguistics*, 26, 195-225. 10.1017.S0142716405050149
- Birdsong, D., Gertken, L.M., eta Amengual, M. *Bilingual Language Profile: An Easy-to-Use Instrument to Assess Bilingualism*. COERLL, University of Texas at Austin. Web. 20 Jan. 2012. <https://sites.la.utexas.edu/bilingual/>
- Bishop, D. V. M., Snowling, M. J., Thompson, P.A., Greenhalgh, T. eta CATALISE-2 consortium. (2017). Phase 2 of CATALISE: a multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 58(10), 1068–1080. 10.1111/jcpp.12721
- Buiza-Navarrete J.J., Adrián-Torres J.A., González, M., eta Rodríguez, M.J. (2004). Evaluación de marcadores psicolingüísticos en el diagnóstico de niños con trastorno específico del lenguaje». *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología*, 24(4). 142-155. 10.1016/S0214-4603(04)75797-6
- Byrnes Austin, J. (2002). Language differentiation and the development of morphosyntax in bilingual children acquiring Basque and Spanish (Argitaratze Zenb. 3021351). [Doktoregotza Tesia, Cornell University]. ProQuest Dissertations Publishing.
- dos Santos, C. eta Ferré, S. (2016). A Nonword Repetition Task to Assess Bilingual Children's Phonology, *Language Acquisition*, 25(1), 10.1080/10489223.2016.1243692
- Duguine, I. (2016). Gestion des cas absolutif et ergatif en basque par des bilingues précoces basques-français, *Lapurdum*, 19, 201-217. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.3323>
- Ebbels S. (2014). Introducing the SLI debate. *International journal of language & communication disorders*, 49(4), 377–380. <https://doi.org/10.1111/1460-6984.12119>
- Elosegi, K. (1996). Kasu eta preposizioen jabekuntza-garapena haur elebidun batengan. (Argitaratze Zenb. 932531559). [Doktoregotza Tesia, UPV/EHU]. UPV/EHU Argitaratze Zerbitzua.
- Etxeberria, U., Ezaizabarrena, M.J. eta Prévost, P. (prestatzen). LITMUS.
- Euskal Ortofonisten Elkarte, Pourquié, M. eta Ezeizabarrena, M. (argitaratu gabe). HIGA.
- Ezeizabarrena, M.J. (2012). The (in)consistent ergative marking in early Basque: L1 vs. child L2, *Lingua*, 122, 303-317. 10.1016/j.lingua.2011.11.009
- Ezeizabarrena, M.J., Garcia, I. eta Almgren, M. (2021). Elebidun txikien garapen lexiko eta gramatikala. In L. Diaz-de-Gereñu, I. Manterola eta I.M. Garcia-Azkoaga (Arg.), *Euskara oinarri eta eleaniztasuna helburu: hizkuntzen garapena eta erabilera aztergai* (pp.37-60). UPV/EHU Argitalpen Zerbitzua.
- Ezeizabarrena, M.J. eta Larrañaga, M.P. (1996). Ergativity in Basque: a problem for language acquisition? *Linguistics* 34(5), 955-991. <https://doi.org/10.1515/ling.1996.34.5.955>
- Ezeizabarrena, M.J. eta Murciano, A. (prestatzen).
- Ferinu, L., Ahufinger, N., Pacheco-Vera, F., Anduea, L. eta Sanz-Torrent, M. (2020). Dificultades morfosintácticas en niños y niñas de 5 a 8 años con trastorno del desarrollo del lenguaje a través de subpruebas del CELF-4, *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología*, 41, 17-28. <https://doi.org/10.1016/j.rfa.2020.05.002>
- Gutiérrez-Clellen, V. eta Henrich-Ramos, L. (1993). Referential cohesion in the narratives of Spanish-speaking children: a developmental study. *Journal of Speech and Hearing Research*, 36, 559-567.

- Gutierrez-Mangado, M.J. eta Ezeizabarrena, M. J. (2022). *Hotsetik hitzera: Hizkuntza eta euskararen jabekuntza*. Erein. ISBN: 978-84-9109-224-7.
- Huarte, M. (2007). *Ergatiboaren jabekuntza: ikerketa esperimental bat eta haren emaitzak* (Argitaratze Zenb. 932564911) [Doktoregotza Tesia, UPV/EHU]. UPV/EHU Argitaratze Zerbitzua.
- Huarte, M. (2021). Euskararen jabekuntza testuinguru soziolinguistiko ezberdinetan: zer esaten diguten haurren testuek kasu gramatikalen erabilerari buruz. *Fontes Lingua Vasconum*, 134, 415-438.
- Idiazabal, I. eta Manterola, I. (2009). Euskal eredu elebidunak, murgilketa eta hizkuntzen irakaskuntza bateratua: kontzeptuen berrikusketa, *Euskera*, 54 (2-1. zatia), 463-504.
- Leonard, L. (2009). Some reflections on the study of children with specific language impairment. *Child Language teaching and Therapy*, 25(2), 169-171. <http://dx.doi.org/10.1177/0265659009105891>
- Norbury, C. F., Gooch, D., Wray, C., Baird, G., Charman, T., Simonoff, E., Vamvakas, G. eta Pickles, A. (2016). The impact of non-verbal ability on prevalence and clinical presentation of language disorder: evidence from a population study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(11), 1247-1257. <http://dx.doi.org/10.1111/jcpp.12573>
- Paradis, J. (2007). Bilingual children with specific language impairment: Theoretical and applied issues, *Applied Psycholinguistics*, 28, 551-564. 10.1017/S0142716407070300
- Pourquié, M. (2019). *Projet d'études sur la création d'une école d'orthophonie en Pays basque spécialisée sur le plurilinguisme et associée à un programme de recherche*. Euskal Hirigune Elkargoa, IKER.
- Pourquié, M. (2021). Lexikoaren eta flexioaren azterketa translanguistikoa hizkuntza-arazoak dituzten haur heldu eleaniztunetan. In K. Erdozia, M. Santestebam eta A. Zawiszewski (Arg.), *Bi hizkuntza garun bakarrean*. UEU Argitalpen Zerbitzua.
- Pourquié, M. eta Ezeizabarrena, M.J. (2022). *Haur euskaldunen hizkuntza arazoak antzemateko testa (4-8 urte)*. UPV/EHUko Uda Ikastaroetako hitzaldia. Lesaka, 2023-9-17.
- Ramon-Casas, M., Cortés, S., Benet, A., Lleó, C. eta Bosch, L. (2021). Connecting perception and production in early Catalan-Spanish bilingual children: language dominance and quality of input effects. *Journal of Child Language*, 50, 155-176. 10.1017/S0305000921000787
- Rice, M., eta Wexler, K. (2001). *Test of Early Grammatical Impairment*. The Psychological Corporation.
- Sanz-Torrent, M. (2002). «Los verbos en niños con Trastorno del Lenguaje». *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología*, 22(2). pp. 100-110. [https://doi.org/10.1016/S0214-4603\(02\)76227-X](https://doi.org/10.1016/S0214-4603(02)76227-X)
- Sanz-Torrent, M. eta Andreu, L. (2021). El Trastorno del desarrollo del lenguaje (TDL): Dificultades lingüísticas y no lingüísticas. *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología*, 41, 1-3. <https://doi.org/10.1016/j.rlfa.2021.01.001>
- Sanz-Torrent, M., Andreu, L., Badia, I. eta Serra, M. (2010). El proceso lector en niños con antecedentes de retraso y trastorno específico del lenguaje. *El proceso lector en niños con antecedentes de retraso y trastorno específico del lenguaje*, 30(1), 23-33.
- Tomblin, J. B., Records, N. L., Buckwalter, P., Zhang, X., Smith, E. eta O'Brien, M. (1997). Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech Language Hearing Research*, 40(6), 1245-1260. 10.1044/jslhr.4006.1245
- Tuller, L., Hamann, C., Chilla, S., Ferré, S., Morin, E., Prevost, P., dos Santos, C., Ibrahim, L.A. eta Zebib, R. (2018). Identifying language impairment in bilingual children in France and in Germany. *International Journal of Language Communication & Disorder*, 53(4), 888-904.
- Villanueva-Sánchez, I., Ozamiz-Etxebarria, N., Munarriz-Ibarrola, A. eta Pourquié-Bidegain, M. (2021). Afasiaren ebaluazioa eta tratamendua euskaldunengan: Euskal Herriko egungo egoeraren azterketa. *Academia de Ciencias Médicas de Bilbao*, 118(2), 81-90.
- Zawiszewski, A., Gutiérrez, E., Fernández, B. eta Laka, I. (2011). Language distance and nonnative language processing. Evidence from event-related potentials. *Bilingualism: Language and Cognition*, 14(03), 400-411.
- Zawiszewski, A. eta Laka, I. (2009). Parameters of grammar and maturational effects: an ERP study on ergativity and object-verb agreement processing by native versus nonnative speakers of Basque. A supplement of the *Journal of Cognitive Neuroscience*, 122-123. ISSN: 0898-929X, eISSN: 1530-889.
- Zubiri, J.J. (1997). Izen sintagmaren determinazioaren eta kasuen jabekuntza eta garapena hiru urte arte (Goizuetako bi haur euskaldun elebakarren garapena) (Argitaratze Zenb. 932526821) [Doktoregotza Tesia, UPV/EHU]. UPV/EHU Argitaratze Zerbitzua.

7. Eskerrak/Aipamenak

Eskerrak eman nahi nizkioke ELEBILAB ikertaldeari eta Maria Jose Ezeizabarrenari emandako laguntzatik. Nire esker onak baita M. P. Bidegain, A. Murciano, U. Etxebarria eta P. Prévosti beren material eta informazioa nirekin partekatzearen.